

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

RİZE'DE SEÇİMLER ve SİYASİ HAYAT 1938 - 1960

BURAK SİNAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. SÜLEYMAN TEKİR

TEZ KABUL

Burak SİNAN tarafından hazırlanan “**RİZE’DE SEÇİMLER VE SİYASİ HAYAT 1938-1960**” başlıklı bu çalışma, 4/11/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Danışman) Doç. Dr. Süleyman TEKİR

imza

Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Suha Oğuz BAYTİMUR

imza

Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Muharrem TURP

imza

Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

..... / / 2022

Prof. Dr. Fadime DİRİK

Enstitü Müdürü

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Burak SİNAN

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RİZE’DE SEÇİMLER ve SİYASİ HAYAT 1938 – 1960.

BURAK SİNAN

SİNOP ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: DOÇ. DR. SÜLEYMAN TEKİR

1878 Kanuni Esasının ilanıyla siyasi hayatta seçim kavramıyla tanışan Türk siyasi hayatı, 2. Meşrutiyet döneminde siyasi parti kavramıyla tanıştı. 1920 yılına gelindiğinde millî iradenin tecellisiyle kurulan ve Millî Mücadele’nin başarı ile yürütülmesini sağlayan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde siyasi partiler yer almadı. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanıyla Cumhuriyetin vazgeçilmez parçası olan siyasi partiler de kurulmaya başladı. 1923 yılında kurulan ilk siyasi parti olan Cumhuriyet Halk Partisi ülkeyi 1950 yılına kadar iktidar olarak yönetti. Türk siyasi tarihinde 1923-1946 devresi Tek Parti Dönemi olarak adlandırılmıştır. 1946’ya geldiğinde yeni kurulan Millî Kalkınma Partisi ve Demokrat Parti ile çok partili yaşama geçilmiştir.

Bu tez iki bölümden oluşmaktadır ve Millî Şef döneminden çok partili döneme geçiş sürecinde Rize ilindeki siyasi hayata ve seçimlere odaklanmaktadır. Birinci bölümde çok partili hayata geçişin Rize’deki yansımalarını ve Rize’de kurulan siyasi partiler ile bu partiler arasındaki ilişkileri değinilmiştir. İkinci bölümde ise Rize’de yapılan genel ve yerel seçimler incelenirken Rize’nin siyasi simalarının özgeçmişleri hakkında bilgi aktarılmıştır.

Tezin ana kaynaklarını Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, TBMM Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi ile Milli Kütüphaneden temin edilen dönemin Rize yerel gazeteleri, Türkiye İstatistik Kurumu kayıtları ve konu ile ilgili araştırma eserler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rize, seçimler, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, milletvekillileri

ABSTRACT
MSC THESIS
ELECTIONS AND POLITICAL LIFE IN RIZE 1938-1960
BURAK SİNAN
SINOP UNIVERSITY INSTITUTE OF GRADUATE PROGRAMS
DEPARTMENT OF HISTORY
SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. SÜLEYMAN TEKİR

Turkish politics became acquainted with the concept of the election with the Constitution of the Ottoman Empire declared in 1878, and in the Second Institutional Era, they became acquainted with the concept of the political party. However, there were no political parties in the Grand National Assembly of Türkiye, which was established in 1920 with the national will and ensured the successful completion of the Turkish War of Independence. With the proclamation of the Republic of Türkiye on October 29, 1923, political parties, which are the necessity of the concept of a republic, also started to be established. The Republican People's Party was the first political party in the Republic of Türkiye, founded in 1923, and they ruled the country, staying in power until 1950. The period between 1923 and 1946 is called the One-Party Period. In 1946, with the newly established National Development Party and the Democrat Party, it started a multi-party life.

This thesis consists of two parts and focuses on the political life and elections in Rize during the transition from the period of the National Chief to the multi-party period. In the first part, the reflections of the transition to multi-party life in Rize and the relations between the political parties established in Rize and these parties are mentioned. In the second part, while the general and local elections held in Rize were examined, information was given about the backgrounds of the political figures of Rize.

The main sources of the thesis are the Republic Archive of the Presidency of the State Archives of the Republic of Türkiye, the Archives of the Grand National Assembly of Türkiye, the Archive of the Presidency of the Republic of Türkiye and the Rize local newspapers of the period obtained from the National Library, the records of the Turkish Statistical Institute and research works related to the subject.

Keywords: Rize, elections, Democrat Party, Republican People's Party, deputies

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulmasının hemen ardından çok partili hayata geçiş denemeleri yaşanmış fakat bu denemeler başarısız olmuştur. *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* ile başlayan bu denemeler *Serbest Cumhuriyet Fırkası* ile devam etmiştir. Başarısız bu denemelerin ardından yıl 1946'ya geldiğinde *Demokrat Partinin* kurulması ile Türkiye'de çok partili siyasi hayat başlamıştır. 1950 yılında iktidara gelmiş olan Demokrat Parti ülkeyi 10 yıl tek başına yönetmiştir. *Demokrat Parti* için iktidarın sonu 27 Mayıs 1960 Darbesi ile gelecektir.

1950 seçimlerinde *Cumhuriyet Halk Partisinin* 27 yıl süren tek başına iktidarlık dönemi sona ermiş ve ülkede iki partili sistem baş göstermeye başlamıştır. *Demokrat Parti* 1950 seçimlerinde iktidara gelirken en yüksek oy oranına Rize'de ulaşmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında hem dini hem de ekonomik ve sosyal sebepler etkilidir. 1954 ve 1957 seçimlerinde de Rize'den çok büyük destek alan *Demokrat Parti* 1950 yerel seçimlerini de büyük bir destekle kazanmış olsa da 1955 yerel seçimlerinde aynı sonucu alamayacaktır. 1950 ile 1955 yılları arasında belediyede yaşanan olumsuzluklar ve Rize halkının belediyeden hizmet görememesi *Demokrat Partinin* burada seçimleri kaybetmesine vesile olacaktır. Bu durum Rize halkının büyük bir kısmının önemli derecede siyaseti takip ettiğini ve iktidardan hizmet beklediğinin açık kanıtı niteliğindedir.

1938 ile 1960 yılları arasında Rize'deki siyasi durumu incelediğimiz bu tez çalışmasında engin bilgisi ile yolumu aydınlatan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Süleyman TEKİR'e teşekkürü borç bilir ve saygılarımı sunarım

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL	i
ETİK BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLO LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
a) Konunun Amacı ve Önemi	1
b) Kaynak Değerlendirmesi	2
c) Türklerde Demokrasi	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	17
ÇOK PARTİLİ HAYAT'A GEÇİŞ VE RİZE'DE SİYASİ HAYAT	17
1.1. Çok Partili Hayata Geçişte İç Ve Dış Etkenler	17
1.2. Türkiye'de Siyasi Partilerin Kurulması ve Çok Partili Hayata Geçiş	19
1.2.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	19
1.2.2. Millet Partisi (MP)	21
1.2.3. Demokrat Parti (DP)	22
1.3. Rize'de Siyasi Parti Teşkilatları.....	26
1.3.1. Rize'de CHP Teşkilatının Kurulması.....	26
1.3.1.1. 1946 Yılı ve Sonrası Cumhuriyet Halk Partisi Rize Teşkilatı.....	27
1.3.1.2. CHP'nin Rize'de Teşkilatlanma Sorunları.....	42
1.3.1.3. İsmet İNÖNÜ'NÜN Rize Ziyaretleri.....	43
1.3.2. SCF'nin Rize'de Teşkilatlanması	47
1.3.2.1. SCF'nin Kapatılmasından Sonra Rize'deki Durum	47
1.3.3. Demokrat Parti Rize İl Teşkilatı	48
1.3.3.1. Adnan MENDERES'İN Rize Ziyaretleri.....	61
1.3.4 Millet Partisi Rize İl Teşkilatı	63
1.3.5 Türkiye Köylü Partisi Rize Teşkilatı.....	66
1.3.6 Hürriyet Partisi Rize Teşkilatı.....	67
1.3.7 1946-1950 Yılları Arasında Kurulan Diğer Siyasi Partiler	69
1.4. Rize'de Siyasî Partiler Arası İlişkiler.....	70
1.5. 1920 – 1938 Arası Rize'de Genel Seçimler	74
1.5.1. Birinci TBMM Döneminde Lazistan Sancağı Seçimleri	74
1.5.2. Türkiye'de 1923 Seçimleri.....	75
1.5.3. Rize'de 1923 Seçimleri	78
1.5.4. 1925 Ara Seçimi.....	79

1.5.5. Türkiye’de 1927 Seçimleri.....	79
1.5.6. Rize’de 1927 Seçimleri.....	81
1.5.7. Türkiye’de 1931 Seçimleri.....	82
1.5.8. Rize’de 1931 Seçimleri.....	84
1.5.9. Türkiye’de 1935 Seçimleri.....	85
1.5.10. Çoruh’ta 1935 Seçimleri.....	87
1.5.11. 1936 Ara Seçimleri.....	89
1.5.12. Türkiye’de 1939 Seçimleri.....	89
1.5.13. Rize’de 1939 Seçimleri.....	90
1.5.16. Türkiye’de 1943 Seçimleri.....	91
1.5.17. Rize’de 1943 Seçimleri.....	92
İKİNCİ BÖLÜM.....	94
ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE RİZE’DE SEÇİMLER ve MİLLETVEKİLLERİ.....	94
2.1. 1946 – 1960 Arası Türkiye ve Rize’de Genel Seçimler.....	94
2.1.1. Türkiye’de 1946 Seçimleri.....	94
2.1.2. Rize’de 1946 Seçimleri.....	98
2.1.3. Türkiye’de 1950 Seçimleri.....	99
2.1.4. Rize’de 1950 Seçimleri.....	104
2.1.5. Türkiye’de 1954 Seçimleri.....	107
2.1.6. Rize’de 1954 Seçimleri.....	111
2.1.7. Türkiye’de 1957 Seçimleri.....	114
2.1.8. Rize’de 1957 Genel Seçimleri.....	116
2.2. Rize’de Yerel Seçimler.....	119
2.2.1. 1930 Belediye Seçimlerinde Rize.....	119
2.2.2. Rize’de 1939 Yerel Seçimleri.....	121
2.2.3. Rize’de 1942 Yerel Seçimleri.....	122
2.2.4. Rize’de 1946 Yerel Seçimleri.....	122
2.2.5. 1950 Yerel Seçimleri.....	122
2.2.6. 1955 Yerel seçimleri.....	128
2.3. Rize Belediyesi’ndeki Olumsuzluklar.....	129
2.4. 1920-1960 Rize Milletvekilleri.....	132
2.4.1. Esat ÖZOĞUZ.....	132
2.4.2. İbrahim Şevki Efendi.....	134
2.4.3. Mehmet Necati MEMİŞOĞLU.....	135
2.4.4. Osman Nuri ÖZGEN.....	136
2.4.5. Zeynelabidin (Abidin) ATAK.....	137
2.4.6. Ziya HURŞİT.....	139
2.4.7. Ahmet Fuat BULCA.....	140
2.4.8. Ekrem RİZE.....	144

2.4.9. Ali Rıza ZİRH	145
2.4.10. Rauf BENLİ	146
2.4.11. Hasan Cavid BELUL	148
2.4.12. Akif AKYÜZ	148
2.4.13. Mehmet Atıf TÜZÜN	149
2.4.14. Mehmet Asım US.....	151
2.4.15. Mehmet İhsan KURTKAN	153
2.4.16. İlyas Sami MUŞ	153
2.4.17. Mehmet Ali OKAR.....	155
2.4.18. Ömer Fehmi NOYLAN.....	157
2.4.19. Saim Ali DİLEMRE.....	158
2.4.20. Fuat SİRMEN	159
2.4.21. Kemalettin KAMU.....	160
2.4.22. Raif DİNÇ	161
2.4.23. Tahsin Bekir BALTA.....	162
2.4.24. Ahmet Fahri KURTULUŞ	163
2.4.25. Yusuf İzzet AKÇAL	164
2.4.26. Mehmet Kemal BALTA	166
2.4.27. Osman KAVRAKOĞLU	167
2.4.28. Mehmet Fahri METE	168
2.4.29. Ahmet MORGİL	169
2.4.30. Zeki Rıza SPOREL	170
2.4.31. Hüseyin AGUN.....	172
2.4.32. Muzaffer ÖNAL.....	172
SONUÇ	175
KAYNAKÇA	177

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. CHP'nin 1946 yılı Rize Üye ve Ocak Sayısı.....	27
Tablo 2. CHP 1951 Yılı Rize İl Geçici İdare Kurulu.....	29
Tablo 3. CHP 1951 Yılı Rize İl İdare Kurulu	32
Tablo 4. Demokrat Parti Rize Müteşebbis Heyeti	48
Tablo 5. 1951 Yılı DP Rize İl İdare Kurulu.....	50
Tablo 6. DP 1953 yılı Çayeli İlçe İdare Kurulu	52
Tablo 7. 1953 Yılı DP İkizdere İlçe İdare Kurulu	53
Tablo 8. 1953 Yılı DP Çayeli Müteşebbis Heyeti.....	56
Tablo 9. 1954 Yılı Der pazarı İlçe İdare Kurulu	58
Tablo 10. 1954 Yılı DP Rize İl İdare Kurulu.....	59
Tablo 11. 1957 yılı DP Rize İl İdare Heyeti	60
Tablo 12. 1951 Yılı Millet Partisi Pazar İlçesi Müteşebbis Heyeti.....	63
Tablo 13. 1954 Yılı Türkiye Köylü Partisi Çayeli İlçe İdare Kurulu	66
Tablo 14. 1957 Yılı Hürriyet Partisi Rize Müteşebbis Heyeti	67
Tablo 15. 1957 Yılı Hürriyet Partisi İkizdere İlçe Müteşebbis Heyeti	68
Tablo 16. 1946 – 1950 Yılları Arası Kurulan Diğer Siyasi Partiler.....	70
Tablo 17. 1920 Lazistan Seçim Sonuçları.....	79
Tablo 18. 1927 yılı Rize Seçim Sonuçları	82
Tablo 19. Rize 1931 Genel Seçim Sonuçları	84
Tablo 20. 1935 Seçimlerinde seçilen Kadın Milletvekilleri	86
Tablo 21. Çoruh 1935 İkinci Seçmen Seçim Sonuçları	88
Tablo 22. Çoruh 1935 Seçim Sonuçları	89
Tablo 23. Rize 1939 Seçim Sonuçları.....	91
Tablo 24. Rize 1943 Seçim Sonuçları.....	92
Tablo 25. Rize’de 1946 Genel Seçim Sonuçları	98
Tablo 26. 1950 Seçimleri DP Rize Oyları	104
Tablo 27. 1950 Seçimleri CHP Rize Oyları.....	105
Tablo 28. 1950 Seçimleri Rize Bağımsız Aday Oyları.....	105
Tablo 29. Rize’de 1950 Seçimlerine Katılım Oranları	106
Tablo 30. Rize’de CHP ve DP’nin Oy Oranlarının Karşılaştırılması	106
Tablo 31. Rize’de 1954 Genel Seçim Sonuçları	113
Tablo 32. Rize’de 1954 Genel Seçim Sonuçları	118
Tablo 33. Rize Belediye Meclis Üyeliğine Seçilen Asil Üyeler (1950 Seçimleri).....	122
Tablo 34. Çayeli Belediye Meclis Üyeliğine Seçilen Asil Üyeler (1950 Seçimleri)...	123
Tablo 35. Güneyce Belediye Meclis Üyeliğine Seçilen Asil Üyeler (1950 Seçimleri)124	
Tablo 36. Pazar Belediye Meclis Üyeliğine Seçilen Asil Üyeler (1950 Seçimleri)	124
Tablo 37. Rize Merkez İlçe İl Genel Meclis Seçim Sonuçları (1950 Seçimleri).....	125
Tablo 38. Çayeli İl Genel Meclis Seçim Sonuçları (1950 Seçimleri).....	126
Tablo 39. Güneyce İl Genel Meclis Seçim Sonuçları (1950 Seçimleri)	126
Tablo 40. İl Genel Meclisi (1950 Seçimleri)	127
Tablo 41. 1955 Yılı Rize Belediye Meclis Üyeleri.....	129

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
DP	: Demokrat Parti
HP	: Hürriyet Partisi
Km.	: Kilometre
MHC	: Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
MP	: Millet Partisi
PTT	: Posta ve Telgraf Teşkilatı
s.	: Sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TKP	: Türkiye Köylü Partisi
TPCF	: Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

a) Konunun Amacı ve Önemi

Çalışmanın kapsamı belirlenirken Türkiye Cumhuriyeti Devletinde çok partili siyasi hayata geçişin yerel siyasette nasıl bir etki yaratılacağından yola çıkılarak Rize vilayetinde çok partili siyasal hayata geçişin etkilerinin ne şekilde gerçekleştiği sorusuna cevap arandı. Rize vilayetinde Millî Mücadeleden itibaren siyasi hayatın ne şekilde ilerlediği, 1946'ya kadar yapılan seçimlerde çıkan sonuçlar ile 1946 sonrası yapılan seçimler ve bu seçimlerin Rize'deki yansımaları ele alınmıştır. Ayrıca Rize'den seçilen milletvekillerinin kısa biyografilerine yer verildi.

Cumhuriyetin ilanından sonra çok partili hayata geçiş denemeleri yapılmış olsa da bu dönemin koşulları gereğince pek mümkün olmamış, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* ve *Serbest Cumhuriyet Fırkası* gibi denemeler başarısız olmuştur. İkinci Dünya savaşı ile beraber totaliter rejimlerin çöküşü ve dünyada demokrasinin yükselişi Türkiye'yi de etkilemiş ve 1946 yılı itibarıyla Türkiye çok partili siyasi hayata geçişi sağlamıştır.

Türkiye'de DP'den önce *Millî Kalkınma Partisi* kurulmuş olsa da Türkiye'de çok partili siyasi hayatın asıl başlangıcı olarak Demokrat Partinin kurulması ve 1946 seçimleri gösterilebilir. Bunun sebebi *Millî Kalkınma Partisinin* halk nazarında bir varlık gösterememiş olmasıdır.

1946'da çok partili hayata geçen Türkiye'de 14 Mayıs 1950 seçimleri ile birlikte 10 yıl sürecek olan DP iktidarı başlamıştır. 14 Mayıs seçimlerinde DP ülke genelinde %53,3 ile iktidara gelirken, Rize'de %69,3'lük bir oy oranı ile vilayetler bazında en yüksek oyu aldığı bölge olmuştur. Rize'nin araştırmayı konu olmasının temel sebebi almış olduğu bu yüksek oy oranıdır.

DP ülke genelinde yapmış olduğu propaganda da özgürlük, ekonomi, işçi ve köylü hakları gibi konulara değinmiştir. Rize'deki en büyük vaatlerinden biri ise tamamlanamayan Rize – İspir yolunun biran evvel tamamlanacağı yönünde olmuştur.

Bu çalışmada DP İktidarının Rize'de yaşamış olduğu gelişmeler ele alınırken, muhalefette bulunduğu süre içerisinde CHP'ye yönelmiş olduğu eleştirileri ne ölçüde gerçekleştirebildiğine cevap aranmıştır. Bu zaman zarfında DP'nin Rize'de hem muhalefet partileri ile ilişkileri hem de parti içerisinde yaşanan gelişmeler incelenmiştir.

b) Kaynak Değerlendirmesi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri içerisinde yer alan Cumhuriyet Arşivi (BCA), Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi ve Kütüphanesinden yararlanılmıştır. Millî Kütüphane süreli eserler kataloğu ile İstanbul Üniversitesi Gazete Arşivi'nden gazete ve dergiler temin edildi. Çalışmada adı geçen Milletvekillerinin özgeçmişleri Türkiye Büyük Millet Meclisi kütüphanesinden temin edilmiştir. Kanun ve düzenlemeler ile ilgili bilgilere Resmî Gazete ve Zabıt Ceridelerinden ulaşıldı.

İkincil kaynak olarak kullanılan kitap, dergi, gazete ve makaleler dijital ortamdan ve 19 Mayıs Üniversitesi Kütüphanesi ile bazı kişisel kütüphanelerden temin edilmiştir.

Dönemin ulusal gazetelerinden *Cumhuriyet*, *Ulus* ve *Milliyet* gazeteleri ile yerel gazeteler olan *Zümrüt Rize*, *Rize'nin Sesi* ve *Rize* gazeteleri konu ilgili tarandı ve yayınlanan haberler değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, arşiv belgeleri olan birincil kaynaklar ile kitap makale gazete ve dergi gibi konu ile ilgili çalışmaların verilerinin ortak bir başlık altında bir araya getirilmesi suretiyle oluşturulmuştur. Kullanılan birincil ve ikincil kaynakların tamamı dipnotlarda gösterilmiştir.

Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş üzerine çok zengin bir kaynak birikimi mevcuttur. Bu birikim çalışmamıza çok büyük katkı sağlamıştır. Ulusal Tez Merkez'inde yapılan taramada *Rize'de Seçimler ve Siyasi Hayat* hakkında yapılmış bir teze rastlanmamıştır. Çalışmanın güvenilir kaynaklara dayanılarak yapıldığını göstermek ve daha detaylı araştırmalar yapılabilmesini sağlamak amacıyla dipnotlar özenle gösterilmiştir.

Bu şekilde 1920 yılından başlayarak Türkiye'de hem de Rize'de seçimler ve bu seçimlerin sonuçları ile partiler arasındaki münasebetler, partilerin kendi iç çekişmeleri ve seçimler sonucunda milletvekili olanların profilleri aktarılmaya çalışılmıştır.

c) Türklerde Demokrasi

Bireysel, eşitlikçi, özgür inanç ve düşünceye dayalı demokrasinin ortaya çıkışı 18. yüzyıla denk gelir. Toplumda yaşayan orta sınıfın kimlik kazanmasıyla beraber devlet toplumun ve kişinin hizmetine girmeye başlamıştır. Bu dönemde akılcılık hem dine hem de topluma hâkim olmuştur. 18. yüzyılda toplumlar birbirlerini çok hızlı şekilde etkilemiş, bu

etkileşim sonucu toplumlar kendi öz benliklerini korumakla beraber ufuklarının açılmaya başladığı bir dönem olmuştur.

Türkler, Osmanlı Devleti'nin son iki yüzyılında ve cumhuriyet döneminde çok hızlı ve köklü bir değişim göstermişlerdir. Bu değişimler sırasında her ne kadar dışarıdan etkilenmiş olsalar da bu gelişmeler Türkiye'nin kültürü, tarihi ve siyasi tecrübelerine göre yön bulmuş ve kendi öz benliklerine uygun şekilde oluşturularak yerleşmiştir.

Türkiye' de demokrasinin bu kadar çabuk yerleşmesini, kökleşmesini ve toplumun kültürü haline gelmesini kolaylaştıran çeşitli tarihsel, kültürel ve sosyo-ekonomik nedenler vardır.¹

İslamiyet öncesinde Türklerin inancında yer alan Kut'a göre hükümdar yönetme yetkisini doğrudan Tanrı'dan almaktaydı. İktidarın kaynağını Tanrı'dan alan hükümdar, aldığı kararlar için Tanrı huzurunda hesap vermekle yükümlüdür. Ayrıca kültürel, askeri, ekonomik ve sosyal hayat ile ilgili kararların alındığı bir meclis bulunmaktadır. İslamiyet öncesi dönemde Türklerde demokrasi kısmen de olsa uygulamada olan bir sistemdir.²

Hiz. Muhammet tarafından kurulan İslam Devleti'nde, baskı ve keyfi uygulamalar olmamış, halk ile istişare edilmiş, adaletin üstünlüğü kabul edilmiştir. Bu durum İslam Devleti'nin demokrasi ile bütünleşmesini sağlamıştır.

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Selçuklular İslam dünyasının siyasi lideri haline gelmiş ve koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. İslam dünyasının manevi liderliği Abbasi Halifesinin elindeyken siyasi otorite ise Selçuklu hükümdarının elinde bulunmaktaydı. Hâkimiyet bu iki otorite arasında paylaşılmıştır.³

Osmanlı ve öncesinde kurulan tüm Türk devletlerinde devlet olma ve hükümdarlık anlayışları aynıdır. İslamiyet öncesinde hükümdarın yönetme yetkisini Tanrı'dan aldığına inanılan Kut anlayışı ile Osmanlı'da "halife-i ruy-i zemin" ve "zillullahı fi'l-arz" inancıyla daha da pekiştiği için Osmanlı hükümdarının halk nezdindeki itibar otoritesi daha da artmıştır.⁴

Türk-İslam devleti olan Osmanlı'da halkın refahını sağlamak padişahın asli görevleri arasında yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme yıllarında idari, örfi,

¹ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları İstanbul 2010, s.10.

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997, s.266.

³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2003, s.307.

⁴ Fahri Sakal, *Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı*, Etüt Yayınları, Samsun, 2008, s.7.

şerri, hukuki, arazi, mali gibi konular Divan-ı Hümayun 'da oldukça serbest bir şekilde tartışılmış ve en akılcı şekillerde karar bağlanmıştır.⁵

Orta Asya'daki ilk Türk devletlerinden gelen ''meşveret usulü III. Selim, döneminde kurumsallaşarak Meclis-i Meşveret adı altında faaliyet sürdürmeye başlamıştır. Padişahın başkanlık ettiği bu meclise devlet ileri gelenleri katılmış ve fikirlerini serbest bir şekilde ifade etmiş, sorunlar tartışılmış ve ortak akılla sonuca ulaşmaya çalışılmıştır. Kurulan bu meclis ile danışmanlık işi kişisellikten çıkarttırılarak kurumsal bir hal alması yanı sıra Padişahın kendi isteğiyle kendi yetkilerini fiilen sınırlandığı kabul edilebilir.⁶

Meşveret meclisinin en önemli çalışması *Sened-i İttifak*'tır. Padişahın mutlak otoritesini sınırlayan belge olan Senedi-i İttifak, devlet erkânı ile hanedan arasında karşılıklı hak ve ödevlerin belirlendiği ilk uzlaşmacı metin olarak yürürlüğe girmiştir.⁷ III. Selim döneminde meşveret meclislerinde birçok yeni fikir tartışılmış ve bu fikirlerin olgunlaşmasında ve uygulamaya konulmasında çalışmalar yürütülmüştür. Daha sonra tahta geçen II. Mahmut bu durumu devam ettirmenin yanı sıra devlet teşkilatında köklü değişimler yapmış, yeni kurumlar ve meclisler oluşturmuştur.⁸

III. Selim'in izinden giden II. Mahmut döneminde birçok yenilik hayata geçirilmiştir. Müsadere usulü kaldırılmış, redif birlikleri oluşturulmuş ve nazırlıklar kurulmaya başlanmıştır. II. Mahmut'un hükümdarlığının son yıllarında modern kabine sisteminin temelleri atılmaya başlanmıştır. II. Mahmut döneminde 8 Mart 1837 tarihinde devlet ve milletin refahı için gerekli kanun ve düzenlemelerin daha derinlemesine tartışılarak fikir alışverişi yapılabilmesi amacıyla *Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye* kurulmuştur.⁹ II. Mahmut'un saltanatında yaşanan gelişmeleri Osmanlı Devleti'ni meşruti yönetime hazırlamıştır.¹⁰

Osmanlı Devleti'nde temel hak ve hürriyetlerin yasalar ile güvence altına alınması *Tanzimat Fermanı* ile başlayan bir süreçtir. *Tanzimat Fermanı* 3 Kasım 1839'da Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkında, devlet adamları, yabancı elçiler, dini grup liderleri ve halkın katıldığı bir ortamda ilan edilmiştir. Fermanın genel olarak ifade ettiği

⁵ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.177.

⁶ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s.36-37.

⁷ Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, "*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.91.

⁸ Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s.179.

⁹ Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s.193.

¹⁰ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet'e Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s.13-14.

konular; halkın can ve mal güvenliğinin sağlanacağı, vergi dağılımının gelirlere göre adaletli şekilde yapılacağı, askerlik işlerinin yeniden düzenleneceği ve bu konuların padişah tarafından güvence şeklidir.¹¹

1864 yılında yayımlanan Vilayet Nizamnamesi ile yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre Osmanlı ülkesi vilayetlere, vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da karyelere ayrılarak vilayet yönetiminden vali, sancak yönetiminden mutasarrıf, kaza yönetiminden kaymakam, karye yönetiminden muhtar sorumlu olmuştur.¹² 1864 Nizamnamesi bu dört kademede atanmış kişilerin yanında seçilmiş kişilerle oluşan meclisler sistemini öngörürken, bu sistem içerisinde vilayetlerde bir meclis-i umum-i vilayet (il genel meclisi) ile her yönetim kademesinde bir meclis-i idare (idare meclisi) kurulmuştur.¹³

1864 tarihli nizamnameye göre vilayet idare meclisinde hâkim, mektupçu, defterdar, hariciye memuru gibi doğal üyelerin yanında bir de bölge halkını temsilen seçilen ikisi Müslüman ve ikisi gayrimüslim olan üyeler de yer almıştır.¹⁴ Osmanlı tebaasından, 30 yaşını geçmiş, okur-yazar olan, devlete doğrudan vergi veren ve itibar sahibi kişiler söz konusu meclislere adaylıklarını koyabilmişlerdir.¹⁵

Vilayetlerde, vilayet idare meclisi dışında bir de Meclis-i Umumi vardı. Vali başkanlığında toplanan Meclis-i Umumi'de livaları temsilen üçer kişi bulunmaktaydı. Meclis 40 gün çalışma süresiyle toplanmaktaydı. Meclisin toplanma tarihinden bir ay kadar önce her livaya bağlı kazanın halkı tarafından seçilen dört üye liva merkezine çağırılır, kaza üyeleri arasından seçilen üç kişi mutasarrıf onayı alındıktan sonra vilayet meclisine temsilci olarak gönderilirdi. Kazalardan gelen seçmen temsilcileri, livalarda seçilen üçer üyeye yol, eğitim-öğretim, ziraat ve ticaretle ilgili sorun ve isteklerini içeren dilekçeleri iletiyorlardı.¹⁶

Tanzimat Fermanı'nın ilanından beri ilk başta mahalle ve köy muhtarlarının sonrasında ise kaza müdürlerinin ve meclis üyelerinin seçimiyle başlayan ve giderek gelişme gösteren bu sistem vilayet ve liva meclislerinin üyelerinin seçimiyle devam etmiştir. Her

¹¹ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.173.

¹² Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.44.

¹³ Nizam Önen-Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.165.

¹⁴ Çadircı, *Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.252.

¹⁵ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.44.

¹⁶ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.45.

ne kadar yetersiz ve eksiklikler barındırmasıyla gerçek bir seçim sistemi olmamasıyla birlikte bu gelişme Osmanlı Devleti'nde halkın yönetime katılmasıyla önemli bir gelişmeyi içinde barındırmıştır.¹⁷

1876 yılında Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesiyle başlayan I. Meşrutiyet, III. Selim ve II. Mahmut döneminde yapılan yenilikler ile olgunlaşmış ve Osmanlı Devleti'nde bir anayasal yönetim sisteminin doğmasına zemin hazırlamıştır. *Tanzimat Fermanı*, ekonomik ve sosyal sorunları tam anlamıyla çözememiş, bunun yanında iç karışıklıklara ve dış müdahalelere neden olmuştur. Meşruti yönetimin bu karışıklık ve müdahalelere karşı çözüm getireceği düşünülmüştür. Bununla beraber meşrutiyet yanında siyasi muhalefeti de getirmiştir. Osmanlı Devleti'nde, Hristiyan azınlığa eşit haklar tanınmasıyla beraber 1859 yılında *Fedailer Cemiyeti* kurulmuştur. Bu cemiyet Osmanlıdaki ilk muhalefet yapılanmasının örneğidir. Bu yapılanmayı 1865 yılında kurulan *Genç Osmanlılar* takip etmiştir.¹⁸

Genç Osmanlılar, *Tanzimat Fermanı* ile birlikte getirilen hak ve hürriyetlerin zamanla unutulması yönündeki eleştirilerinin yanı sıra meşruti yönetime geçmek istemeleri hükümet ile zaman zaman karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur.¹⁹ Uzun süren bir mücadelenin ardından *Genç Osmanlılar*, Mithat Paşa önderliğinde asker ve ulemayı da yanlarına alarak 30 Mayıs 1876'da bir fetva ile Sultan Abdülaziz'i tahtan indirmiş, yerine V. Murat'ı tahta çıkartarak hedefledikleri anayasal monarşiye bir adım daha yaklaşmışlardır. Ancak Sultan V. Murat'ın rahatsızlığından dolayı bu hedefe ulaşmayacağını anlayan *Genç Osmanlılar*, meşruti monarşi yönünde olumlu görüşleri bulunana II. Abdülhamit ile anlaşarak onu tahta çıkartmışlardır.²⁰

II. Abdülhamit'in tahta çıkartılmasından sonra sıra anayasanın hazırlanmasına gelmişti. Anayasa Mithat Paşa'nın başkanlık ettiği Cemiyet-i Mahsusa adlı bir komisyon tarafından hazırlanacaktı. Komisyon ikisi asker, üçü Hristiyan olmak üzere 16 sivil bürokrat, ulemadan da 10 kişi olmak üzere toplamda 28 üyeden oluşmaktadır.²¹ Komisyon haftanın dört günü yoğun bir şekilde çalışma göstermiştir. Komisyonda ortaya atılan farklı fikirler ortak bir paydada buluşulmasını güçlendirmesinin yanı sıra sürecin de uzamasına neden olmuştur. Bu sürecin uzaması anayasa karşıtı grubun güçlenmesine

¹⁷ Çadırcı, *Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.261.

¹⁸ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.98.

¹⁹ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizm'e* çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s.13.

²⁰ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.125.

²¹ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.133.

neden oldu. Ayrıca II. Abdülhamit kendi hükümdarlık haklarını güvence altına almak, meclis ve hükümetin yetkilerini kısıtlayıp kendi kontrolü altında tutabilmek amacıyla meşrutî sisteme karşı bazı zorluklar çıkarttığı bilinmektedir. Bu süre zarfında padişah sıkıyönetim ile ilgili olan 113. maddeyi kendisi şekillendirmiş ve sıkıyönetimi bir anayasa ilkesi haline getirmiştir. Bu durumu meşrutîyetçi kanat kabul etmek zorunda kalmıştır.²²

Tarihler 23 Aralık 1876'yı gösterdiğinde padişah tarafından imzalanan Kanun-i Esasi, öğleden sonra saat 13:00'da gerçekleştirilen bir törenle ilan edilmiştir. 11 bölüm ve 119 maddeden oluşan bir ferman anayasa niteliği taşıyan bu belge Türk demokrasi tarihinin ilk yazılı anayasası olarak tarihe geçmiştir.²³

Kanun-ı Esasi'ye göre Osmanlı Devleti bölünmez bir bütündür ve devletin merkezi İstanbul'dur. Saltanat ve Hilafet Osmanlıları soyundan gelen en büyük erkeğe aittir. Bu maddelerden de anlaşılacağı gibi devletin monarşik yapısı aynen korunmuştur. Kanun-i Esasi devletin resmi dinini İslam olarak kabul etmiştir. Padişah Osmanlı'nın hükümdarı olduğu gibi aynı zamanda Halife unvanı ile tüm İslam dünyasının lideri konumunda yer almaktadır. Halife sıfatını taşıyan padişah dini emirlere aykırı olmayan kanunları uygulamakta ve şer'îye mahkemeleri anayasa tarafından resmen tanınmaktaydı. Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi devletin monarşik yapısının yanı sıra teokratik yapısını da sürdürdüğü aşikârdır. Kanun-i Esasi'nin ilanı ile her ne kadar anayasal düzüne geçilmiş olsa da padişahın yetkileri son derece geniştir. Padişah yürütme organının başı konumundadır. *Heyet-i Vükela'nın* başkanı olan sadrazamı, üye konumunda yer alan şeyhülislam ve vekiller padişah tarafından seçilmekte, atanmakta ve gerektiğinde görevinden alınmaktadır.²⁴

Ayan Meclisi ve Meclis-i Mebusan olmak üzere iki kanattan oluşan ve yasama meclisi konumunda olan Meclis-i Umumi kasım ayı başında açılıp mart ayı başında kapanmaktaydı. Padişah istediği takdirde Meclis-i Umumi'yi kapatabilir veya görev süresini uzatabilirdi. Seçilen veya atanan Meclis-i Umumi üyeleri padişaha, anayasaya ve vatana sadık bir şekilde hizmet edecekleri yönünde yemin etmekteydiler. Ayan meclisi üyeleri, sayısı mebusan meclisinin üçte birini aşmayacak şekilde 40 yaşını geçmiş, halk arasında saygı gören ve güvenilen kişiler arasından padişah tarafından atanır ve ömür boyu bu görevde kalabilir. Meclis-i Mebusan üyeleri ise her 50.000 erkeğe bir temsilci

²² Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985 s.28.

²³ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.68.

²⁴ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.135-136.

olacak şekilde dört yıl için gizli oy esasına dayalı bir seçim ile görev başına gelirlerdi. Seçilen mebuslar sadece seçildikleri bölgeyi temsil etmez, tüm Osmanlı nüfusunu temsil ederlerdi.²⁵ Meclis başkanı ve yardımcıları gösterilen üç aday arasında padişah tarafında seçilerek atamaktaydı. Seçim yoluyla oluşturulan Mebusan Meclisi, seçim ve temsili vekâlet yoluyla seçmen ile mebusları arasında oluşan ilişki sonucunda milleti siyasal varlık olarak anayasal sistemin içerisine sokmuştur. Her ne kadar meclisin yetkileri sınırlı da olsa da millet padişahın tek ve mutlak hâkimiyetine rakip olmuştur.²⁶

Meclis-i Mebusan için yapılan ilk seçimler 28 Ekim 1876'da hazırlanan "*Talimat-ı Muvakkate*" adlı geçici bir yasaya göre yapılmıştır. Kanun-i Esasinin ilanından önce yayınlanan bu yasaya göre mebus üye sayıları 80'i Müslüman 50'si gayrimüslim olmak üzere 130 kişi olarak belirlenmiştir.²⁷

Yasaya göre seçilebilme şartı; Osmanlı vatandaşı olmak, Türkçe bilmek, dürüst ve ahlaklı olmak, cinayet veya siyasi bir suçtan hüküm giymemiş olmak, 25 yaşından küçük olmamak ve memur olmamak gibi şartları belirtmiştir. Yaş şartı Kanun-i Esasi ile birlikte 30 olarak değiştirilmiştir.²⁸

Belirtilen niteliklere sahip ve vilayet için gerekli görülen sayıda ismi idare meclisleri bir kâğıda yazarak kapalı zarflarda kazalarda kaymakama, sancaklarda ise mutasarrıfa teslim edecekler, bu makamlar ise bu zarfları bağlı bulundukları valiliklere teslim edeceklerdi. Vilayet idare meclisi üyelerinin de oylamasının ardından zarflar 15 kişiden oluşan bir komisyon tarafından açılacak, seçim evrakı ise incelenmek üzere vali tarafından Bâb-ı Âli ye gönderilecektir.²⁹

Bu geçici talimatnameye göre başkent ve bağlı bölgeler 20 daireye ayrılacak, her daireden üye seçimine vekil olmak üzere iki kişi istenecekti. Her daire ileri gelenlerden oluşan bir komisyon teşkil edecek, o bölge halkından Osmanlı vatandaşı olan emlak sahibi 25 yaşını doldurmuş olanlar vekil seçmek üzere oy kullanabileceklerdi. Böylelikle İstanbul için seçilecek olan 10 vekil belirlenen, 40 vekil tarafından bir kâğıda yazılarak kapalı zarflarla şehremanetine teslim edilerek Şura-yı Devlet'e gönderilecektir.³⁰

²⁵ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.70-71.

²⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.37.

²⁷ Servet Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, S.3373/4, (1963), s.51.

²⁸ Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri" s.51.

²⁹ Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri" s.52.

³⁰ Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", s.53.

İstanbul ve civarı için Kanun-i Esasi'nin ilanından 9 gün sonra 23 maddeden oluşan bir beyanname yayınlanmıştır. Bu beyannameye göre İstanbul'dan seçilen 10 mebusun 5'i Müslüman 5'i gayrimüslim olacaktır. Ayrıca seçimlerde oy kullanabilmek için son bir yıl İstanbul'da ikamet etme şartı aranmıştır. Seçim işlemlerinin 5 gün içinde tamamlanması ve sandığa gelemeyen seçmenlerin yazılı oy kullanmaları sağlanmıştır. Yalnızca erkek seçmenlerin katılımı ile gerçekleştirilen bu seçimlerde genel oy ilkesi taşımamaktadır. Basit çoğunluk esasına göre yapılan bu seçimlerde herkesin seçilme hakkı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu seçimlerde siyasi partilerin bir faaliyeti olmamıştır.³¹

İlk Osmanlı parlamentosu olan Meclis-i Umumi, 19 Mart 1877'de padişahın nutkunun da yer aldığı bir tören ile açılmıştır. Meclis-i Mebusan ilk toplantısını 20 Mart 1877'de Ayasofya yakınında bulunan eski darülfünun binasında gerçekleştirmiştir. Meclisin ilk başkanı Ahmet Vefik Efendi'dir. Meclisi Mebusan 28 Haziran 1877'de 56. Toplantısını yaparak çalışmalarına son vermiştir.³² Meclis-i Mebusan'ın birinci döneminde 68 Müslüman 48 gayrimüslim olmak üzere 116 mebus bulunmuştur.³³

Birinci Meclis-i Mebusan'ın görev süresinin tamamlanması ardından seçim hazırlıklarının hemen başlamasına rağmen ortaya uygulanabilecek bir seçim kanunu bulunmuyordu. Kanun-i Esasi'nin son maddesinde geçici olarak ilan edilen Talimat-ı Muvakkatin bir kez daha uygulanabileceği belirtilmiş olsa da 1 Ocak 1877'de yayınlanan beyanname bu seçimlerde aynen uygulanmıştır.³⁴

Yapılan seçimler sonucunda kötü hava şartlarının etkili olması nedeniyle kasım ayında İstanbul'a ulaşabilen mebusların, meclisin açılması için gerekli sayıya ulaştıktan sonra 13 Aralık 1877'de Meclis-i Umumi padişahın konuşması ile açılmıştır. 20 Aralık'ta yapılan başkanlık seçimleri ile meclis başkanı Hasan Fehmi Efendi olmuştur.³⁵

1877-1878 Osmanlı- Rus Harbi (93 Harbi) halkı olduğu kadar meclis üyelerini de etkilemiştir. Alınan tüm önlemlere rağmen Ruslar durdurulamamıştır. Bazı meclis üyeleri bu kötü gidişattan hükümeti sorumlu tutmuşlardır.³⁶ Meşrutiyeti ayakta tutacak ekonomik, sosyal ve siyasal destek ortamı zaten çok zayıfken bu savaşla birlikte tamamen ortadan kalkmıştır. Bunun üzerine Padişah II. Abdülhamit var olan olağanüstü durumu

³¹ Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", s.55.

³² Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.89-90.

³³ Sina Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.25, (1970), s.21.

³⁴ Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", s.58.

³⁵ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.167-168.

³⁶ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.198.

gerekçe göstererek meclisi tatil etmiştir. Meclisin tatil edilmesi ve tekrardan toplantıya çağırılmaması ile Kanun-i Esasi hukuken olmamakla birlikte fiilen ortadan kaldırılmıştır.³⁷ II. Abdülhamit meclisin geçici bir süre kapatıldığını ileri sürerken bir yandan da mutlak yönetimi kurma çabaları kendisini muhalif kişilerle karşı karşıya getirmiştir.³⁸

1899 yılında kurulan “*İttihad-ı Osmani*” adındaki gizli cemiyetle İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Hüseyinzade ve Mehmet Reşit isimli beş tıbbiye öğrencisi, iç muhalefetin temelini oluşturdular.³⁹ Cemiyetin Paris temsilcisi olan Ahmet Rıza Bey, 1894 yılında örgütün Osmanlı *İttihat ve Terakki Cemiyeti* olarak değiştirmiştir.⁴⁰

Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti yönetiminde Cenevre, Hoca Kadri’nin yönetiminde Kahire’de faaliyet göstermişlerdir. Aynı zamanda Kafkasya ve Balkanlardaki şubelerin yanı sıra Erzurum, Adana, Edirne, Mersin, Ankara gibi Anadolu şehirlerinde geniş bir teşkilatlanma ile varlıklarını ortaya koymuşlardır.⁴¹ *İttihat ve Terakki Cemiyeti* 1896 ve 1897 yılında II. Abdülhamit’i tahttan indirmek adına iki darbe girişiminde bulunmuş fakat başarılı olamamışlardır.⁴²

Birinci Jön Türk Kongresi, II. Abdülhamit’e karşı dağınık halde bulunan muhalefeti bir araya toplamak amacıyla 4 Şubat 1902’de Paris’te toplanmış fakat fikir ayrılıklarını da beraberinde getirmiştir. Muhalefet hareketinin yabancı desteğiyle yapılmasını savunanlar ve buna karşı çıkanlar olarak iki farklı grup ortaya çıkmıştır. Yabancıların desteğinin alınmasını gerektiğini savunanlar başta Prens Sabahattin olmak üzere “Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziye” adı altında toplanırken, bu görüşe karşı çıkanlar Ahmet Rıza öncülüğünde “Terakki ve İttihat” adı altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁴³

İsmail Canbolat, Mithat Şükrü ve Mehmet Talat gibi isimler 1906 yılında Selanik’te Osmanlı Hürriyet Cemiyetini kurarak örgütlenme faaliyetlerine başlattılar. Jön Türk muhalefetine devamı olarak sayılabilecek bu cemiyet 1907 yılında Paris’te yapılan ilk oluşum ile defalarca gizli görüşme yapmış ve sonunda birleşme kararı alınarak “*Osmanlı*

³⁷ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.160-161.

³⁸ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.223.

³⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, 2. Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s.19.

⁴⁰ Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, (1889-1902), İletişim Yayınları, İstanbul 1989, s.180.

⁴¹ Hanioglu, *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, s.193-194.

⁴² Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.68.

⁴³ Akşin, “Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı” s.65.

Terakki ve İttihat Cemiyeti'' kurulmuştur.⁴⁴ Cemiyet daha sonra '' *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'' adını aldı.⁴⁵

Jön Türk hareketinin ikinci kongresi 29 Aralık 1907'de tekrardan Paris'te toplandı. İttihatçılar, Prens Sabahattin Grubu ve Ermeni Taşnak Sutyun Cemiyeti'nin katılımıyla gerçekleşen kongrede, II. Abdülhamit'i tahtan indirmek, parlamenter sistemi kurmak ve bu amaca giden yolda komite kurulması yönünde anlaşma sağlanmıştır. Ayrıca amaca ulaşmak adına genel ayaklanma, silahlı ve silahsız direniş, ordu içerisinde teşkilatlanma gibi çalışmalar yapılması kararlaştırılmıştır.⁴⁶

Jön Türk hareketinin askeri kanattaki en önemli örgütlenmesi 1908 yılında Makedonya'da görülmüştür.⁴⁷ Bölgede yaşanan siyasal ve sosyal muhalefet giderek güç kazanmaya başlamıştır. Bunun üzerine İngiltere Kralı ve Rus Çarı 9 Haziran 1908'de Reval'de bir araya gelerek bölgedeki sorunların çözümü ve yapılacak reformlar hakkında görüşme yapmışlardır. Bu görüşme cemiyetin harekete geçmesine zemin hazırlamıştır. Reval görüşmelerinden çıkan sonuca göre Osmanlı toprakları yeniden paylaşılacak, Rumeli parçalanacak, Padişah ise bu duruma sessiz kalarak boyun eğecek ve orduları bölgeye sevk etmeyecekti.⁴⁸ Bu sonucunda etkisiyle sivil ve askeri fedailerden oluşan 400 kişilik bir grup 3 Temmuz 1908 günü dağa çıkarak Kanuni Esasi tekrar ilan edilene kadar eylemlerine devam edeceklerini açıklamışlardır.⁴⁹

Yaşanan tüm bu gelişmelerden sonra Manastırda 23 Temmuz 1908'de *İttihat ve Terakki* tarafından "*hürriyet*" ilan edilmiştir. Tüm bu olaylar karşısında çaresin kalan II. Abdülhamit Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe konulduğu anlamına gelen Meclis-i Vükela mazbatasını onaylamak suretiyle meşrutiyeti yeniden ilan etmiştir.⁵⁰

Kanun-i Esasi'nin ilanı ve meclisin tekrar toplanacağını belirtilmesi üzerine ülkede seçim hazırlıkları başlamıştır. Yeni bir kanun hazırlamanın uzun süreceği düşünülerek I. Meşrutiyetin ikinci döneminde hazırlanmış fakat padişah tarafından onaylanmamış olan seçim kanunu 2 Ağustos 1908'de "*İntihabat-ı Mebusan Kanunu*" olarak yürürlüğe girmiştir. Ayrıca yapılan bir geçici kanun ile bu kanunun nasıl uygulanacağı anlatılmıştır.

⁴⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s.21-22.

⁴⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.174.

⁴⁶ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitapevi Yayıncılık, Ankara 2001, s.94-97.

⁴⁷ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, s.16-17.

⁴⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s.23.

⁴⁹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1918*, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, Ankara 1971, s.19-24.

⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", *Belleten*, S.20/77, (1956), s.21-22.

1908 ile 1919 arasında yapılan tüm seçimlerin yasal dayanağını bu kanun oluşturmuştur.⁵¹ 1908 yılında yapılan seçimleri henüz siyasi parti niteliği taşımasa da en örgütlü kuvvet olan ve ordunun da desteğine sahip olan *İttihat ve Terakki Cemiyeti* kazanmıştır.⁵²

İttihat ve Terakki'nin karşısındaki en dikkat çekici yapılanma ilk siyasi parti niteliğini taşıyan *Ahrar Fırkası* olmuştur. Kısa süre içinde örgütlenme şansı bulamayan ve *İttihat ve Terakki*'nin sert muhalefeti ile karşılaşan Ahrar Fırkası seçimlerde Ankara'dan sadece bir kişiyi meclise gönderebilmiştir.⁵³ *İttihat ve Terakki* 1908 seçimlerinde 281 mebusan bir tanesi dışında tamamını almıştır.⁵⁴

Otuz yıl gibi uzun bir süre kapalı kalan Meclis-i Mebusan, 17 Aralık 1908 tarihinde görkemli bir tören ile açılmıştır. 230 mebusun hazır bulunduğu açılışa padişah II. Abdülhamit de katılmıştır.⁵⁵ Kanun-i Esasiye göre Meclis-i Mebusan'ın çalışma süresi dört yıldır. Ancak bazı siyasi gelişmeler sonucunda meclis 18 Ocak 1912 tarihinde feshedilmiş ve Türk siyasi tarihinin ilk erken seçimine gidilmiştir.⁵⁶

Erken seçime gidilmesinin en önemli sebebi *İttihat ve Terakki*'nin takınmış olduğu tutumdur. *İttihat ve Terakki* 1908-1909 yıllarında iktidarı eline alamamış sadece onu denetleyebilmiştir. 1909-1912 yılları arasında ise iktidar partisi olarak nitelendirilmesine rağmen hiçbir vakit hükümet olamamıştır. Sıkı denetim sayesinde sadece iktidarı değil aynı zamanda ülkenin siyasal hayatında kontrol eden *İttihat ve Terakki* tek siyasal güç olmak istemektedir.⁵⁷

Ülke genelinde ve mecliste *İttihat ve Terakki*'nin uygulamış olduğu baskı politikası karşısında muhalefet, basınında büyük bir kısmından destek alarak 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkasını kurmuştur.⁵⁸ İlk kurulduğu vakit 70 kadar mebusu bünyesinde barındıran Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruluşundan 20 gün sonra yapılan ara seçimlerde İstanbul'da bir oy farkla seçimi kazanmıştır.⁵⁹ *İttihat ve Terakki* bu sonucu her ne kadar olgunlukla karşılayıp önemsemiyor gibi görünse de örgüt içinde büyük bir panik havası

⁵¹ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.243-244.

⁵² Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.183.

⁵³ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s.44-47.

⁵⁴ Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1918*, s.47.

⁵⁵ Kenan Olgun, "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.82, (2012) , s.3.

⁵⁶ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s.164.

⁵⁷ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.198-199.

⁵⁸ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s.53-57.

⁵⁹ Olgun, "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler", s.10-11.

yaratmıştır.⁶⁰ *İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının* sesini kısmak amacıyla ilk olarak muhalefeti destekleyen basını hedef almaya başlamıştır. İdare-i Örfiye kararnamesinin “zihinleri karıştırıcı” yayınları yasaklayan altıncı maddesine dayanarak muhalif gazete ve dergiler kapatılmıştır.⁶¹

İttihat ve Terakki tabiri caizse yılanın başını küçükken ezmek için Hürriyet ve İtilaf Fırkası tam örgütlenmeden erken seçime gitmek istemektedir. Böylece mecliste güvenilir bir *İttihat ve Terakki* kanadı oluşturulabilecektir. Fakat erken seçime gidilebilmesi için öncelikle bu denli muhalefetin olduğu bir meclisin yasal bir gerekçe ile kapatılması gerekmektedir. Ancak 1909 yılında Kanun-i Esaside yapılan değişiklik ile meclisi feshetmek zorlaştırılmıştır. *İttihat ve Terakki* bu engeli aşmak amacıyla bu maddeyi 1876’daki haline geri getirmek istemektedir. Bu amaçla fesih işleyişini düzenleyen 35. maddenin tekrar eski haline getirilmesi teklifini sadrazam aracılığıyla meclise sunmuşlardır. Muhalefet üyelerinin meclisin toplantı yeter sayısına ulaşmasını engellemesiyle bu madde olduğu gibi kalmıştır. Bütün bu olaylar sonucunda 30 Aralık 1911’de Sait Paşa Hükümeti istifa etmiştir. Sonrasında kabineyi kurma görevi tekrardan Sait Paşa’ya verilmiştir. Sait Paşa değişiklik önerisinde ne kadar ısrarcı olsa da tekrardan aynı engele takılmıştır. Bunun üzerine değiştirilmek istenen 35. maddeye dayanarak çoğunluğun sağlanamamasını iki defa üst üste ret olarak gören *İttihat ve Terakki*, Ayan Meclisi’nin de desteğini alarak erken seçime giden yolu açmıştır. Padişah V. Mehmet Reşad, 18 Ocak 1912’de Meclis-i Mebusanı feshederek erken seçimin önündeki engeli kaldırmıştır.⁶²

18 Ocak 1912’de yayınlanan ferman ile meclisin feshedilmesinin yanı sıra üç ay içerisinde yeni seçimlerin yapılması da emredilmiştir. 1912 seçimleri Türk siyasi tarihinde iktidar ile muhalefetin ilk defa karşı karşıya gelmesine neden olacaktır. Seçimlere katılan muhalif kanadın stratejisini her ne olursa olsun *İttihat ve Terakki*’den kurtulmak olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu muhalefetin başını Hürriyet ve İtilaf Fırkası çekmektedir. Bu düşünceye karşı *İttihat ve Terakki* seçimi kazanmak amacıyla iktidar olmanın tüm nimetlerinden faydalanacak, ordunun desteğini tam olarak arkasına alacak ve demokrasiyi zedeleyen davranışlar içerisine girecektir. Tüm bu nedenlerde ötürü 1912 Seçimleri Türk Siyasi tarihine “*sopalı seçimler*” olarak adını

⁶⁰ Demir, II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri, s.172-173.

⁶¹ Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s.199.

⁶² Demir, II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri, s.173-177.

yazdırmıştır.⁶³ *İttihat ve Terakki* seçimlerin hemen başında kendine yakın vali, mutasarrıf ve kaymakamları tayin etmiştir. Emniyet ve jandarma mensuplarında ise gerekli görülen yerlerde değişimler yapılmıştır.⁶⁴ Bunların dışında *İttihat ve Terakki* kendi mebus adaylarını gazetelerinde tanıtmaya çalışmış ve cemiyet kulüplerini seçim kampanyası için kullanarak bu seçimlere ne kadar önem verdiklerini göstermeye çalışmıştır.⁶⁵ Muhalefetin başını çeken Hürriyet ve İtilaf fırkası ise seçim propagandasında *İttihat ve Terakki*'nin birçok çalışmasını dinsizlik olarak algılayan bir kesim üzerinden dini duygulara hitap etmeye çalışarak gerçekleştirmiştir.⁶⁶

1908 yılına göre kat ve kat artan bir muhalefet ile karşılaşan *İttihat ve Terakki* oldukça sert tavırlar sergilemeye başlamıştır. *İttihat ve Terakki* devletin tüm imkânlarını kullanarak girdiği bu seçimlerde, seçim pusulalarını posta müvezzilerinde dağıtıtırma, başkaları adına oy kullanma, sayım esnasında yapılan usulsüzlükler ve şahıslara gösterilmeden sayımın tamamlanması gibi demokrasiye uygun olmayan davranışlar içerisine girdiği bilinmektedir.⁶⁷ Seçim sonucunda 270 sandalyenin 264'ünü bu yöntemlerle alan *İttihat ve Terakki* iktidarını sürdürmeyi başarmıştır.⁶⁸

Seçimler, Osmanlı kamuoyunu içeride meşgul ederken, Trablusgarp'ta işler pek yolunda gitmemiş ve Rumeli'de başlayan isyanın bastırılamaması devletin siyasal bütünlüğünün yanı sıra toplumsal yapısının bozulmaya başlamasına neden olmuştur. Ülkede yaşanan bu sorunların nedeni *İttihat ve Terakki* olarak görüşmüştür. Yapılan eleştirilerin sarsıcı boyuta ulaşması iktidarın gücünü kırmaya başlamıştır. Siyasal olaylarda genellikle ordu ittihat terakkiden yana yer almış olsa da artık ordu içerisinde de çatlak sesler yükselmeye başlamıştır. Ordunun içerisinde kurulan Halaskar Zabitan adlı gizli bir örgüt *İttihat ve Terakki*'yi iktidardan uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Bu grup Sait Paşa kabinesini istifaya sürükleyecektir.⁶⁹ Sait Paşa hükümetinin istifası üzerine hükümeti kurma görevi Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya verilmiştir. 21 Temmuz 1912'de ittihatçı olmayan kişilerden bir kabine oluşturulmuştur. 4 Ağustos 1912'de yapılan gizli bir toplantıda meclisin feshedilmesi kararı alınmıştır.⁷⁰ Bu kez mağdur olan muhalifler değil *İttihat ve Terakki*'nin ta kendisi olmuştur. Meclisin kapatılması ardından hükümet seçimlerin

⁶³ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.258.

⁶⁴ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s.155.

⁶⁵ Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s.191.

⁶⁶ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s.156.

⁶⁷ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s.164-165.

⁶⁸ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s.168-169.

⁶⁹ Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s.291-294.

⁷⁰ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.263-264.

yenilenmesi amacıyla vilayetlere yazı göndermiştir. Ayrıca ikinci seçmenlerin belirlenmesi için bir beyanname hazırlamıştır.⁷¹ 1912 yılında seçim kanununda yapılan bu değişiklik ile askerlik hizmetinde bulunan deniz, kara ve jandarma zabıt ve efradının o zamana kadar var olan oy kullanmak hakkı kaldırılmıştır. Ordunun siyasete karışmasını önlemek amacıyla çıkartılan bu kanun ile ilk kez askerler seçimlerde oy kullanmayacaktır.⁷² Seçim hazırlıklarının yapıldığı sırada Balkan devletlerinin Osmanlıya savaş ilan etmesi üzerine 24 Ekim 1912’de yayınlanan bir kararname ile seçimlerin ertelendiği duyurulmuştur.⁷³

Balkan Muharebelerinde Osmanlı ordusunun bozguna uğratılarak düşman ordularının İstanbul önlerine kadar gelmeleri Edirne’nin Bulgarlara bırakılacağı iddiası gibi sebepler hükümetin saygınlığını yitirmesine neden olmuştur. Bu durumu fırsat bilen İttihatçılar Enver Bey ve Talat Bey öncülüğünde 23 Ocak 1913’te ”*Babıali Baskını*” olarak tarihe geçen bir darbe ile iktidarı ele almışlardır.⁷⁴ Darbe sırasında Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürülmüş, Sadrazam Kâmil Paşa zorla istifa ettirilmiştir. Darbe sonrasında Mahmut Şevket Paşa Hükümeti kurulmuştur. Savaşın sonra ermesinin hemen akabinde seçimler gerçekleştirilmiştir. *İttihat ve Terakki* Ocak-Nisan 1914 tarihleri arasında yapılan seçimlerde tek başına iktidarı eline almayı başarmıştır.⁷⁵ *İttihat ve Terakki* 254 mebusan oluşan mecliste 200’e yakın bir mebus desteğini sağlamış ve 1914-1918 arasındaki savaş yıllarında ülkeyi bu meclis ile yönetmiştir.⁷⁶

Yenilgi ile sona eren savaşın ardından ağır şartlarda imzalanan ateşkes antlaşması sonucunda oluşan yeni siyasi hava yıllardır baskı altında tutulan muhalefetin yeniden siyaset sahnesine çıkması için uygun bir ortam yaratmıştır. Yine bu dönemde İttihatçılara karşı olmasıyla bilinen VI. Mehmet Vahdettin’in tahta çıkması muhalefet hareketini güçlendirmiştir. İktidarı ele geçirmek isteyen saray ve ittihatçılardan kurtulmak isteyen muhalefet ile saray çevresinde birleşmiş olan basın âdete mebusan meclisine savaş açmışlardır. Tüm bu durum karşısında Kasım 1918’de kapanan meclis 21 Aralık 1918 tarihinde padişah tarafından feshedilmiştir.⁷⁷

⁷¹ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.264-265.

⁷² Süleyman Tekir, *Osmanlıdan Cumhuriyete Jandarma*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s.155.

⁷³ Armağan, “Türkiye’de Parlamento Seçimleri”, s.63.

⁷⁴ Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s.298-299.

⁷⁵ Armağan, “Türkiye’de Parlamento Seçimleri”, s.63.

⁷⁶ Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri* s.328-329.

⁷⁷ Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s.5-16.

Seçimlerin 4 ay içinde yenilenmesi gerektiğini belirten Kanun-i Esasi hükmünü etkisiz hale getirmek isteyen muhalefet bunun için çok uzun uğraşlar vermiştir. Bu uğraşlar sonucunda 4 Ocak 1919 tarihinde Meclis-i Vükela, Kanun-i Esasi'nin 7. maddesinde yer alan “*Osmanlı topraklarının işgal altında bulunması ve seferberlik halinin devam etmesi sebebi ile seçimlerin ancak şartlar uygun olup sulh anlaşması imzalandıktan sonra yapılabilceği*” ifadesine dayanarak seçimleri bir sonraki tarihe ertelemiştir.⁷⁸

1919 yılında tüm bu olaylar yaşanırken Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde bir Millî Mücadele hareketi başlamıştı. Bu hareket Amasya, Erzurum ve Sivas'ta bazı kongre çalışmaları yürütmüş bu çalışmalar sonucunda genelteler yayınlanmış ve bir ağrlık merkezi oluşmuştur. Sivas'ta 1919 Eylül ayında yapılan kongre sonucunda bütün yerel direniş rgtleri *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* adı altında toplanmıştır. Kurulan bu yeni örgütün *Heyet-i Temsiliye* adında yürütme kurulu bir hükümet niteliğinde hareket etmeye başlamıştır. *Heyet-i Temsiliye*, Eylül 1919'da Damat Ferit Paşa hükümetinin istifasından sonra kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti ile iletişime geçmiş ve ekim ayında yapılan Amasya görüşmelerinde seçimlerin yenilenmesi ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın açılması yönünde ortak bir karara varmışlardır. Kasım aralık aylarında yapılan seçimler sonucunda oğunluk Müdafaa-i Hukuk Grubunun eline geçmiştir. 12 Ocak 1920 de tekrar dan açılan Meclis-i Mebusan, Misak-ı Millî kararlarını kabul eden bu meclis 16 Mart 1920 de İstanbul'un resmen işgali ile kapatılarak tarihe son Osmanlı Meclis-i Mebusanı olarak geçmiştir. Bu meclisin kapatılmasının ardından Millî Mücadele'de yeni bir safha başlamış ve Nisan 1920 de Ankara'da yeni bir meclisin açılması için çalışmalar başlatılmıştır.⁷⁹

⁷⁸ Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s.22.

⁷⁹ Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s.23.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYAT'A GEÇİŞ VE RİZE'DE SİYASİ HAYAT

1.1. Çok Partili Hayata Geçişte İç Ve Dış Etkenler

II. Dünya Harbi'nin yaşandığı 1939- 1945 devresinde Türkiye her ne kadar savaşa girmemiş olsa da ekonomik ve siyasi sorunlarla karşı karşıya kaldı. Savaşın yaratmış olduğu etkenler ve yeni dünya düzeni içerisinde yerini almak isteyen Türkiye'de, 1945 yılından sonra çok partili siyasi hayata geçmiştir.⁸⁰ Türkiye savaş dışı kalmayı başarmış olsa bile askeri harcamalar ülke ekonomisini çok zorlamıştır. Savaş yılları boyunca yaşanan pahalılık ve yoksulluk CHP iktidarına karşı memnuniyetsizliği beraberinde getirmiştir.

Ekonomideki bu kötü gidişatı düzeltmek için “*harp ekonomisi*” uygulamasını bir çözüm olarak gören iktidar partisi 18 Ocak 1940 tarihinde Millî Koruma Kanunu çıkarmıştır.⁸¹ Bu kanunun hükümete verdiği yetki kapsamında piyasalara müdahalede bulunulmuş ve ordunun ihtiyacını karşılamak amacıyla piyasa fiyatının altında bazı tarım ürünleri satın alınma yoluna gidilmiştir. Savaş yıllarında uygulanan bu kanun nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüleri olumsuz yönde etkilemiştir.⁸² Uygulama istenilen düzeyde başarı sağlayamadığı gibi karaborsacılığın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Savaş yıllarında halkın büyük çoğunluğu zorluk çekmiş olsalar da krizden istifade eden savaş zenginleri ortaya çıkmıştır. Bu adaletsizliği ortadan kaldırmak ve gelir dağılımını düzenlemek amacıyla bazı yeni önlemler ortaya koyulmuştur. Alınan tedbirler kapsamında şehirlerdeki savaş zenginlerinden *Varlık Vergisi*, kırsaldaki savaş zenginlerinden de *Toprak Vergisi* alınması kararı alınmıştır. Yürürlüğe giren bu kanun savaş zenginlerinden vergi alınmasını öngörmekteydi. Fakat uygulamada tamamen bu şekilde gerçekleşmedi. Kanuna göre servet sahipleri mal varlıkları üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere olağanüstü vergi alınacaktı. Alınacak vergi miktarını ise kurulacak olan takdir komisyonları belirleyecekti. Yapılan uygulamada gayrimüslimlerden alınan

⁸⁰ Ahmet Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.23.

⁸¹ Ercan Haytoğlu, “Türkiye’de Demokratikleşme süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)” *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.3, (Denizli, 1997), s.51.

⁸² Fehmi Akın, “Türkiye’de Çok Partili Düzgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947), *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, (Ankara 2004), s.33.

varlık vergisi miktarı yüksek tutulmuştur. Bu durum muhalefetin artmasına sebebiyet vermiştir.⁸³ Türkiye içinde bu gibi ekonomik problemlerle uğraşırken II. Dünya Harbi Almanya'nın teslim olmasıyla sona ermiştir. Savaşı Türkiye'nin son anda katıldığı bloğun kazanmış olması artık dünyada totaliter rejimlerin sonu geldiği anlamına gelmekteydi. Türkiye'nin de bu düzene ayak uydurmak adına otoriter yönetim anlayışından vazgeçip çok partili siyasal hayata geçmesi zorunlu bir hal almıştı.⁸⁴

Savaşın devam ettiği yıllarda Türkiye tarafsızlık politikasını sürdürmüştür. 1939 yılında Fransa ve İngiltere ile 1941 yılında ise Almanya ile saldırmazlık antlaşmaları imzalanmıştır. 1944 yılında gelindiğinde de ise müttefiklerin isteği üzerine Türkiye Almanya'nın başını çektiği mihver devletleriyle bağlarını koparmıştır. 1945 yılında da Birleşmiş Milletlere üye olmak için 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Türkiye bu savaş ilanı ile müttefiklere yakınlığını belli etmiştir.⁸⁵

24 Şubat 1945 tarihinde Türkiye'nin birleşmiş milletler beyannamesini imzalaması üzerinden henüz bir ay geçmeden Sovyetlerden gelen bir nota üzerine Türkiye kesin tavrını batıdan yana koymuştur. Bunun üzerine Sovyetler Birliği 19 Mart 1945'ten beri yürürlükte olan ve 7 Kasım 1945'te süresi bitecek olan Türk Sovyet Dostluk antlaşmasını yenilemeyeceğini duyurmuştur. Yaşanan tüm bu gelişmeler karşısında 5 Nisan 1945 San Francisco Konferansı'na katılan Türk heyeti ile Cumhurbaşkanı İsmet İNÖNÜ, ABD'li yetkilere çok partili siyasal hayata geçileceği yönünde olumlu mesajlar iletmiştir.⁸⁶

Ayrıca Cumhurbaşkanı İsmet İNÖNÜ, 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmada çok partili siyasi hayata geçişin sinyallerini kesin olarak vermiştir. Cumhurbaşkanı konuşmasında:

“Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyasi ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. Büyük Meclis az zaman içinde büyük inkılaplar geçirmiş bir memleketin sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin

⁸³ Emin Kirman, Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950), *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi*, (Isparta 2006), s.53.

⁸⁴ Gülay Sarıçoban, “Çok Partili Hayata Geçişte İktidar-Muhalefet İlişkileri 1946-1950” *Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, (Ankara 2005), s.13.

⁸⁵ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.28.

⁸⁶ Önder Duman, *Meşrutiyetten “Beyaz Devrim”’e Canik - Samsunda Seçimler ve Siyaset (1877-1950)*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2015, s.224-225.

edecektir... B.M.M'nin kudretli elinde olan millet idaresi demokrasi yolunda gelişmesine devam edecektir.”⁸⁷

Yine Cumhurbaşkanı İNÖNÜ 1 Kasım 1945'teki meclis açılış konuşmasında:

“Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İlk defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partilerin de kurulması mümkün olacaktır.”

İNÖNÜ bu konuşmalarıyla çok partili hayata geçilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur.⁸⁸ Bu konuşmalar Türk siyasi tarihinde bir dönemin kapandığına yeni bir dönemin açıldığını gösteren en büyük işarettir.

1.2. Türkiye’de Siyasi Partilerin Kurulması ve Çok Partili Hayata Geçiş

1.2.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk toplantısını 23 Nisan 1920’de yaparken açılıştan bir yıl kadar sonra ilan edilen 1921 Anayasası’nın ardından mecliste gruplaşmalar baş göstermiştir. Meclis içerisinde oluşan başlıca gruplar şu şekilde sıralanabilir; *Tenasüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk, Halk Zümresi, Islahat Grubu*. Bu grupların dışında küçük çaplı oluşumlarda mevcuttu.

Meclisin içerisindeki bu gruplar arasında çıkan anlaşmazlıklar kimi zaman meclisi işlemez ve karar alamaz hale getirdiği gibi millî birlik ve beraberliğin de oluşmasını engellemeye başlamıştır. Bunun sonucunda Mustafa Kemal Paşa, daha sonra “*Birinci Grup*” olarak adlandırılacak olan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu* oluşturmuştur.

Birinci Grup içerisinde yer bulunmayan üyeler ile daha sonradan grup içerisinde Mustafa Kemal Paşaya muhalif olanlar tarafından “*İkinci Grup*” kurulmuştur. Bu grubun üyeleri

⁸⁷ Turgay Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye, (1945-1960)*, Ebabel Yayıncılık, İstanbul 2006, s.123-124.

⁸⁸ Sarıçoban, “Çok Partili Hayata Geçişte İktidar-Muhalefet İlişkileri 1946-1950”, s.21-23.

meclis tartışmalarında sürekli “*Hürriyet ve Demokrasi*” istediklerini dile getirmişlerdir.⁸⁹

Mustafa Kemal Paşa, meclisteki çalışmaların önünü açmak ve kargaşa ortamını ortadan kaldırmanın yolu olarak Müdafaa-i Hukuk grubunun partileşmesi gerektiğini düşünmekteydi. Çünkü grup, parti halini aldığı vakit grup üyeleri aynı zamanda parti üyesi oldukları için belirli bir program ve tüzük çerçevesinde hareket edeceklerdi. Birlikte hareket etmenin yaratacağı disiplin ile hedeflere ulaşmak daha kolay olacaktı. Mustafa Kemal Paşa bu düşünceden hareketle Lozan görüşmelerinin devam ettiği sırada 6 Aralık 1922’de gazetelere verdiği demeç sırasında kurmak istediği partinin ilkeleri ve hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın yaptığı bu açıklama yeni Türk Devletinde siyasi partiler döneminin başlamasında önemli bir adım olmuştur.⁹⁰ Mustafa Kemal Paşa, gazetelere vermiş olduğu demeçte barışın ardından *Halk Fırkası* adı altında halkçılık ilkesine dayanan bir siyasi parti kurmak istediğini belirtmiş ve bir parti programı hazırlamak amacıyla “*düşünen kafaları*” yardıma çağırmıştır. Bundan yaklaşık bir ay sonra Ocak 1923 tarihinde İzmit’te yapılan bir toplantıdan *Halk Fırkası* fikrinden bahsetmiştir. 1922 yılının sonu ve 1923 yılı başlarında Mustafa Kemal Paşa artık yürütülen mücadelenin bir siyasal parti çatısı altında sürdürülmesi fikrinde kararlıdır.⁹¹

Millî Mücadele’nin kazanılması ardından seçimlerin yenilenmesi karar verildi. 1 Nisan 1923’te alınan seçim kararı ardından Müdafaa-i Hukuk Grubu seçim çalışmalarına başlamış ve seçim stratejisinin hazırlamıştır. Bu çalışmalar sonucunda partiye dönüşme kararı alan Müdafaa-i Hukuk Grubu seçimlere dokuz maddeden oluşan ilkeler demetiyle katılma kararı almıştır. Bu ilkeler aynı zamanda *Halk Fırkasının* ilk parti programı olarak sayılmaktadır. 8 Nisan 1923 tarihinde yayınlanan bu ilkeler beyannamesi *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun* partileşerek *Halk Fırkasına* dönüşeceğini bilgisinin yanı sıra memleket için yapılacak olanlar anlatılmaktaydı.⁹²

Mustafa Kemal Paşa aynı gün *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC)* örgütlerine bir yazı göndererek cemiyet üyelerinin seçim çalışmalarına katılmasını istemiştir. 1923 seçimleri *ARMHC*’nin başarısıyla tamamlanmıştır. Bu başarı *Halk Fırkasının* kurulmasını kolaylaştırmıştır. Seçimlerin ardından milletvekilleri Ankara’da

⁸⁹ Esat Öz, *Otoriterizm ve Siyaset, Türkiye’de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma (1923-1945)*, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.48-49.

⁹⁰ Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi 1923-1946*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.60.

⁹¹ Duman, *Meşrutiyetten “Beyaz Devrim”’e* s.3.

⁹² Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi* s.60-70.

toplanarak *Halk Fırkasının* tüzüğünü hazırlamaya başlamışlardır. İlk toplantı 7 Ağustos 1923 tarihinde yapılmıştır.⁹³ Yapılan bu toplantı *Halk Fırkası* adı altında yapılan ilk toplantı olmuştur. Tüzüğün hazırlanması için yapılan toplantılar 9 Eylül tarihine kadar devam etmiş ve sonucunda fırka tüzüğü kabul edilmiştir.⁹⁴

11 Eylül 1923 tarihinde yapılan fırka reisliği ve yönetim kurulu seçimlerinde Mustafa Kemal Paşa fırka reisliğine seçilmiştir. Fırkanın kuruluş dilekçesi ise 23 Ekim 1923 tarihinde Dâhiliye Vekâleti 'ne verildi. Cumhuriyetin ilanından sonra 10 Kasım 1924 tarihinde fırka kendisini Cumhuriyet *Halk Fırkası* olarak yeniden adlandırmıştır. 1935 yılında IV. Büyük Kurultayda kabul edilen nizamname ile Cumhuriyet Halk Partisi'ne dönüşmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinin ardından Fırka reisliğine vekâleten İsmet Paşa getirilmiş ve bu görevi 1937 yılında kadar sürdürmüştür.⁹⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarında *Halk Fırkasına* muhalefet olarak kurulacak olan *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* kısa ömürlü bir muhalefet macerası olmuştur.⁹⁶ Zira Şeyh Sait İsyanı sırasında kapatılacaktır.⁹⁷

1929 Dünya Ekonomik Krizi sırasında ise Türkiye'nin itibarını düzeltmek amacıyla bizzat Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine dönemin Paris Büyük Elçisi Fethi OKYAR tarafından *Serbest Cumhuriyet Fırkası* kurulacaktır.⁹⁸ Bu partinin siyasi yaşamı ise 99 gün sürecektir. Fethi OKYAR daha fazla büyümeden olayların önünü alabilmek adına partiyi feshedecektir.⁹⁹

1.2.2. Millet Partisi (MP)

Millet Partisi 20 Temmuz 1948 tarihinde Müstakil Demokratlar Grubu ile Afyonkarahisar'da faaliyetlerini yürüten Öz Demokratlar Grubu ve üç siyasi teşekkülün birleşmesiyle kurulmuştur. Millet Partisi'nin kurucu kadrosunda Mareşal Fevzi

⁹³ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları İstanbul 1999, s.75.

⁹⁴ Öz, *Otoriterizm ve Siyaset*, s.60.

⁹⁵ Duman, *Meşrutiyetten "Beyaz Devrim" 'e*, s.71-72.

⁹⁶ Öz, *Otoriterizm ve Siyaset*, s. 63-64.

⁹⁷ Ömür Sezgin- Şaylan Gencay, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.2049.

⁹⁸ Öz, *Otoriterizm ve Siyaset*, s.80.

⁹⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015, s.273.

ÇAKMAK, Hikmet BAYUR, Kenan ÖNER, Osman BÖLÜKBAŞI, Enis AKAYGEN, Osman Nuri KONİ, Mustafa KENTLİ ve General Sadık ALDOĞAN yer almaktadır.¹⁰⁰

136 maddeden oluşan programda partinin cumhuriyet, adalet, liberallik ülkelerine ve Milliyetçilik esaslarına bağlı olduğu belirtilmiştir. Programda ayrıca Türkiye’de çeşitli ve din ve mezheplere ait örgütlerin kurulmalarında sakınca görülmediği hem fertlere hem devlete ait her çeşit tekele karşı çıkıldığı ifade edilmekteydi.¹⁰¹ Parti programında ayrıca bir anayasa mahkemesinin teşkil edilmesi ve halk tarafından seçilecek bir Ayan Meclisi oluşturulması gibi istekler mevcuttu.¹⁰²

Millet Partisi kurulduğundaki amacı 30 ilde teşkilatlanabilmektir. Parti bu amacına varamamıştır. İlk teşkilatını İzmir’de açmış ve üç büyük ilde teşkilatlanmıştır. Parti kuruluşundan sonra hızlı bir şekilde teşkilatlanma yoluna gitmek yerine fikirlerini halka mitingler ile anlatmayı denemiştir. Tarihler 1948 yılının sonlarına yaklaştığında dışında Kırşehir, Edirne, Burdur, Kayseri, Sinop, Denizli, Kastamonu ve Amasya’da parti teşkilatları kurulmuştur.¹⁰³

Millet Partisi basında yer alan birkaç gazete dışında ne iktidar ne de muhalefet kanadından destek alamayınca kendisini tanıtmaya imkânı bulamamıştır. Partinin “akıl babası” olarak nitelendirilen Kenan ÖNER’İN 8 Mart 1949’da, partinin Fahri Başkanı Mareşal Fevzi ÇAKMAK’IN 14 Mayıs 1950 seçimlerinden hemen önce vefat etmesi partiyi oldukça sarsmıştır. Millet Partisi, Mayıs 1950 seçimlerine tüm bu olumsuz şartlara rağmen girme kararı almıştır. 22 ilde 205 adayla seçimlere giren Millet Partisi ağırlığını İstanbul’a vermiş olsa da elde tutulur bir sonuç kaydedememiştir.¹⁰⁴ 14 Mayıs 1950 tarihinde MP sadece 250.414 oy alabilmiş ve sadece bir milletvekilini meclise sokabilmiştir.¹⁰⁵

1.2.3. Demokrat Parti (DP)

İsmet İNÖNÜ 19 Mayıs 1945 tarihinde yaptığı konuşmasında demokratikleşme yolunda adım atacağını sinyallerini vermişti. Demokrat Parti, demokratikleşme yolunda atılan

¹⁰⁰ Adnan Ferruh Pancaroğlu, “Yakın Tarihimizde Millet Partisi Olgusu (1948-1977)”, *Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Afyonkarahisar 2006, s.9-10.

¹⁰¹ Filiz Çolak, Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950), *Türkler Ansiklopedisi*, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002 s.1437.

¹⁰² Âdem Çaylak, “1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakâr Demokratlar ve Türk Demokrasisinin Almış Olduğu Biçim”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, S.62-1, (Ankara 2007). s.38

¹⁰³ Pancaroğlu, “Yakın Tarihimizde Millet Partisi Olgusu (1948-1977)”, s.16-18.

¹⁰⁴ Duman, *Meşrutiyetten “Beyaz Devrim”e*, s.242-243.

¹⁰⁵ Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, s.139.

adımlardan birisi olarak ortaya çıkmış ve “düzen içi muhalefet” ürünü olarak kurulmuştur.¹⁰⁶

Cumhuriyet Halk Partisi içerisindeki ilk muhalefet başta Celal BAYAR olmak üzere Feridun Fikri DÜŞÜNSEL, Yusuf Hikmet BAYUR, Emin SAZAK, Adnan MENDERES’İN 1945 bütçe görüşmelerinde ekonomi politikasını eleştirmeleriyle başlamıştır. Başlıca eleştiriler ise bütçe açığı sebebiyle artan devlet borçları, ölçsüz emisyon, dar gelirliilerin ve memurların kötü yaşam şartları, hayat pahalılığı, karaborsa ve vurgunculuk, vergi sistemindeki verimsizlik ve adaletsizlik gibi konular yer almaktadır.¹⁰⁷ 29 Mayıs’taki bütçe oylamasında 368 kabul oya karşı 5 ret oyu kullanılmıştır. Ret oyu kullanan bu beş kişiden dördü ileride Demokrat Partinin kuracak olan kişilerdir.

Muhalefetin kendini gösterdiği diğer bir konu ise Toprak Kanunu tasarısıdır.¹⁰⁸ Ocak 1945’te TBMM’ye getirilmiş olan kanun 14 Mayıs’ta görüşülmeye başlanmıştır. Bu kanun tasarısının amacı; “*topraksız ya da az topraklı çiftçiyi topraklandırmak, ülkede var olan tarımsal alanları sürekli işler kılmak ve arazi dağılımlarını dengelemek olarak belirtilmiştir.*”¹⁰⁹ Kanun tasarısının üst mülkiyet sınıfı 5.000 dönümdür. Bununla birlikte toprağın 17. maddeye göre toprağın yetmediği yerlerde devlet toprak dağıtmak üzere 50 dönüme kadar araziye kamulaştırabilecektir. 21. maddeye göre ise kamulaştırma gerçek bedel üzerinden değil arazi vergisine matrah olan değere orantılı olarak hesaplanıp buna göre ödemenin yapılması öngörülmektedir.¹¹⁰

Bu yasa tasarısının görüşmeleri sırasında Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde ciddi bir muhalefet hareketinin olduğu bir kez daha gün yüzüne çıkmıştır. Bu muhalefetin başını Adnan MENDERES, Celal BAYAR, Fuad KÖPRÜLÜ, Refik KORALTAN, Cavit ORAL, Emin SAZAK, Damar ARIKOĞLU gibi kişiler çekmeydi. Tasarının oylamasından hemen önce 7 Haziran 1945 tarihinde Celal BAYAR Fuat KÖPRÜLÜ, Refik KORALTAN, Adnan MENDERES Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına *Dörtlü Takrir* olarak bilinen ünlü önergeyi sunmuşlardır. Bu önergede CHP’nin kendi

¹⁰⁶ Caner Sancaktar, “Türkiye’de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri” *Bilgi Strateji Dergisi*, C.4, S.7 (2012), s.52-53.

¹⁰⁷ Durmuş Ali Koltuk, “II. Dünya Savaşından Sonra Çok Partili Hayata Geçişte CHP ve İsmet İnönü”, *Türkiye Sosyal Araştırma Dergisi*, C.12, S.2, (2008), s.38.

¹⁰⁸ Cem Eroğul, *Demokrat Parti ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul 2013, s.11-12.

¹⁰⁹ Akın, “Türkiye’de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri s.48-49.

¹¹⁰ Sarıçoban, “Çok Partili Hayata Geçişte İktidar-Muhalefet İlişkileri 1946-1950”, s.25.

içinde ıslahat yapması gerektiğini belirtmektedir. Aynı kişiler Toprak Kanunu tasarısına karşı en sert eleştirileri yönelten kişilerdir. Bu tasarıya en sert muhalefet hareketini yürüten kişi ise kendisi de çok büyük toprak mülkiyetine sahip olan Adnan MENDERES'TİR.¹¹¹ Türk siyasi hayatının ünlü önergelerinden olan Dörtlü Takrir 'de yukarıda adı geçen dört milletvekili;

“Millî hâkimiyetin tek tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisinde hakiki bir denetimin sağlanması, demokratik müesseselerin doğmasına ve gelişmesine engel olan ve Anayasanın halkçı ruhunu kısıtlayan bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icap ettirdiği değişikliklerin hemen yapılmasını...”

Teklif etmişlerdir.¹¹² Milletvekillerinin istekleri üç başlık altında toplanmaktaydı. Kanunlardaki ve parti tüzüğündeki antidemokratik hükümlerin tasfiyesi, seçimlerin serbestçe yapılması ve meclisin hükümeti denetlemesine olanak verilmesi istenmekteydi¹¹³

Önerge 12 Haziran 1945 tarihinde CHP'nin grup toplantısında görüşülmüş ve reddedilmiştir.¹¹⁴ Verilen bu karar Cumhurbaşkanı İsmet İNÖNÜ'NÜN 19 Mayıs'ta yapmış olduğu demokrasi söylevine ters düşmekteydi.¹¹⁵ Toprak Kanunu ise 11 Haziran 1945 tarihinde TBMM'de oylamaya sunulmuştur. Oylama 104 milletvekili katılmazken katılan 351 milletvekili oybirliği ile tasarıyı kabul etmiştir. Oylamaya katılmayanların başını Celal BAYAR, Adnan MENDERES, Cemal TUNCA, Emin SAZAK, Hikmet BAYUR, Refik KORALTAN çekiyordu. Bu kişiler ileride kurulacak olan Demokrat Partinin öncü isimleri olacaktı. Dörtlü Takrir önergesinin reddedilmesi ve tüm eleştirilere rağmen Toprak Kanunu'nun kabul edilmesi CHP içerisindeki muhalif kanadın partiden ayrılması sürecini başlatmıştır.¹¹⁶

Dörtlü Takrir önergesinin reddedilmesinden sonra Adnan MENDERES ve Fuad KÖPRÜLÜ Vatan gazetesinde muhalif yazılar kaleme almaya başlamışlardır. Bu iki ismin bu hareketine karşılık 21 Eylül 1945 tarihinde parti divanı toplanarak oybirliği ile

¹¹¹ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, *Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, Kadim Yayınları, Ankara 2011, s.111-112.

¹¹² Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s.17- 18.

¹¹³ Eroğlu, *Demokrat Parti ve İdeolojisi*, s.14.

¹¹⁴ Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye* s.127.

¹¹⁵ Yaşar Özüçetin, “Demokrasiye Geçiş, Demokrat Partinin Kuruluşu, 1946 Seçimleri” , *Türkler Ansiklopedisi*, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 768.

¹¹⁶ Şeyhanlıoğlu, *Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, s.114-115.

bu iki milletvekilinin partiden ihraç edilmesine karar vermiştir. Refik KORALTAN arkadaşlarının partiden ihraç edilmesinin parti tüzüğüne aykırı olduğu şeklinde basına demeç vermesi üzerine o da partiden ihraç edilmiştir.¹¹⁷ Tüm bu olaylar üzerine Celal BAYAR ilk önce milletvekilliğinden istifa etmiş 1 Aralık 1945 tarihinde ise Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılmıştır.

Yaşanan bu yol ayrımından sonra partiden kopan muhalefetin yeni bir parti kuracağı haberleri sürekli gündemi meşgul etmekteydi.¹¹⁸ Yeni partinin kurulacağını haberini ise 1 Aralık tarihinde basına verdiği demeç ile Celal BAYAR duyurmuştur. Bu açıklama üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İNÖNÜ Celal BAYAR'I yemeğe davet etmiştir. 4 Aralık'ta gerçekleşen bu yemekte bir nevi yeni bir parti kurulacağının onayı alınmıştır.¹¹⁹

Demokrat Parti 7 Ocak 1946 tarihinde İçişleri Bakanlığına kuruluş dilekçesini ileterek resmen kurulmuştur.¹²⁰ Partinin kurucuları Dörtlü Takrir'e imza atan Celal BAYAR, Fuat KÖPRÜLÜ, Refik KORALTAN ve Adnan MENDERES'Tİ.¹²¹

Kuruluşundan bir ay kadar sonra Anadolu'da örgütlenme faaliyetlerinde bulunan Demokrat Partiye Anadolu Halkı büyük bir ilgi göstermiştir. Emin SAZAK ve Cemal TUNCA gibi isimler CHP'den istifa edip DP'ye geçiş yapmışlardır. 2 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin Anadolu'daki ilk şubesi Albay Şefik Avni ÖZÜDOĞRU tarafından Samsun'da açılmıştır.

Bundan sonra sırasıyla; 4 Şubat 1946 Aydın Şubesi Ethem MENDERES, 5 Şubat 1946 Ankara Şubesi Zühtü VELİBEŞE, 12 Şubat 1946 İzmir Şubesi Ekrem Hayri ÜSTÜNDAĞ tarafından açılmıştır. Bu şubeler Demokrat Parti'nin Anadolu'daki ilk şubeleri olmuşlardır.¹²² İlerleyen zamanlarda Mehmet ERKAZACANCI'NIN Burdur'da, Hüsnü YAMAN'IN Manisa'da Kenan ÖNER'İN İstanbul'da kurdukları şubeler de eklendi¹²³

¹¹⁷ Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s.18-19.

¹¹⁸ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayın, İstanbul 2015, s.31.

¹¹⁹ Eroğul, *Demokrat Parti ve İdeolojisi*, s.15.

¹²⁰ Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İktidar ve Demokratlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.15.

¹²¹ Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.37.

¹²² Sarıçoban, "Çok Partili Hayata Geçişte İktidar-Muhalefet İlişkileri 1946-1950" s.37-38.

¹²³ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, s.39.

Demokrat Parti kurulduktan bir buçuk ay sonra 16 il ve 36 ilçe merkezinde şubelerini açarak teşkilatlanmasını sürdürmüştür. Tarihler 30 Nisan 1946 tarihini gösterdiğinde 28 il, 106 ilçe ve 500 bucakta şubeler açılmıştır.¹²⁴

14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşen seçimde 7.953.055 kişi oy kullanırken seçime katılım oranı %89,3 olarak belirtilmiştir. Seçimin sonucunda

- Demokrat Parti 4.241.393 oy ile 408 milletvekili,
- Cumhuriyet Halk Partisi 3.176.561 oy ile 69 milletvekili,
- Millet Partisi 250.414 oy ile 1 milletvekili,
- Bağımsızlar ise 383.282 oy ile 9 milletvekili ile Mecliste temsil edilmeye hak kazandılar.¹²⁵

1.3. Rize’de Siyasi Parti Teşkilatları

1.3.1. Rize’de CHP Teşkilatının Kurulması

20 Kasım 1923 tarihinde Başkan Vekili İsmet Paşa bir genelge yayımlayarak tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerini partiye intikal ettirerek ilk parti teşkilatlarının kurulmasını sağlamıştır.¹²⁶ Bu şekilde 24 Mart 1919’da kurulmuş olan Rize MHC, CHP’nin Rize İl teşkilatı haline gelmiştir.

Cemiyetlerin parti teşkilatına dönüştürülmesi istenilen sonucu vermemiştir. Bunun sebebi ise cemiyetlerin yönetim kurulları dışında pek üyelerinin bulunmamasıdır. CHP Genel Merkezi bu durumu çözmek adına tüm vilayetlerde mahalle, köy, nahiye ve ilçe ocak teşkilatları kurmaya başlamıştır. Teşkilatlanma çalışmaları sırasında 28 Eylül 1925 tarihinde Rize’de il yönetimi yeniden yapılandırılmıştır. Mehmet Mataracı İl İdare Kurulu Mutemetliğine getirilirken üyeliklere Belediye Başkanı Hakkı MATARACI Ticaret Odası Başkanı Lazzâde Mustafa (TURANLI), tüccar Alireiszâde (Şeyh) İlyas Efendi ve tüccar Tavilzâde Mustafa (TAVİL) Efendi getirilmiştir.¹²⁷ Her yıl tekrardan seçilen heyet üyelerinde 1927 yılına kadar bir değişiklik yaşanmamıştır. 1927 yılına gelindiğinde Mustafa TURANLI’NIN yerine Ömerzâde Yakup Bey seçilmiştir.¹²⁸ CHP Rize İl Teşkilatı çalışmalarını Piriçelebi Mahallesiindeki iki katlı bir bina içerisinde

¹²⁴ Yaşar Özüçetin, *Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Kırşehir*, Berikan Yayınevi, Ankara 2009, s.38.

¹²⁵ Cemile Burcu Kartal “Türk Siyasal Hayatında “Beyaz İhtilal” 1950 Seçimleri”, *Atatürk Dergisi*, C.3, S.4 s.277-278.

¹²⁶ CHP, *1923-1948 CHP 25 Yıl*, s.16.

¹²⁷ Yeni Yol, 5 İlk Teşrin/Ekim 1341(1923)

¹²⁸ BCA, Fon: 490.01.0.0 Yer: 210.833.3.

yürütmekteydi. 1932 yılında Halkevi'nin açılmasıyla parti teşkilatı bu binanın içerisinde yer alan 3 oda ve ortak salonda çalışmalarını sürdürmüştür.¹²⁹ CHP kurulduğu günden itibaren Rize'de teşkilatlanma çalışmalarını sürdürmüş özellikle 1946 seçimleri ve sonrasında bu çalışmalara hız vermiştir.

1.3.1.1. 1946 Yılı ve Sonrası Cumhuriyet Halk Partisi Rize Teşkilatı

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 9 Eylül 1923 tarihinde kurulmasının ardından 20 Kasım 1920'de İsmet Paşa'nın yayınlamış olduğu bir genelge ile ülkedeki tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri partiye dâhil edilerek partinin ilk teşkilatları bu cemiyetlerin idare kurulları olmuştur.¹³⁰ 24 Mart 1919'dan beri Rize'de faaliyetlerini sürdürmekte olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Rize il teşkilatını oluşturmuştur.

CHP Genel Merkezi çok partili hayata geçilmesi nedeniyle parti teşkilatlarına daha yoğun çalışmaları konusunda direktifler göndermiştir.¹³¹ Rize'de tüm idare kurulları yoğun bir şekilde çalışmaya başlamıştır. 1946 yılı sonuna gelindiğinde bölgede olan ocak sayısı 70'ten 186'ya çıkartılmıştır.

Aynı yıl içerisinde üye kaydında da ciddi bir artış sağlanarak 11.930'dan 24.349'a yükseltilmiştir. Partililerin 20.715'i köy semt ocaklarında ve 3.634'ü mahalle semt ocaklarında kayıtlı durumdaydı. Bu çalışmalar sayesinde partinin zayıf durumda olduğu köylerde ciddi bir ilerleme sağlanmıştır.¹³²

Rize Vilayetinde 1946 yılı sonu üye ve ocakların vilâyet genelindeki dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1. CHP'nin 1946 yılı Rize Üye ve Ocak Sayısı¹³³

İlçe	Üye Sayısı	1946 Yılı Kongresine Katılanlar	Ocak Sayısı
Merkez	8720	6554	105
Pazar	7848	5448	16
Çayeli	4453	3331	31
Güneyce	3328	2517	34
Toplam	24 349	17 850	186

¹²⁹ BCA, Fon:490.01.0.0 Yer: 698.375.1; BCA, Fon: 490.01.0.0. Yer: 1628.657.2.

¹³⁰ CHP, 1923-1948 CHP 25 Yıl, 16.

¹³¹ BCA, Fon: 490.01.0, Yer: 28.494.1.

¹³² BCA, Fon: 490.01.0, Yer: 209.829.2, BCA, Fon: 490.01.0, Yer: 260.1037.1.

¹³³ BCA, Fon: 490.01.0.0 Yer: 209.829.2; BCA, Fon: 490.01.0.0 Yer: 260.1037.1

CHP Rize il idare kurulunda 1946 yılında bazı değişiklikler yaşanmıştır. Yapılan değişiklik sonrasında yeni il idare kurulunu Rize Belediye Başkanı Hasan Fehmi BİBER, muhasip ve kâtip Fikri KUMBASAR, üyeler Halim BİLSEL, Mehmet MATARACI, Mehmet TUZCU, Murat ARAYICI, Mustafa MATARACI, Saadettin TÜRÜT ve Zekeriye MAHMUTOĞLU oluşturmuşlardır.¹³⁴

Yaşanan değişikliğin ardından Hasan Fehmi Bey'in parti il başkanı olması Genel Merkez tarafında bir sorun yaratmıştır. 19 Kasım 1942 tarih ve 1/2376 sayılı genelgeye göre, kesin ihtiyaç hissedilmedikçe belediye başkanlığı ile parti il başkanlığı görevlerinin aynı kişide toplanması istenmiyordu. Genel Merkez Hasan Fehmi Bey'den genelgenin gereği olarak iki görevden birisini seçmesi gerektiğini bildirdi. Hasan Fehmi Bey'in belediye başkanlığını seçmesi üzerine 14 Haziran 1947 tarihinde yapılan seçimde oy birliği ile Saadettin TÜRÜT, il idare kurulu başkanı seçilmiştir.¹³⁵

İl idare kurulunun üye sayısı 1948 yılında 11'e yükseltilmiştir. 1948 yılındaki il idare kurulunda yer alan isimler şu şekildedir: Başkan Saadettin Türüt, kâtip M. Ali KUMBASAR, muhasip Mustafa MATARACI, üyeler Ali TATOĞLU, Hasan BİBER, Mehmet MATARACI, Mehmet TUZCU, Murat ARAYICI, Şaban AK (Mehmet), Zekeriya MAHMUTOĞLU ve Zihni BAŞAR.¹³⁶

1949 yılında ise il idare kurulunu oluşturan kişiler şunlardır: Başkan Murat ARAYICI, muhasip Mustafa MATARACI, kâtip Zihni BAŞAR, üyeler Hasan BİBER, M. Ali KUMBASAR, Mehmet MATARACI, Mehmet TUZCU, Saadettin TÜRÜT, Şaban AK (Mehmet), Yümnü BASA ve Zekeriya MAHMUTOĞLU. 1950 yılına gelindiğinde il idare kurulu üyelerinde bir değişiklik olmadığı görülür.¹³⁷

1950 seçimlerinde Rize CHP il teşkilatı kendi bölgelerinde seçimleri kazanmak için tüm güçleri ile çalışmış olmalarına rağmen DP Türkiye genelinde il bazındaki en yüksek oy oranına Rize'de ulaşmıştır. Bu durum il teşkilatı açısından tam bir hezimettir. 1950 seçiminden sonra CHP Genel Merkezi, parti kütüklerini gözden geçirerek kayıtların yeniden düzenlenmesi yönünde karar almıştır. Ocak ve bucaklarda yapılacak olan kongrelerin aceleye getirilmemesini ve bu kongrelere il veya ilçe idare kurullarınca görevlendirilen üst idare kurulundan en az bir kişinin mutlaka katılmasını istemiştir. Bu

¹³⁴ BCA, Fon: 490.01.0, Yer: 2020.36.5; BCA, Fon: 490.01.0, Yer: 1285.272.7; BCA, Fon: 490.01.0, Yer: 182.728.1.

¹³⁵ BCA, Fon: 490.01.0, Yer: 182.728.1.

¹³⁶ BCA, Fon: 490.01.0, Yer: 182.728.1

¹³⁷ BCA, Fon: 490.01.0, Yer: 182.728.1.

sebeplerden kongre tarihi 1951 yılı mayıs ayı sonuna kadar uzatılmasına karar verilmiştir. Tarihleri önceden planlanmış olan ocak ve bucak kongreleri için yeni bir plan hazırlanması ve kongrelerin bu plan dâhilinde yapılması istenmiştir. Genel Merkez tarafından il ve ilçe idare kurulu başkanlıklarına bu şekilde hareket edilmesini bildiren bir talimatname gönderilmiştir. Gönderilen talimatnamede il dâhilinde kaç ocak ve bucak bulunduğu ile mevcut parti üye sayısını Genel Merkeze iletilmesi istenmekteydi.¹³⁸ Genel Merkez tarafından alınmış olan bu karar nedeniyle CHP Rize İl İdare Kurulu 1 Kasım 1950 tarihinden itibaren yapılan olan kongreleri iptal etmiştir.¹³⁹

1949 yılından beri Rize İl Başkanlığı görevini yürütmekte olan Mustafa ARAYICI 7 Mayıs 1951 tarihinde Genel Merkeze yollamış olduğu dilekçe ile il başkanlığından çekilmek istemiştir. ARAYICI dilekçede sağlık, siyasî ve iktisadî durumunun il idare kurulu başkanlığında bulunmasına müsaade etmediği, başkanlığı eski kurul başkanı olan Saadettin TÜRÜT'E devrederek kendisinin kurulda üye olarak göreve devam etmek istediğini belirtmiştir.

CHP Genel Merkezi bu dilekçeyi haziran ayına kadar işleme almamıştır. 12 Haziran 1951 tarihinde Kars Milletvekili Hüsamettin TUGAÇ'IN da katılımı ile il idare kurulu toplantısı yapılmıştır. Toplantı sonucunda kurul kendisini feshetmiş ve geçici idare kurulu oluşturulmuştur.¹⁴⁰

Tablo 2. CHP 1951 Yılı Rize İl Geçici İdare Kurulu¹⁴¹

Adı Soyadı	Görevi	Mesleği
<i>Mehmet Ali KUMBASAR</i>	Başkan	Avukat
<i>Mustafa BAYRAKTAR</i>	Muhasip	Muhasebeci
<i>Mehmet PERİLİ</i>	Kâtip	Tüccar
<i>Nusret BİBER</i>	Üye	Mühendis, Müteahhit
<i>Ali TUFAN</i>	Üye	Tüccar
<i>Bedri YENİGÜN</i>	Üye	Serbest şoför
<i>Murat OKTAY</i>	Üye	Tüccar
<i>Harun USTA</i>	Üye	Tüccar
<i>İsmail TAT</i>	Üye	Tüccar
<i>Rahmi RAKICI</i>	Üye	Çiftçi
<i>Mahmut SAYIN</i>	Üye	Tüccar

¹³⁸ BCA Fon: 490.01.0, Yer: 11.56.3.

¹³⁹ BCA Fon: 490.01.0, Yer: 182.726.1.

¹⁴⁰ BCA Fon: 490.01.0, Yer: 182.728.1.

¹⁴¹ BCA, Fon: 490.1.0 Yer:182.728.1.

1950 seçimlerinde iktidarın el değiştirmesi üzerine parti teşkilatlarında çok sayıda istifa gerçekleşmiştir. Tüm kademelerde boşalan yerleri doldurmak ve kapanan ocakların yeniden faaliyete geçirilmesi gerekmektedir. Bu sebeple yeni seçilen heyet hemen çalışmaya başlamış, il ve ilçe kongrelerinin tarihleri belirlenmiştir. 26 Haziran Güneyce, 27 Haziran Çayeli ve 28 Haziran'da Pazar kongreleri yapılmıştır. CHP'nin eski Rize Milletvekillerinden Fuat SİRMEN ve Tahsin Bekir BALTA faaliyetleri yakından takip etmek amacıyla Rize'ye gelmişlerdir.¹⁴²

Merkez İlçe Kongresi 30 Haziran 1951 tarihinde yapılmış ve ilçe idare kurulu belirlenmiştir. İlçe idare kuruluna Mehmet CİVELEK, İhsan TATOĞLU, Ahmet CEBİR, Ahmet MATARACI, İsmail EKŞİ, Kemal AK, Hüsnü KURTKAYA, Hasan YURTMAN ve Fuat SATIR seçilmiştir.¹⁴³

2 Temmuz 1951 tarihinde ise Rize İl Kongresi yapılmıştır. Mustafa TURANLI başkanlığında Halkevi binasında yapılan kongreye kalabalık bir kitle katılmıştır.¹⁴⁴ Fuat SİRMEN ve Tahsin Bekir BALTA'NIN kongreye katılmış olmaları kongreye olan ilgiyi arttırmıştır.

Tahsin Bekir BALTA kongrede söz alarak 14 Mayıs seçimlerinin sonuçlarını ve 27 yıllık CHP iktidarına karşı muhaliflerin yapmış olduğu eleştirileri yorumlamıştır. BALTA 27 yıllık CHP iktidarını *“tarihin altın devri olarak yâd edeceğim”* demiştir. CHP iktidarı tarafından gerçekleştirilen işler arasında eksiklikler olabileceğini belirtirken bunların telafisine çalıştıklarını ve parti içerisinde program ile tüzükte yapılacak olan değişiklikler için açıklamalarda bulunmuş ve sözlerine şu şekilde devam etmiştir;

*“CHP'nin fikir ve siyasi akideleri mevcuttur. Teşkilat itibariyle de demokratik bir partidir. Demokratik rejim içinde demokrat olmayan partilerde bulunmaktadır. Partiler içinde şahıslar değil fikirler hâkim olacaktır. Siyasi partinin iyi prensip sahibi olması yeterli değildir. Bunları, halkın bilmesi, kabul etmesi, dolayısıyla halka anlatılması gerekir. Demokratik rejimde halkın fikrini ima etmeye mecburuz.”*¹⁴⁵

Konuşmasının devamında din meselesine de değinerek üç partinin de aynı ilkeleri savunduklarını, dinin siyaset konusu olmaktan çıkarılması gerektiğini, bu sebeple dini

¹⁴² Rize, 29 - 30 Haziran 1951; Rize, 2 Temmuz 1951.

¹⁴³ Rize, 30 Haziran 1951.

¹⁴⁴ BCA, Fon: 490.1.0 Yer: 182.728.1.

¹⁴⁵ Rize, 4 Temmuz 1951.

politik bir mesele haline getirmeyeceklerini, bunun siyasi ahlak ile bağdaşmayacağını eklemiştir. Tahsin Bekir BALTA, mahalli işler ile ilgili değerlendirmelerde bulunduktan sonra Rize için yapılması gerekenleri açıklamıştır. Bölge halkının bu işlerin gecikmesine tahammülü kalmadığını, iktidarın köy yollarının yapımına gerekli ehemmiyeti vermediğini belirtmiştir.¹⁴⁶

Daha sonra söz alan Fuat SİRMEN ise Demokrat Parti'nin, Cumhuriyet Halk Partisi'ne yapmış olduğu haksız taarruzlara değinmiştir. Yaşanan tartışmaların düşmanlık boyutuna çıkarılmasında taraf olmayacağını, hangi tarafta olursa olsun yalan söyleyenlerin mahcup durumda kalacağını ve iktidar partisi mensuplarının da kendileri gibi konuşmaları gerektiğini söylemiştir. Bölgenin sorunlarına dikkat çeken SİRMEN, CHP iktidarında yapımına başlanan işlerin bugünün işleyiş şekliyle karşılaştırmasını yaparak, işlerin gerektiği hızda ilerlemediğini özellikle Rize-İspir yolunun derhal yapılması gerektiğini söylemiştir. Fuat SİRMEN, iktidar tarafından çıkartılan Yeni Çay Kanunu'nun iyi bir adım olduğunu belirterek uygulaması güzel bir şekilde gerçekleştirilse iktidarı tebrik edeceklerini, fakat henüz uygulama konusunda bir adım atılmadığını söylemiştir. Köylülere yapılacak olan maddi yardımlarda hükümetin çok cimri davrandığını belirterek yardımların arttırılmasını ve ikinci bir çay fabrikasının yapımına derhal başlanmasının zaruri olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁷ Konuşmaların ardından kongrede oylamaya geçilmiştir. Yapılan oylama sonucunda yeni il idare kurulu belirlenmiştir. Kongrede ayrıca Kurultay'a katılacak üyeler ise şu şekilde tespit edildi;

- Tahsin Bekir BALTA,
- Fuat SİRMEN,
- Ali SOHTORİK,
- Yaşar KEÇELİ,
- Muhittin BASA,
- Nusret OKTAY
- Murat OKTAY.¹⁴⁸

Seçilen kurul üyeleri kongreden bir gün sonra toplanarak aralarında görev dağılımı yapmışlardır.

¹⁴⁶ Rize, 4 Temmuz 1951.

¹⁴⁷ Rize, 5 Temmuz 1951.

¹⁴⁸ Rize, 5 Temmuz 1951.

1951 yılı İl İdare Kurulu üyeleri ve görev dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 3. CHP 1951 Yılı Rize İl İdare Kurulu¹⁴⁹

Adı Soyadı	Görevi	Mesleği
<i>Mehmet Ali KUMBASAR</i>	Başkan	Avukat
<i>Nusret BİBER</i>	Başkan Vekili	Mühendis, Müteahhit
<i>Mustafa BAYRAKTAR</i>	Muhasip	Muhasebeci
<i>Mehmet PERİLİ</i>	Kâtip	Tüccar
<i>İsmail TATOĞLU</i>	Üye	Tüccar
<i>Harun USTA</i>	Üye	Tüccar
<i>Murat OKTAY</i>	Üye	Tüccar
<i>Tahsin MAHMUTOĞLU</i>	Üye	Tüccar
<i>Mahmut SAYIN</i>	Üye	Tüccar
<i>Ali TUFAN</i>	Üye	Tüccar
<i>Basri ARAYICI</i>	Üye	Eczacı

CHP Rize İl İdare Kurulu faaliyetlerini Rize Halkevi binasında sürdürmekteydi. Çok partili hayata geçiş sonrasında Halkevlerinin ciddi bir sorun olmaya başlamıştır. 6 Ağustos 1951 tarihinde Halkevlerinin kapatılması yönünde TBMM’de başlayan görüşmeler 8 Ağustos’ta yapılan oylamada 339 evet oyuna karşılık 3 hayır oyu ile kabul edilmiştir.¹⁵⁰ Halkevleri 5830 sayılı kanun ile kapatılmış ve kurumuna ait binaların pek çoğu Hazine’ye devredilmiştir.¹⁵¹ Rize Halkevi binasının da hazineye devredilmesi üzerine il idare kurulu Rize Cumhuriyet Meydanı’nda bir yer kiralayarak 31 Ağustos 1951 tarihi itibarıyla burada faaliyetlerine devam etmeye başlamıştır.¹⁵²

Partinin teşkilat faaliyetleri 1952 yılına gelindiğinde yoğunlaşmış 21 Haziran’da Karadere, 15 Ağustos’ta ise Güneysu bucak kongreleri yapılmıştır.¹⁵³ 26 Eylül’de Der pazarı Bucak Kongresi yapılmış, başkanlığa Fuat SATIR, üyeliklere ise Selahattin SELİMOĞLU, Sadık ODABAŞ, İsmail ÇELİK, Yusuf YILDIRIM, Ruşen YENİGÜN ve Mustafa SAKA seçilmiştir.¹⁵⁴ 17 Ekim tarihinde İyidere Bucak Kongresi yapılmıştır. Aynı gün İyidere’de yeni parti binasının açılacak olması nedeniyle kongreye ilgi büyüktü. Açılış sırasında konuşma yapan CHP Rize Eski Milletvekili Tahsin Bekir BALTA 1945

¹⁴⁹ BCA, Fon: 490.1.0 Yer:182.728.1.

¹⁵⁰ TBMM Tutanak Dergisi, D.9, C.9, 8 Ağustos 1951, s.735.

¹⁵¹ Resmî Gazete, Sayı: 7882, 11 Ağustos 1951, s.2.

¹⁵² Rize, 1 Eylül 1951.

¹⁵³ Rize, 22 Haziran 1952; Zümrüt Rize, 20 Aralık 1952.

¹⁵⁴ Zümrüt Rize, 27-28 Eylül 1952.

senesi itibariyle başlayan demokratik gelişmelerin ilk zamanlarda olumlu sonuçlar verdiğini, ancak günümüzde ilkel sayılabilecek bazı meseleleri savunmak zorunda kaldıklarını, vatandaşın siyasi düşüncesi her ne olursa olsun aynı muameleye mazhar olması gerektiği, devlet teşkilatlarının hiçbir partiye dayanmaması ve vatandaşın parti ayrımı yapılmaksızın ekonomik, maddi ve manevi olarak bir baskı altına alınamaması gerektiğini aktarmıştır.¹⁵⁵ Aynı gün yapılan kongre ise müteşebbis heyeti oluşturulmuş ve başkanlığa Bayram Ali KAVALCI getirilmiştir. Haşim YAZILI kâtip olarak seçilirken üyeliklere ise Rıza KALKAVAN, Hikmet KARAYEL, İzzet RAKICI, Zeki AYNACI ve Mahmut KAVAL seçilmiştir.¹⁵⁶ Çalışmaların tamamlanmasının ardından heyet tarafından 19 Aralık günü bucak kongresi yapılmış İyidere bucak idare kurulu başkanlığına mevcut Müteşebbis Heyet Başkanı KAVALCI seçilmiştir. İdare kurulu üyeliklerine ise Esat KALKAVAN, Kâmil HANTAL, Haşim YAZICIOĞLU, Ali METE, Zeki AYNACI ve Mahmut KAVALCI seçildiler.¹⁵⁷

Şubat 1953'te CHP İkizdere İlçe İdare Kurulu oluşturulmuştur. Başkanlığını Şemun BİBER'İN yaptığı kurulun üyeleri Ekrem ORHON, Abdullah DEMİRHAN, Dursun BAYSAL, Yahya BALCI, Cemal BİBER, Hasan SARIÇİÇEK, Süleyman YILDIRIM, Abdurrahman YILMAZ, Temel TAVUKÇU ve Alaettin BİBER gibi isimlerden oluşmaktaydı.¹⁵⁸ Mart ayına gelindiğinde Ardeşen Bucak Kongresi yapılmış başkanlığa Niyazi GENÇ, ikinci başkanlığa Muhittin BAŞAR ve Tahsin ARTAN seçilmiştir.¹⁵⁹ 11 Mart tarihinde Çayeli İlçe Kongresi yapılmıştır. Kongrede çaycılığın memlekette daha geniş kapsamlı şekilde yapılması ve çay kooperatiflerinin geliştirilmesi, çay bankasının kurulması, köy yollarının daha düzgün ve düzenli yapılması ve rey yolu değil köy yolu yapılması gibi istekler dile getirilmiştir. 12 Mart tarihinde ise Pazar İlçe Kongresi yapılmıştır. Kongrede İlçe Başkanlığına Muhittin BASA seçilirken İdare Kurulu Üyeliklerine ise Niyazi GENÇ, Mustafa ŞİŞMAN, Kâzım ÖZGÜRBÜZ, Galip PUPUÇ, Rıza YENİGÜN, Hüseyin CANCA, Mustafa SARI, Faik ZAMAN, Osman ACAR, Kadir Ali AKBULAT, Avni KOBAL, Sami SÖNMEZ, Osman ALPAK, Halim TELATAR, Hüseyin SURAT, Faik MEMİŞOĞLU ve Faik KANTOĞLU seçilmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Rize, 18 Ekim 1952; Zümrüt Rize, 17-18 Ekim 1952.

¹⁵⁶ Zümrüt Rize, 20 Ekim 1952.

¹⁵⁷ Zümrüt Rize, 27 Aralık 1952.

¹⁵⁸ Rize, 23 Şubat 1953; Zümrüt Rize, 26 Şubat 1953.

¹⁵⁹ Rize, 5 Mart 1953.

¹⁶⁰ Zümrüt Rize, 19 Mart 1953.

1953 yılı mart ayı sonuna doğru eski Halkevi binasında düzenlenen Merkez İlçe Kongresine katılım yoğun olmuştur. Mehmet Ali KUMBASAR kongrede yapmış olduğu konuşmasında, Rize’yi yönetenlerin halka eşit davranmadıklarını, yüksek miktarlarda tahsis edilen köy, su ve kara yollarına ait paranın fennin gerektirdiği şekilde harcanmayarak paranın israf edildiğini belirterek ihtiyaca göre değil şahsa göre yol yapıldığını dile getirmiştir. Konuşmanın devamında CHP’nin dini siyasete alet etmeme çabası içerisinde olduğunu ve din düşmanı olmadıklarını belirterek, bilgili hocalara ihtiyaç olduğunu ve bunun için müesseseler kurulmasının şart olduğunu, CHP’nin geçmişte yapmış olduğu tek hatanın bu müesseselerin açılmasında geç kalındığını aktarmıştır.¹⁶¹ Kongrenin sonunda İdare Kurulu seçimi yapılmıştır. Kongre’de başkanlığa İhsan TATOĞLU seçilirken asil ve yedek üyeliklere Tahsin MAHMUTOĞLU, Ahmet MATARACI, Kemal AKMEHMET, Harun USTA, Mehmet CİVELEK, Neşat KURTULUŞ, Rauf YILDIRIM, Celal KAMBUR, Selahattin SELİMOĞLU, Fuat SATIR, İsmail EKŞİOĞLU, Sabri ÖZDEMİR, Şakir AYTAÇ, Reşat KULAKSIZ, Raşim YAZICI, Rıza KALKAVAN, Ahmet BİLGİN.¹⁶² Kısa bir süre sonra ise Kendirli’de CHP ocağı açılmıştır. Ocağın İdare Kurulu Başkan Ziya GÜÇKAN, üyeler Ali YILMAZ, Abazer ALBAYRAK, Ali ÖZ ve Selim ERKAN gibi kişilerden oluşmaktadır.¹⁶³

CHP 1953 yılında Rize’de teşkilat kongrelerini tamamladıktan sonra 14 Mart günü İl Kongresi’ni düzenlemiştir. Kongreye Karadeniz gezisine çıkmış olan CHP Genel Sekreteri Kasım GÜLEK ile kalabalık bir milletvekili grubu ile yerli ve yabancı basın mensupları katılmıştır.¹⁶⁴ Kasım GÜLEK’E bu ziyareti sırasında CHP Rize eski milletvekillerinden Fuat SİRMEN ve Tahsin Bekir BALTA eşlik etmiştir. Kongreye 110 Delege Katılmıştır.¹⁶⁵ Trabzon, Maçka, Sürmene ve Of teşkilatları da kongreye heyet göndermişlerdir.¹⁶⁶ Kongre’de konuşma yapan Başkan Mehmet Ali KUMBASAR vatandaşlara temas etmenin günden güne netice verdiğini vurgulamıştır. Daha sonra söz alan Ekrem ORHON Rize’deki yol yatırımlarını eleştirmiş ve “*Köy yollarına sarf edildiği bildirilen rakamların belagati karşısında hayret etmemek imkânsızdır*” demiştir.¹⁶⁷

¹⁶¹ Rize, 13 Mart 1953.

¹⁶² Zümrüt Rize, 13 Mart 1953.

¹⁶³ Rize, 21 Mart 1953; Zümrüt Rize, 26 Mart 1953.

¹⁶⁴ Ulus, 25 Temmuz 1953.

¹⁶⁵ Zümrüt Rize, 15 Mart 1953.

¹⁶⁶ Rize, 14 Mart 1953.

¹⁶⁷ Rize, 14 Mart 1953.

Kongre il idare kurulu seçimi ile tamamlanmıştır. Başkan Mehmet Ali KUMBASAR rahatsızlığını sebebiyle aday gösterilmemesini istemiş, ancak kurulda görev alarak partide faal olarak çalışmaya devam edeceğini belirtmiştir.

Mazhar BASA yapılan oylamada 107 oy alarak İl İdare Kurulu Başkanlığına seçilmiştir. Kurula seçilen diğer üyeler ve aldıkları oylar şu şekildedir; Ziya TAVİL (108), Hasan TATOĞLU (105), M. Ali KUMBASAR (104), M. Ali GÜVEN (104), Basri ARAYICI (103), İsmail ÖMEROĞLU (101), Osman MATARACI (99), Haydar TUZCU (89), Muhittin AYTAÇ (87), Mustafa BAYRAKTAR (85).¹⁶⁸

Kurulun oluşturulmasının ardından yapılacak olan CHP'nin 10. Kurultayına katılacak delegeler seçilmiştir. Fuat SİRMEN, Tahsin Bekir BALTA, Ali SOHTORİK, Ekrem ORHON, M. Ali Güven, Hasan TATOĞLU, Muhittin BASA, Kemal AKMEHMET, Yaşar KEÇELİ ve Hasan TEZ kurultay delegesi olarak seçilmişlerdir.¹⁶⁹

1953 yılında Ardeşen'in ilçe olması üzerine bucak teşkilatı lağvedildi ve ilçe teşkilatının kurulması için bir müteşebbis heyet oluşturulmuştur. Müteşebbis Heyet Başkan Halim AKAY, Sekreter Nahit ŞAHİNLER, Muhasip Mustafa KÂHYA, üyeler Hamdi KURNAZ, Mustafa AKIN, Recep ALEMDAR, Rıfat GÜLTEKİN, Osman KALKAN, Ahemt BAYRAKTAR, M. Ali BURÇAN, Maksut ÇUKUR, Rıza TOPÇU, Ömer KULABER, Sadık YAZICI, Hüseyin GÜNDAY, Yusuf GÜLNAR, Cemal TAŞKIN, Mehmet KURTOĞLU gibi kişilerden oluşmaktaydı.¹⁷⁰

Parti Rize'deki teşkilatlanmasına devam ettiği günlerde önemli bir gelişme yaşanmıştır. DP Antalya Milletvekili Akif SARIOĞLU ve 91 arkadaşının Meclise sunduğu "*Cumhuriyet Halk Partisinin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun*" teklifi 5 ret oya karşı 341 kabul oyla kabul edilmiştir.¹⁷¹ Karar Resmî Gazetede yayınlanıp yürürlüğe girmesiyle beraber¹⁷² CHP'nin elindeki mallara el konulmaya başlanmıştır.

Bu gelişme karşısında 1953 yılı sonunda CHP Rize İl İdare Kurulu CHP'nin sahip olduğu mülkler hakkında Rize gazetesinde bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede CHP'nin kurulmasından beri haksız kazanç olarak gösterilmek istenen mülkün ATATÜRK tarafından partiye kazandırıldığı belirtilmiştir. Bu konuya örnek olarak Ulus müessesinin

¹⁶⁸ Zümrüt Rize, 15, 19 Mart 1953.

¹⁶⁹ Zümrüt Rize, 15 Mart 1953.

¹⁷⁰ Zümrüt Rize, 8 Ağustos 1953.

¹⁷¹ TBMM Tutanak Dergisi, C. 26, Birleşim 17, 14 Aralık 1953, s.160-231.

¹⁷² 14.12.1953 tarih ve 6195 sayılı Kanun. Resmî Gazete, Sayı: 8584, 16 Aralık 1953, s.1.

ATATÜRK tarafından 175 bin lira karşılığında CHP'ye satıldığını ve tapuya bu surette tescil edildiği gösterilmiştir. Ortada haksız kazanç diye bir şey varsa konunun mahkemeye götürülerek haksız kazanç tespiti yapılması gerektiği vurgulanmıştır. CHP'nin mallarının elinden alınmak suretiyle zayıflatılmak istendiğini ve amacın 1954 seçimlerine rakipsiz girmek olduğu belirtilmiştir. Bunun partiyi zayıflatmayacağını aksine daha da güçlendireceğini aktarılan beyanname şu sözlerle devam etmektedir;

“Muhalefetin sesini boğmak için Ulus gazetesini almakla İktidar, Partinin (CHP) sesini boğamayacak, milletin sesi daima iktidara duyurulacaktır. CHP kanun çerçevesi dâhilinde milletin itimat ve teveccühüne istinat ederek vatan ve millet için çalışmalarına engin bir iman, yıkılmaz bir azim ve sarsılmaz bir kitle halinde devam etmeyi vazife bildiğini arz etmekle şeref duyar.”¹⁷³

CHP il idare kurulu 26 Aralık 1953 tarihinde parti merkezinde toplantı düzenlemiştir. Toplantının açılış konuşmasını yapan İl Başkanı Mazhar BASA, çıkartılan kanun ile CHP'nin mallarına el konulmasından bahsederek, partili ve parti dışında olan birçok vatandaşın bu konu hakkında partiye karşı göstermiş olduğu yakın alakayı memnuniyetle karşıladıklarını belirtmiştir. Daha sonra Rize genelindeki parti çalışmalarına sözü getirerek şunları söylemiştir:

“Yurdun her yerinde olduğu gibi vilayetimizde de gündün güne inkişaf (gelişme) etmekte olan partimize halk efkârının sempatisi iftihar verici olmakla kalmamış birçok tarafsız vatandaşların partimiz saflarına iltihak etmesini memnuniyetle karşılar ve yeni yeni müracaatların her gün gelmekte olduğunu bu vesile ile bir kere daha arkadaşlarıma tebşir (müjde) ederim ”.¹⁷⁴

Çıkartılan kanun ile partinin mallarına el koyulması hakkında ise şunları söylemiştir:

“Partimizin gündün güne kuvvetlendiğinden bahsetmiştim. Alınan mallarımızın yerine daha fazlasını koyabilmek için partili ve partisiz birçok vatandaşımız Partimize müracaat ederek teberruda bulunmak istemeleri söylediklerimizin bir delilidir. Gerek nakdî ve gerekse aynî yardımda bulunmak isteyen vatandaşlarımızın müracaatları bize çalışmalarımızda ve tuttuğumuz yolun memleket menfaatlerine hadim (yarayan) bir yol olduğunu

¹⁷³ Rize, 26 Aralık 1953.

¹⁷⁴ Rize, 28 Aralık 1953.

*ve bunun halk efkârınca benimsendiğini göstermesi bakımından memnuniyet vericidir”.*¹⁷⁵

Mazhar BASA konuşmasının devamında Rize’de partinin eskisinden daha da güçlü durumda olduğunu belirtmiş ve bundan sonra parti kademelerinde yapılacak olan çalışmalardan bahsetmiştir. CHP’nin mallarının hazineye devrinin hemen ardından parti merkezi yeni mobilyalar döşenerek törenle tekrar açılmıştır. Çıkarılan kanun gereğince 29 Aralık’ta CHP merkez ilçe teşkilatına ait olan eşyalar defterdarlığa teslim edilmiştir.¹⁷⁶

1954 yılında CHP Rize’deki kongrelerini düzenli bir şekilde tamamlamıştır. Kongrelerde CHP’nin Rize’ye olan yararlılığından bahsedilirken, özellikle hayat pahalılığı üzerinde durulmuştur. Özellikle çayın şehrin gelişmesindeki katkısı üzerinde durularak göçün azalmasındaki etkisine dikkat çekilmiştir.¹⁷⁷ 1954 yılında yapılan Merkez İlçe Kongresinde İdare Kuruluna Başkan Mehmet YILMAZ, üyeler Mehmet ÇELİK, Cemal KAMBUR, Sabit ÖZTÜRK, Faik BERBER, Mahmut HAVU ve Yusuf HAZAVİTLİĞİL seçilmişlerdir.¹⁷⁸ 10 Nisan 1954 Cumartesi günü Karadere’de eski milletvekilleri Tahsin Bekir BALTA ve Fuat SİRMEN ile CHP İl İdare Kurulunun katıldığı bir miting düzenlenmiştir.

Abdi AYTAÇ konuşmasında ülke sorunlarından bahsetmiş ve DP’nin partizan hareketlerde bulunduğunu söylemiştir. İl İdare Kurulu Üyesi Rahmi ARER ise konuşmasında Rize’nin öncelikli çözülmesi gereken probleminin ulaşım olduğunu ve bu sebepten yol yapım çalışmalarının hızlanması gerektiğini aktarmıştır. Bu doğrultuda Rize-İspir yolunun yapımında herhangi bir ilerleme olmadığı yönünde iktidar partisini eleştirmiştir.¹⁷⁹ Eski Milletvekili Fuat SİRMEN ise konuşmasında iktidar partisinin 1950 seçimlerinden önce muhalefette bulunduğu sıradaki yapmış olduğu vaatlere dikkat çekerek şunları söylemiştir;

“Dünya harp içinde iken çekilen sıkıntıları ileri sürerek kötölemeye başladılar. Hâlbuki bu çeşit iddiaları onları kendi yaptıkları vaatleri tahakkuk safhasına intikal ettiremediklerinden ileri gelmektedir. Dört sene içinde vaatler ile yapmadıklarının hesabını vermek onlara düşen bir vazifedir, yoksa karşı tarafı kötölemek değildir. Yine şimdiki iktidar

¹⁷⁵ Rize, 29 Aralık 1953.

¹⁷⁶ Rize, 30 Aralık 1953.

¹⁷⁷ Rize, 3, 9 Ocak 1954.

¹⁷⁸ Rize, 14 Şubat 1953.

¹⁷⁹ Rize, 11 Nisan 1954.

mensupları hep harp içinde yapılan ve çekilen müşküllerin mukayesesini yapmaktadırlar. CHP, bu memlekete büyük işler yapmış bir partidir. Onlar dört senenin hesabını versinler. Daima maziyi karıştıracaklarına kendi yaptıkları işleri sizlere anlatsınlar.”¹⁸⁰

Konuşmanın devamında Fuat SİRMEN’DE Rize-İspir yolunun yapımı hakkında eleştirilerde bulunarak yolun şimdiye dek tamamlanması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca çay fabrikalarının temellerinin yeni atıldığını, bu işe daha evvel başlanması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁸¹

Kürsüye en son çıkan Tahsin Bekir BALTA ise Ülkenin ve Rize’nin sorunları hakkında şu cümleleri kurmuştur:

“2 Mayıs’ta memleket mukadderatını idare edecek partiyi seçecek ve iş başına getireceksiniz. Bizim vazifemiz sizleri aydınlanmaktır. 1950 senesinde milletin iradesiyle iş başına gelen Demokrat Partinin icraatını sormak durumundasınız.”

Konuşmasının devamında evvelce muhalefet konumunda olan bugünün iktidar partisinin mensuplarına yaptıkları vaatleri hatırlatarak ucuzluğu vadedenlerin şimdi pahalılığa neden olduğunu söylemiştir. Bu arada CHP’ye karşı yüklenmek istenen suçlamaları işaret ederek kendi yapamadıkları icraatları halkın dikkatinden kaçırmak amacıyla iktidar partisnin bu yola başvurduğunu dile getirmiştir. BALTA halkın artık bu gibi suçlamaları yapanlara inanmayacak kadar gerçeklere hâkim olduğunu söylemiş ve CHP’nin iktidara gelmesi halinde mısır fiyatlarının artacağı ve yol vergisi kanunun tekrar yürürlüğe gireceği şeklindeki söylentilerin tamamen uydurma olduğunu aktarmıştır.¹⁸²

1955 yılında da CHP Rize genelindeki tüm kongreleri planlandığı gibi yapılmıştır. İl Kongresi 4 Temmuz günü yapılmış, kongreye CHP Genel Sekreteri Kasım GÜLEK ve bazı milletvekilleri katılmışlardır.¹⁸³ 1956 yılına gelindiğinde yapılan kongrelerin bazılarında iktidar tarafından sınırlandırmalar yapıldığı görülmektedir. Der pazarı Kongresi yaptığı konuşmasında iktidar partisnin icraatlarını ve iktidar mensubu milletvekillerin bazı konuşmalarını eleştiren CHP Meclis Üyesi Nizamettin TEPEDELENLİOĞLU daha sonra katılacağı Gündoğdu’daki toplantını vali tarafından

¹⁸⁰ Rize, 11 Nisan 1954.

¹⁸¹ Rize, 11 Nisan 1954.

¹⁸² Rize, 11 Nisan 1954.

¹⁸³ Rizenin Sesi, 5 Temmuz 1955.

yasaklandığı öğrenmiştir. Basında yer alan haberde, idare amirleri bir gün önce Vali'ye TEPEDELENLİOĞLU'NUN ve arkadaşlarının Gündoğdu da yapmış oldukları bir toplantıdan sonra halk arasında bazı olayların meydana geldiği bildirilmiştir. Yapılacak olan yeni bir toplantıdan sonra tekrar istenmeyen olayların yaşanabileceği aktarılmıştır.¹⁸⁴ Nizamettin TEPEDELENLİOĞLU Rize'de yapmış olduğu konuşmasından dolayı yargılanmıştır.¹⁸⁵

Toplantının yasaklanması üzerine CHP İl Başkanı Mehmet Ali KUMBASAR, Vali Hakkı ÜLKEN ile görüşerek böyle bir durumun olmadığını aktararak valiyi ikna etmiştir. Toplantının kapalı spor salonunda yapılmasına izin verilmiştir.¹⁸⁶ Dört ay sonra yaşanan başka bir olay ise CHP ile DP arasındaki gerilimin daha da artmasına sebep olmuştur. CHP Genel Sekreteri Kasım GÜLEK'İN Karadeniz gezisi sırasında Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na aykırı davrandığı sebebiyle Rize'de mahkemeye verilmiştir.¹⁸⁷ Kasım GÜLEK *“Bazı dükkân sahiplerinin sıra ile ellerini sıkmak sureti ile bir gösteri yürüyüşü yaratmak”* suçu ile altı ay hapis ve 1.000 lira para cezası almış ve cezası tescil edilmiştir.¹⁸⁸

1957 seçimleri krizin tırmandığı bir ortamda gerçekleşmiştir. Rize'de seçimleri çekişmeli geçmiş, Muhalefet yoğun bir şekilde çalışmıştır. Ancak Başbakan Adnan MENDERES'İN yapmış olduğu son miting seçimlerin kesin DP zaferi ile sonuçlanmasında belirleyici unsur olmuştur. 1957 seçimlerinde ilk defa muhalefetin toplam oyu iktidar partisinin üzerine çıkmıştır. Seçimlerin ardından CHP faaliyetlerini arttırmaya devam etmiştir. 1959 yılında ekipler kurularak bir program oluşturularak tüm illere ziyaretler düzenlenmeye ve ocak kongrelerine daha fazla katılım sağlanmasına çalışılmıştır. Bu plan dâhilinde Rize'ye gelen parti ekibi yapılan kongrelerin tümüne katılmıştır. Ekip kongreye katılan bölge halkına iç siyasetteki gidişat hakkında bilgi vermiştir.¹⁸⁹ Partililerin en çok şikâyetçi oldukları konular ise hayat pahalılığı ve idarenin partizanca yapmış olduğu uygulamalardır.¹⁹⁰

CHP'nin bu yıllarda gençlere olan ilgisinin artmış olduğu görülmektedir. Temmuz 1959'da Fındıklı CHP Gençlik kolları kurulmuş ve Başkan Sami SARI ile üyeliklerde

¹⁸⁴ Zümrüt Rize, 30 Mart 1956.

¹⁸⁵ Zümrüt Rize, 26 Nisan 1956.

¹⁸⁶ Zümrüt Rize, 30 Mart 1956.

¹⁸⁷ Milliyet, 2 Ağustos 1956.

¹⁸⁸ Milliyet, 9 Ağustos 1956.

¹⁸⁹ Zümrüt Rize, 8-11 Temmuz 1959.

¹⁹⁰ Zümrüt Rize, 9 Temmuz 1959.

Yakup ŞİŞMAN, Cahit ŞENGÜL ve Hasan ERTAN yer almış olduğu bir müteşebbis heyeti kurulmuştur.¹⁹¹ Yine temmuz ayı içerisinde Derepazarı Çukurlu köyünde CHP ocağı ve gençlik kurulu açılmıştır.¹⁹² Hemen sonrasında Güneysu'da bir gençlik kurulu oluşturulmuş, Mustafa SEVEN'İN başkanlığında oluşan idare kuruluna Sabit TARAKÇI, Mehmet ERDOĞAN, Mustafa KATMER ve Mehmet BIYIK seçildi.¹⁹³

1957 seçimleri sırasında DP'nin 177 oy CHP'nin ise 33 oy almış olduğu Pekmezli Köyü'nde 20 Eylül 1959'da CHP parti lokali açmıştır. Lokalin açılışı sırasında partiye 22 kişi kaydolmuştur. Yine 22 Eylül tarihinde Güneysu Ulucami Köyü'nde parti lokali açılmıştır. CHP'nin açmış olduğu bu lokalle birlikte 11 kilometrelik Güneysu yolundaki lokal sayısı 7'ye ulaşmıştır. 1957 seçimlerine kadar CHP'nin buradaki lokal sayısı 3'tür.¹⁹⁴ Rize Merkez Dağsı Mahallesi'nde ise 1959 yılında ilk defa CHP ocağı açılmış¹⁹⁵, İkizdere Dereköy'de CHP ocağı kurulmuştur.¹⁹⁶

Aralık 1959'da Derepazarı Bucak Kongresi yapılmış başkanlığa Fuat SATIR seçilmiştir. İdare Kurulu Üyeleri şu şekildedir; İsmail DEMİREL, Yusuf YILDIRIM, Selahattin SELİMOĞLU, İsmail ÇELİK, Kasım ÖMEROĞLU ve Durali ERDOĞAN.¹⁹⁷

1960 yılında da partinin teşkilatlanma faaliyetleri aynı hızla devam etti. Mart ayında gerçekleşen İyidere Kongresine yaklaşık 300 partili katılmıştır. Kongrede başkanlığa tekrardan Ali KAVALCI seçilmiştir. İdare Kurulu üyeleri ise Zeki AYNACI, Ömer ÖZKAN, Mehmet DEMET, Ali KAVALCI, Hüseyin METE ve Eyüp Sabri DEMİREL olarak belirlenmiştir.¹⁹⁸

12 Mart günü gerçekleştirilen Camıdağı Bucak kongresine delegelerin dışında 150 parti üyesi katılmıştır.¹⁹⁹ 15 Mart'ta gerçekleşen Ardeşen Kongresine ise 119 delege ve 500 kadar parti üyesi katılmıştır. Kongre sonucunda Başkan Niyazi AKAY, İdare Kurulu Üyeleri ise Hasan KURTULUŞ, Ahmet GÜMBAY, Kâzım ÇIRAK, Yusuf CİVELEK, Fevzi KULABER, Nahit ŞAHİNLER, Mehmet ALDANMAZ, Sait ATABEY, Sadık YAZICI'DAN seçilmişlerdir.²⁰⁰

¹⁹¹ Zümrüt Rize, 8 Temmuz 1959.

¹⁹² Zümrüt Rize, 9 Temmuz 1959.

¹⁹³ Zümrüt Rize, 9 Kasım 1959.

¹⁹⁴ Zümrüt Rize, 22 Eylül 1959.

¹⁹⁵ Zümrüt Rize, 9 Haziran 1959.

¹⁹⁶ Zümrüt Rize, 11 Temmuz 1959.

¹⁹⁷ Zümrüt Rize, 7 Aralık 1959.

¹⁹⁸ Zümrüt Rize, 7 Mart 1960.

¹⁹⁹ Zümrüt Rize, 15 Mart 1960.

²⁰⁰ Zümrüt Rize, 17 Mart 1960.

20 Mart Günü CHP'nin Çayeli ve Hemşin Kongreleri yapılmıştır. Çayeli'de Başkanlığa Mustafa KAZMAZ seçilirken İdare Kurulu Üyeliklerine Fehmi OZAN, Abdul KEÇELİ, Recep ÜLKER, Avni SİPAHİ, Fehmi ŞERİFOĞLU, Hasan ŞAHİNKAYA ve Abdurrahman GENÇ seçildi.²⁰¹ Hemşin'de ise Başkan Yakup FERAH İl İdare Kurulu Üyeleri Osman AYDIN, Nurettin ÇORBACI, Şevki DEMİRCİLER, Ali FERAH, Ruşen HAZIR, Veysel YAZICIOĞLU, Muhsin GÜCEY ve Abdurrezzak TARAKÇI seçilmiştir. Melyat Bucak Kongresinde İdare Kurulu Başkanı Ahmet AKSU üyeler ise Hüsamettin SEZGİN, Mustafa AKARTAŞ, Bayram AKARTAŞ, Ali SÜSLÜ, Tevfik PEHLİVAN ve Zekî AKAR seçildiler.²⁰²

22 Mart 1960'ta CHP Merkez İlçe Kongresi Ses Sinemasında yapılmıştır. Kongreye 176 delege ve 1.500 kadar partili katılmıştır. Kongrenin sonunda delegelerin 174'ünün oyunu alan Doktor Mehmet GÜVEN tekrardan Merkez İlçe Başkanı olarak seçilmiştir. İlçe İdare Kurulu asil ve yedek üyeleri ise Dr. Kemal OPAK, Mustafa KOPUZ, Mustafa ŞEHİRLİ, Abdullah SOYKAN, Recep Ali MURAT, Sefer SEVEN, Hüseyin VARLI, Salih Deniz, Mehmet İNANÇ, İhsan EREN, İlyas EYÜBOĞLU, Ahmet MUŞ, Şükrü TAT, Rıza KALKAVAN, Süleyman KARAKAN ve Niyazi TAHTACI olarak belirlenmiştir.²⁰³

Yaklaşık 10 gün sonra CHP Salarha itibari ilçe kongresi yapılmıştır. Kongrede bölgenin sorunları tartışılmıştır. 6 saat süren kongrede bölgede yer alan 22 köyün sadece 10 tanesinde okul olduğu, DP döneminde sadece 7 ilkokul yapıldığı vurgulanmıştır. Bölgede yer alan tek yolun bakımsız olduğu ve kamyonların bile zor geçebilecek bir durumda olması eleştirilmiştir. Şehir merkezine 20 km uzakta olan bu yoldan şehre 2 saatte ulaşım sağlandığı ve taksilerin 70 lira ücret talep ettiği dile getirilmiştir. Parti üyesi Kemal BALCI çay fabrikasında yapılan partizanca uygulamalardan ve Kömürcüler köyünde gelen su borularının ihtiyaca göre değil DP başkanınca dağıtılmasından şikâyet etmiştir. Mevcut Başkan Mehmet CİVELEK kongre sonunda yapılan oylama ile tekrar başkan seçilmiştir. İdare Kurulu asil ve yedek üyeleri ise Rıfat AKINCI, Salih KIDAL, Musa CAMBAZ, Mehmet ALAÇ, Mahmut CİVELEK, Salih KULAKSIZ, Hüseyin YAZICI, Ali KABİL, Mithat OCAK ve Tahsin TÜYLÜ olarak belirlenmiştir.²⁰⁴

²⁰¹ Zümrüt Rize, 22 Mart 1960.

²⁰² Zümrüt Rize, 23 Mart 1960.

²⁰³ Zümrüt Rize, 24 Mart 1960.

²⁰⁴ Zümrüt Rize, 7 Nisan 1960.

1.3.1.2. CHP'nin Rize'de Teşkilatlanma Sorunları

CHP'nin bu dönemde teşkilatlanma çalışmaları sırasında önünde duran iki temel sorun insan kaynağını ve maddi sorunlar olmuştur. Dönemin şartları gereği diğer vilayetlerde de benzer sorunlar yaşanırken Rize özelinde bakılacak olunursa şehirdeki erkek nüfusun çoğunun gurbette olması insan kaynağında yaşanan temel sorunun nedenini oluşturmaktadır. Arazi şartlarının zorluğu, tarım arazilerinin dar olması ve diğer gelir kaynaklarının da sınırlı olması belirli dönemlerde birçok kişinin diğer şehirlere çalışmak amacıyla geçici göç etmesine neden olmuştur. 1942 yılında bir parti müfettişinin hazırlamış olduğu rapor vilayetteki erkeklerin %40'ının çalışmak amacıyla başka vilayetlerde gurbetçilik yaptığından bahsetmektedir.²⁰⁵ Gurbette kalınan süre mevsimlik göç gibi birkaç ay süreli olmaktan ziyade daha çok yılın yarısı gibi dönemleri kapsamaktadır. İnsan kaynağının az olması özellikle nüfusun çık az olduğu köylerde ocak teşkilatlanmalarını olumsuz yönde etkilemekteydi.²⁰⁶ İnsan kaynağının az olması vilayette maddi sorunlara da neden olmaktaydı. Bu durum partiye belediye ve özel idareden düşük bir bütçenin aktarılmasına neden olmaktaydı. Bölge halkının fakir olması da parti gelirlerinin önemli bir kalemini oluşturan aidatların ödenememesine neden olmaktaydı. Tüm bu maddi problemler teşkilatlanma çalışmalarını sekteye uğramasına neden olmuştur. İnsan kaynağının yetersizliği ve maddi problemlerin yanı sıra bölge halkının tahsil oranı oldukça düşüktür. Rize Vilayetinde lise bulunmazken ilk ve ortaokul sayısı da çok azdı. Ayrıca öğretmen sayısı da yetersizdi.²⁰⁷ Tüm bu etkenler bölgede parti teşkilatlarına nitelikli üye kazanımı sağlanamamasının temel nedenini oluşturmuştur

CHP'nin bölgede teşkilatlanma problemleri yaşamasında diğer önemli etken ise parti yönetiminde yer alan kişilerin iş bilmemesi veya enerjilerini kişisel çıkarları uğruna harcamalarıydı. Eşraf-memur partisi kimliğini²⁰⁸ uzun yıllar boyunca Rize'de de korumuş olan parti yönetimi uzun yıllar boyunca belli başlı ailelerin tekelinde kalmıştır. Hemen hemen tüm müfettiş raporlarında belirtildiği üzere siyasi ve sosyal açıdan zayıf oldukları belirtilen bu kişiler, parti programını yaymak ve benimsetmek yönündeki çalışmalarda hep eksik ve yetersiz olmuşlardır.

²⁰⁵ BCA, Fon: 490.01.0, Yer: 512.2057.1.

²⁰⁶ BCA, Fon: 490.01.0, Yer: 1391.617.1.

²⁰⁷ BCA, Fon: 490.01.0, Yer: 512.2057.1.

²⁰⁸ Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş*, s.13.

Döneme tanıklık eden bir vatandaşın “Eğer devlet dairesinde bir işin varsa, bu ağalara (teşkilât yönetimindekiler kastediliyor) gitmeden işin kolay kolay görülmez”²⁰⁹ demesi, idare kurulu üyelerinin bazılarının partinin amaçları doğrultusunda çalışmaktan ziyade partinin gücü ile ilgilenen kişiler parti teşkilatlanması sürecinde gerekli başarının sağlanamamasında önemli rolü oynamışlardır.²¹⁰

Dönem içerisinde şehrin ileri gelen aileleri arasında yaşanan problemler ve parti içerisindeki iktidar mücadelesi de dikkate şayandır. Bu durum parti çalışmalarının aksamasına ve üye kaybı yaşanmasına ortam hazırlamıştır. Ayrıca halkın belli bir kesiminin parti değerlerini benimsememiş olması teşkilatlanma çalışmaları sırasında yaşanan sorunlar arasında gösterilebilir. Cumhuriyet Halk Partisi’nin yaratmak istediği batılı değerlere dayalı Türk kültürü kimliği nedeniyle bir kesim parti ile arasında hep bir mesafe koymayı seçmiştir.²¹¹

Partinin Rize’de teşkilatlanması konusunda karşılaşılan diğer bir problem ise idare amir ve memurlarının partiye karşı ilgisiz olmasıdır. Birçoğu partiye yakın olan bu kişiler²¹² sıra parti çalışmalarına geldiği vakit sorumluluktan kaçıyor ve parti etkinliklerine dâhil olmuyorlardır. Yapılan etkinliklere idare amirlerinden destek gelmiş olsa da alt kademedeki memurlardan beklenen düzeyde katılım görülmemiştir.²¹³ Bütün bu etkenlerin yanı sıra parti teşkilatlarını denetlemek ve halkın taleplerini dinlemek için bölgeye gelen müfettiş ve milletvekillerinin sadece parti önde gelenleri ile görüşmeleri sonucunda bölgenin sorunlarından bazılarını bilmedikleri yönünde vatandaşlar tarafından eleştiriler yöneltilmiştir.²¹⁴

1.3.1.3. İsmet İNÖNÜ’NÜN Rize Ziyaretleri

İsmet İNÖNÜ, çıkmış olduğu yurt gezisi kapsamında 19 Mayıs 1952 tarihinde Rize ziyaretini gerçekleştirmiştir. İNÖNÜ Rize’nin girişi olan İyidere Bucağında kalabalık bir grup tarafından karşılanmıştır. 100 araçlık bir konvoy eşliğinde Rize’ye hareket edilmiştir. İNÖNÜ yolda İyidere ve Der pazarı’nda durarak partililer ile görüştükten sonra saat 14.00’da Rize’ye varmıştır. Rize’de halkı selamladıktan sonra parti binasına

²⁰⁹ Sinan Başaran, *Cumhuriyet Döneminde Rize I*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, Ankara 2018, s.313.

²¹⁰ Başaran, *Cumhuriyet Döneminde Rize I*, s.313.

²¹¹ Başaran, *Cumhuriyet Döneminde Rize I*, s.313.

²¹² Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.332.

²¹³ BCA Fon: 490.01.0.0 Yer: 269.1075.2.

²¹⁴ BCA, Fon: 490.01.0.0 Yer: 260.1037.1.

çıkmiş ve balkondan meydanda bekleyen halka bir konuşma yapmışır. İsmet İNÖNÜ yaptığı konuşmada 19 Mayıs sebebiyle iç ve dış politikaya değinmemiştir. ATATÜRK'ÜN Samsun'a ayak basmasının 33. senesi olduğunu söyleyerek 19 Mayıs'ın anlam ve önemine değinmiştir. Akşam Park Otel'de İsmet İNÖNÜ şerefine verilen ziyafete Rize'nin önde gelen gelenleri ve DP Rize İl Başkanı katılmışır.²¹⁵

Ertesi sabah saat 09.00'da Gündoğdu, Çayeli ve Pazar'ı ziyaret etmek üzere hareket etmiştir. Gündoğdu'da kalabalık bir halk grubu tarafından karşılanmıştır. Parti binasına gitmiş ve burada partililere yarım saat süren bir konuşma yapmışır. Buradan 10.00 hareket ederek Çayeli'ne geçmiştir. Burada da kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılanmıştır. Parti binasının balkonundan meydandaki kalabalığa bir konuşma yapmışır. İNÖNÜ konuşmasında:

“Zaman zaman millet iktidarı değıştirmek ve başka mesul ellere tevdi edecektir. İktidarda kalmanın tek çaresi ele geçen iktidar zamanında millet hizmetinde çalışmaktır. Ama bir defa iktidara geldim ve her şeyi yaparım zihniyeti ile hareket ederse programını tatbikte fırsat bulamaz. İş başında bulunanların değışmesiyle vatandaşların huzurları niçin bozulsun? İktidarın değışmesiyle vatandaşın emniyeti katiyetten bozulmamalıdır.”²¹⁶

İNÖNÜ, siyasi partilerin yapmış oldu faaliyetler sırasında asılsız ve haksız iftiraların hoş görölmemesi gerektiğini söylemiştir. Kendisinin yurt gezisi sırasında yapmış olduğu bazı konuşmaların yanlış aksettirildiğini belirterek Samsun'daki konuşmayı binlerce yurttaş önünde yaptığını ve sözlerinin tahrif edildiğini belirtmiştir. İNÖNÜ; *Partiler arasındaki münakaşaların ahlâk dışına çıkmaması lâzımdır. Aleyhimizde yapılan propagandalar memleketin her tarafında anlaşılmış mahiyettedir.”²¹⁷* Demiştir.

Şiddetli alkışlar arasında sözlerini şu cümle ile tamamlamışır;

“İktidara mensup politikacılar din propagandası yapmaktadırlar. Biz dinin siyasete alet edilmemesini istiyoruz. Millî Mücadele'yi karşı duranlar, Anadolu'da vatani müdafaa edenlerin küffar olduklarını söyleyerek fetva çıkarmak suretiyle idam ilânlarının çıkardılar. İnsanların mukaddeslerini, muhterem kanaatlerini politikaya alet etmeleri adaletsizlik ve insafsızlıktır. Demokratik rejim yüz seneden beri bu memlekette heves edilen bir neticedir.

²¹⁵ Rize, 20 Mayıs 1952.

²¹⁶ Rize, 21 Mayıs 1952.

²¹⁷ Rize, 21 Mayıs 1952.

Yedi seneden beri bu rejimi tekâmül ettirme (geliştirme) yolundayız: Her vatandaş arasında münakaşa olacak ve itimat sarsılmayacaktır. Umumi hayatın nazımı olan siz vatandaşlar ancak bunu temin edebilirsiniz. Siyasi emniyetin bütün vatandaşlar için emniyette olmasını candan temenni ederim.”²¹⁸

Çayeli’nde yaptığı konuşmasının ardından İsmet İNÖNÜ ve beraberindekiler Pazar’a gelmişlerdir. Pazar’da kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılanmış ve onlara hitaben şu sözleri söylemiştir;

“Nezaketinizin, asaletinizin işaretlerini, benim hakkımda izhar ederek gösteriyorsunuz. Hepinizi muhabbetle selamlarım. Bu seyahatimde başlıca gaye edindiğim bir maksat vardır. O da demokratik rejimde, içinde bulunduğumuz yeni hayat tarzında vatandaşlar arasında hür fi kir münakaşası yapacak ve bu yüzden vatandaşlar arasında ayrılık ve nifak girmeyecektir. Bunu temin etmeye çalışıyoruz. İktidarda iken demokratik rejimi kurarak bu noktaya ehemmiyet verdik.”

İNÖNÜ bunun gerçekleşmesi için başlıca görevin iktidarda olanların durumuna ve idaresine bağlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca iktidara gelen bir siyasi partinin sonsuza kadar iktidarda kalmak zorunda olmadığını, serbest oy sayesinde iktidara gelen partinin bunu fırsat bilerek rahat ederim fikriyle hareket ederse ciddi işler başaramayacağını da eklemiştir.²¹⁹ Konuşmasında ayrıca basın özürlüğü konusuna da değinen İNÖNÜ;

“Basın hürriyetini memleket hakkı olarak muhterem tutmak lâzımdır. Satın almak suretiyle ceza tertibi suretiyle gazetelerin hür basın olarak mevcudiyeti tehlike altındadır.”

Radyo yayınları konusunda ise; *“Partizan idarenin en büyük misali radyodur. Radyonun muhalefet partilerini kötülemek için alet olarak kullanılması muhalefete doğrudan doğruya meydan okumaktır. Söylenenleri tahrif edilerek memlekete yaymak vatandaşların haklarına tecavüzdür. Bu hususun giderilmesi için kanun teklifleri yapıyoruz.”²²⁰* demiştir.

²¹⁸ Rize, 21 Mayıs 1952.

²¹⁹ Rize, 22 Mayıs 1952.

²²⁰ Rize, 22 Mayıs 1952.

Konuşmasında son olarak demokratik bir rejimin vatan müdafaası için çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Mitingin ardından İNÖNÜ ve beraberindekiler 16.30'da Rize'ye geçmişlerdir.²²¹ Rize'den Tarı Vapuru ile İstanbul'a doğru yola çıkmışlardır.²²²

İNÖNÜ'NÜN Rize'ye yapmış olduğu başka bir ziyaret ise 12 Ekim 1957 tarihinde gerçekleşmiştir. 12 Ekim gecesi CHP Rize İl Başkanının evinde konaklayan İNÖNÜ ertesi gün parti merkezinde partililerde bir araya gelmiş ve bugün bir de miting düzenlemiştir.

Bugün seçimlere pek mühim iki mevzu ile giriyoruz:

1. Demokratik nizam üzerinde münakaşalar

2. İktisadi buhranlar

Bu iki meseleyi kısaca anlatacağım. Cumhuriyetin kuruluşundan beri yapılagelen büyük ıslahatların sonuncusu ve en kıymetlisi demokrasidir. Bu bir tekâmül eseridir. Millet iradesinde tek hedeftir. Cumhuriyetten beri ıslahatın hiçbirinde geri gitmedik. Daima ileri. Bu başlıca vasıftır. Bunun şunun için söylüyorum. Rize heybetli bir medeniyet köşesidir. Rizeliler idealist olarak çok sağlam vasıflara maliktirler.

Demokratik rejimde geriye gitmek teşebbüsünde hiç kimse asla muvaffak olamayacaktır. Bu yoldaki bütün teşebbüsler akamete uğramaya mahkûmdur. Demokratik rejim yaşayacaktır. Eksiklikler ne kadar ıstırap verecek olursa olsun, mutlaka düzelecektir. Bu mütalaanın aksini düşünen ve söyleyenler bulunabilir. -Demokratik nizam bu memleketin bünyesine uymuyor. Tek parti devrine dönmek daha iyidir.- diyenler bulunabilecektir. Fakat bunlar şiddetle söylenmiş geçici sözler olarak kalmaya mahkûmdur. Bu millet demokratik rejimin zevkine varmıştır ve vazgeçmeyecektir.”²²³

Mitingin ardından Trabzon'a gidecek olan İNÖNÜ'YE il sınırına kadar partililer eşlik etmiştir.²²⁴

²²¹ Rize, 22 Mayıs 1952.

²²² Rize, 20 Mayıs 1952.

²²³ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ekim 1957.

²²⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ekim 1957.

1.3.2. SCF'nin Rize'de Teşkilatlanması

SCF teşkilatının Rize'de tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte parti binasının açılışının 20 Ekim 1930 tarihinde geniş bir katılım ile yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.²²⁵ Fırkanın Rize Teşkilatının kurucuları ve üyeleri arasında Mustafa TURANLI, Kalkavanzade Tahsin, Kozanlızade Abdullah, Hulusi TATOĞLU, Fikri KUMBASAR, Ahmet ZIRH, Ahmet Talha DENİZALP, Tuzcuzade Hakkı, Hacıbilâlzade Ethem Efendi ve Parti genel meclis üyesi İsmail Mustafa bulunmaktadır.²²⁶ Üyelere bakıldığı vakit SCF'nin yapılanmasında Rize'nin önde gelen ailelerinin de yer aldığı görülmektedir. Bu kişilerden Mustafa TURANLI ve Ahmet ZIRH daha evvel CHF'nin Rize İl İdare Kurulunda görev yapmışlardır.²²⁷

SCF'nin Rize'de bu kadar rahat bir şekilde teşkilatlanmasındaki ana etkenlerden bir tanesi bölge halkının CHF İktidarına karşı olan hoşnutsuzluktur.²²⁸ Bir diğer etken ise şehirdeki bazı aileler arasında yaşanan anlaşmazlıklardır. CHF il yönetiminde olan bazı aileler ile husumet içerisinde olan diğer aileler çok partili hayata geçilmesiyle birlikte muhalefet partisine katılmaya başlamışlardır. CHF'nin içerisinde anlaşmazlığa düşen bazı kişilerde SCF'ye katılma yoluna gitmişlerdir.²²⁹ Rize'de SCF teşkilatının kurulması bu şekilde gerçekleşmiştir.

1.3.2.1. SCF'nin Kapatılmasından Sonra Rize'deki Durum

SCF'nin kuruluşu sırasında ona biçilen rol belli idi. CHF'ye muhalefet olması için kurulan SCF biraz bu çizgiden çıkması, birazda CHF yanlılarınca bu şekilde gösterilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa ile araları açılmaya başlamıştır. Bu sebepten ötürü SCF 17 Kasım 1930'da almış olduğu karar ile kendisini feshetmiştir.²³⁰

SCF'nin kapanmasından sonra bölgedeki sorunları incelemek için görevlendirilen Rize Milletvekili Fuat Bey, hazırlamış olduğu raporda aralarında anlaşmazlık olan aileleri barıştırdığını ve durumu düzelttiğini bildirmiştir.²³¹ Durum gerçekten de raporda

²²⁵ Fatih Sultan Kar, *Evvel Zaman İçinde Rize*, Rize Vitriini Ajans, İstanbul 2006, s.137.

²²⁶ İhsan Sabri Balkaya, *1930 Belediye Seçimleri*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2006, s.66

²²⁷ Sinan Başaran; "Serbest Cumhuriyet Fırkasının Rize Teşkilatı ve 1930 Belediye Seçimlerinde Rize", *The Journal Of Academic Social Science* S.47, (Haziran 2017), s.388

²²⁸ Sinan Başaran, "Cumhuriyet Döneminde Sosyal Alanda Yapılan Bazı Devrimlerin Rize'deki Yansımaları (1923-1950)." *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* C.4, S.8, (2017), s.98.

²²⁹ BCA, Fon: 490.01.0. Yer: 724.477.1

²³⁰ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s.272

²³¹ BCA, Fon: 490.01.0. Yer: 724.477.1

bahsedildiği gibi olmuştur. Yukarıda isimleri geçen SCF üyelerinden Ahmet Talha DENİZALP, Fikri KUMBASAR, Hulusi TATOĞLU, Mustafa TURANLI ve Ahmet ZIRH katılarak uzun yıllar boyunca il ve Merkez İlçe yönetiminde görev almışlardır. Bunların dışında CHF'ye muhalif kalanlarda olmuştur. Hacıbilâlzâde Ethem Efendi 15 yıl sonra açılacak olan DP'de görev alacaktır.²³²

1.3.3. Demokrat Parti Rize İl Teşkilatı

Demokrat Parti, kurulmasından sonra birçok yerde olduğu gibi Rize'de büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Demokrat Parti Rize Şubesini 10 Mart 1946 tarihinde açmıştır.²³³

Tablo 4. Demokrat Parti Rize Müteşebbis Heyeti²³⁴

Sıra	Adı Soyadı	Mesleği
1	Mehmet Fahri METE	Emekli Mahkeme Başkâtibi
2	Mustafa YAVAŞ	Zahireci
3	Musa YETİM	Fırıncı
4	Mehmet DEMİREL	Bakkal
5	Sadık TEMİZEL	Manifaturacı
6	Ziya TAVİL	Arzuhalci
7	Mahmut YANBAY	Balıkçı

Yukarıda adı geçen kişilerden yalnızca Mehmet Fahri METE, öncesinde CHP'ye kayıtlı değildir. Diğer 6 kişi CHP'den istifa ederek Demokrat Parti'ye katılmıştır.²³⁵

Demokrat Parti'nin Rize İl İdare Kurulu Başkanı Mehmet Fahri METE seçilmiştir.²³⁶ İdare kurulu vakit kaybetmeksizin il genelinde parti teşkilatlanmasının oluşturulmasına ve üye kaydı çalışmalarına başlamıştır. Demokrat Partiye gelen üyelerin büyük bir çoğunluğu Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılarak gelen kişilerden oluşmaktaydı. Demokrat Partinin il ve Merkez ilçe idare kurullarının teşkil edilmesinin ardından Çayeli ve Güneyce ilçe teşkilatları kurulmuştur. Güneyce İlçe Teşkilatı 18 Şubat 1947 tarihinde

²³² Süleyman Kazmaz, *Kazmaz Ailesinden Hatıralar*, Birlik Matbaacılık Yayıncılık, Ankara 2004, s.301

²³³ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi Ankara 2004, 76.

²³⁴ BCA, Fon: 490.01.0.0 Yer:45.1856.7.

²³⁵ BCA, Fon: 490.01.0.0 Yer: 45.1856.7.

²³⁶ BCA, Fon: 490.01.0. Yer: 182.728.1.

açılmıştır.²³⁷ Bir yıl gibi kısa bir sürenin ardından 1947 yılında Demokrat Parti'nin Rize'deki kurulan teşkilat sayısı 43'e ulaşmıştır.²³⁸

Demokrat Parti'nin Merkez İlçe Kongresi 1949 yılında 15 delegenin katılımıyla yapıldı. 21 Aralık 1949 tarihinde yapılan kongreyi birçok kişi izlemeye gelmiştir. Kongre başkanlığına Kâzım CENGİZ, başkan vekilliğine Yusuf TİRYAKİ, kâtipliklere Mehmet METE ile İsa MİDİLLİ seçildi. Yapılan seçimler sonrasında Merkez İlçe Başkanlığını tekrardan Yusuf TİRYAKİ kazanmıştır.²³⁹ Aynı yıl İyidere İdare Kurulu Başkanı Halim METE idi. Demokrat Parti'nin Rize'de teşkilatlanmasından beri İdare Kurulu Başkanlığını yürütmekte olan Mehmet Fahri METE bu görevine 1950 yılına kadar devam etmiştir.²⁴⁰

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde Demokrat Parti en yüksek oy oranına Rize'de ulaşmıştır. Milletvekili olarak seçilmiş olan Demokrat Parti İl Başkanı Mehmet Fahri METE bu görevini yılsonuna kadar sürdürmüştü²⁴¹ daha sonra ise görevi Mustafa Aziz BAŞAR'A devretmiştir.²⁴² İktidara Demokrat Partinin gelişi partinin üye sayısının hızla artmasına neden olmuştur. Seçim öncesinde CHP için propaganda yürüten kişiler dâhil DP'nin kademelerinde yer almaya çalışmışlardır.²⁴³

Rize halkının yeni iktidardan en büyük beklentisi su şebekesinin ıslahı ve Rize – İspir yolunun tamamlanmasıydı. Bu konu 29 Ocak 1951 tarihinde yapılan DP Merkez İlçe Kongresine konu olmuştur.²⁴⁴ Rize Halkı CHP döneminde yeterli ödenek tahsis edilmemesi nedeniyle tamamlanamayan bu yolun bir an önce tamamlanmasını istemekteydi. Çünkü bu yol Rize ekonomisi için çok büyük önem arz etmekteydi. Kongrede dikkat çeken başka bir husus ise delegeler arasında yaşanan kıyasıya mücadeleydi. Parti üyeleri partinin yönetim kademelerinde yer alabilmek adına bir yarış içerisine girmişlerdi. 5 Şubat 1951 tarihinde Muallimler Birliği Lokalinde yapılan DP İlk Kongresi'nde bu yarış daha net bir şekilde hissedildi. İl idare kurulunun oluşturulması sırasında çok ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Yapılan Seçimler sonrasında 1951 yılında DP'nin İl İdare Kurulu şu şekilde oluşturulmuştur;

²³⁷ BCA, Fon: 490.01.0. Yer: 847.351.2.

²³⁸ Koçak, Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950), s.123

²³⁹ Zafer, 24 Aralık 1949 2.

²⁴⁰ BCA, Fon: 490.01.0.0 Yer: 485.1963.1.

²⁴¹ Fon: 490.01.0, Yer: 445.1836.2.

²⁴² Rize, 15 Aralık 1950.

²⁴³ Zümrüt Rize, 13 Aralık 1951.

²⁴⁴ Rize, 1 Şubat 1951.

Tablo 5. 1951 Yılı DP Rize İl İdare Kurulu²⁴⁵

Adı Soyadı	Görevi
<i>Yusuf KÖSEOĞLU</i>	İl İdare Kurulu Başkanı
<i>Mahmut YANBEY</i>	İl İdare Kurulu İkinci Başkanı
<i>Fevzi SARUHAN</i>	Kâtip
<i>Hüseyin HUT</i>	Muhasip
<i>Mehmet METE</i>	Üye
<i>Ali METE</i>	Üye
<i>Musa YETİM</i>	Üye
<i>Mustafa FIRAT</i>	Üye
<i>Nazmi ÖKTEN</i>	Üye

Ahmet VARDAL, Arif SUYABATMAZ, Medet RAKICI, Naci BİLGİN ve Kâzım CENGİZ gibi isimler ise haysiyet divanı üyesi olmuşlardır. Kongrede ayrıca Genel Kurul'da Rize'yi temsil etmesi için 18 delege belirlendi.²⁴⁶

Seçimlerden sonra yapılan ilk kongrede yeni il yönetimi çok çekişmeli bir ortamda belirlenmiştir. Bir sonraki il kongresi 29 Ocak 1952 tarihinde 61 delegenin 53'ünün katılmasıyla gerçekleştirilecek ve Yusuf KÖSEOĞLU yeniden il başkanı olarak seçilecektir.²⁴⁷

İl Başkanı Yusuf KÖSEOĞLU kongrede yapmış olduğu konuşmasında partiyi yıkmak adına bilerek veya bilmeyerek çalışanların olduğunu iddia ederek bu kişilerin yaptıkları propaganda ile kendisine iftira attıklarını ve şahsiyetlerini karalamaya çalıştıklarını belirtmiş ve bu kişilerin parti içerisinde yer aldıkları için üzüntü duyduğunu aktarmıştır. Daha sonra söz alan Naci BİLGİN ise bu açıklamaya karşı çıkarak idare heyetine muhalif olmakla partiye muhalif olmanın aynı şey olmadığını belirterek, partiye ihanet edenler varsa isimlerinin kongreye bildirilmesi gerektiğini söylemiştir. Kendi gibi düşünmeyenlere karşı uygulanan farklı uygulamaların partiye zarar verdiğini dile getirmenin muhaliflik olarak nitelendirilmesinin yanlış olduğunu ve buna kimsenin hakkı

²⁴⁵ Rize, 6, 10 Şubat 1951.

²⁴⁶ Rize, 6, 10 Şubat 1951.

²⁴⁷ Zümrüt Rize, 30 Ocak 1952.

olmadığını dile getirmiştir. BİLGİN konuşmasında görüş ve fikir ayrılığının doğal bir şey olduğunu ve bunu ihanet gibi göstermenin çok yanlış olacağını belirtmiştir.²⁴⁸

Kongrenin sonunda yeni İdare Kurulu belirlenmiştir. Almış oldukları oy sırasına göre kurula seçilen kişiler şu şekildedir; Hüseyin HUT, Ali METE, Mahmut YANBEY, Musa YETİM, Nazmi ÖKTEN, Hamit SAROĞLU, Yusuf KÖSEOĞLU, Mustafa FIRAT ve Osman Zeki KARADENİZ.²⁴⁹

Yaşanan tüm çekişmelere rağmen seçimi mevcut başkan ve ekibinin yer almış olduğu liste kazanmıştır. Önceki kurulda yer alan kişilerden sadece 2'si yeni kurula girememiştir. Fevzi SARUHAN ve Mehmet METE'NİN yerlerine Hamit SAROĞLU ve Osman Zeki KARADENİZ seçilmiştir.²⁵⁰

Fakat Listede en yüksek oyu alan kişi 118 oy alırken en düşük oy alan kişi 93 oy almıştır. Liste dışında kalıp muhalif olarak nitelendirilen bazı adayların 68 oy almış olması il teşkilatında yaşanan sorun ve ayrışmanın göz ardı edilemeyecek seviyeye geldiğinin işaretidir.²⁵¹

Yaşanan bu gerilim parti içerisinde gitgide kendisini hissettirmeye devam edecektir. Parti kademelerinde artan tepki bir süre sonra istifaları beraberinde getirmiştir. 13 Mart 1952 tarihinde DP Fener Ocağı İdare Kurulu topluca istifa etmişlerdir. Yaşanan bu istifaların ardındaki tepkinin partiye karşı değil İl İdare Kuruluna karşı olduğunu istifa eden bir kişinin sarf etmiş olduğu şu sözlerden anlamaktayız;

*“Partimizin ve hükümetimizin çalışmalarını takdirle karşılıyoruz ancak il idare heyetinin keyfi ve diktatörce hareketlerine daha fazla tahammül edemedik. Biz partinin Rize’de ilk kuruluşunda saflarında yer almış kimseleriz. Mücadelesini yaptığımız zihniyeti temsil eden kimselerle çalışamayacağımız pek tabiidir.”*²⁵²

1952 yılının Ekim ayına gelindiğinde DP Hayrat Mahallesi Ocak İdare Kurulu da topluca istifa etmiştir. Hayrat Mahallesi Ocak İdare Kurulu üyelerinden olan Tahir Ekşioğlu istifa nedenlerini şu şekilde açıklamıştır:

²⁴⁸ Zümrüt Rize, 31 Ocak 1952.

²⁴⁹ Rize, 30 Ocak 1952.

²⁵⁰ Rize, 30 Ocak 1952.

²⁵¹ Zümrüt Rize, 6 Şubat 1952.

²⁵² Zümrüt Rize, 14 Mart 1952.

“Ocak İdare Kurulu’nun toptan istifa edişindeki amil; partili olup da birer mevki işgalden ve bu şahısların amme işlerini bir tarafa bırakarak senlik ve benlik kavgalarına düştükleri gibi bir ahenksizliğin devam etmesini müşahade etmemizdir.”

Ayrıca mahallelerinde söz verilen bazı vaatlerin yerine getirilmemesini istifanın diğer bir sebebi olarak açıklamıştır.²⁵³

1953 yılında düzenlenen Çayeli İlçe Kongresi’nde büyük olaylar yaşanmıştır. Kongre sonucunda İl İdare Kurulu tarafından desteklenen grubun seçimleri kaybedeceğinin anlaşılması üzerine Çayeli Belediye Başkanı ile İl İdare Kurulu üyeleri ve 30 kadar delege kongreyi terk etmişlerdir. Yapılan seçimlerin sonucunda Çayeli İlçe İdare Kuruluna seçilen kişiler şu şekildedir.

Tablo 6. DP 1953 yılı Çayeli İlçe İdare Kurulu²⁵⁴

Adı Soyadı	Görevi
<i>Mustafa MORGÜL</i>	Çayeli İlçe İdare Kurulu Başkanı
<i>Osman SİPAHİ</i>	Çayeli İlçe İdare Kurulu İkinci Başkanı
<i>Mevlut AL</i>	Muhasip
<i>Mehmet PİŞKİN</i>	Kâtip
<i>Naci BİLGİN</i>	Üye
<i>İsmail TECİMER</i>	Üye
<i>İsmail AYDIN</i>	Üye

Seçim sonucunda karşı grup sadece 5 oy alabilirken mevcut yönetim birkaç kişi dışında tekrar göreve getirilmiştir.²⁵⁵ Daha önce İlçe İdare Kurulunda yer alan Rıza ALBAYRAK ve Fehmi OZAN’IN yerlerine İsmail AYDIN ve Naci BİLGİN seçilmiştir.²⁵⁶ Yeni seçilen Çayeli İdare Kurulunun feshedilmesi için İl İdare Kurulu DP Genel Merkezi’ne başvurmuş fakat bu başvuru reddedilmiştir.²⁵⁷

Yine 1953 yılında yapılan Derepazarı Bucak Kongresi’nde İdare Heyetine seçilen isimler şu şekildedir; Hızır AYDIN, Sefer TÜFEKÇİ, Mustafa KILIÇ, Süleyman KİRA, Mehmet TÜFEKÇİ ve Nâzım BEKİROĞLU.²⁵⁸

²⁵³ Zümrüt Rize, 28 Ekim 1952.

²⁵⁴ Zümrüt Rize, 28 Ocak 1953.

²⁵⁵ Rize, 30 Ocak 1953; Zümrüt Rize, 28 Ocak 1953.

²⁵⁶ Zümrüt Rize, 26 Ocak 1952.

²⁵⁷ Rize, 23 Haziran 1953.

²⁵⁸ Rize, 31 Ocak 1953.

9 Mart 1953 tarihinde yapılan DP Merkez İlçe Kongresinde gruplar arasındaki çekişme divan heyeti seçimlerinden itibaren kendisini hissettirmeye başlamıştır. Yusuf KÖSEOĞLU Kongrede divan başkanı olarak seçilmiştir. Fakat bazı delegeler “*Biz Yusuf KÖSEOĞLU’NUN aleyhinde konuşacağız onu kongre başkanı istemiyoruz,*” şeklinde itirazlarını dile getirirken bir başka delege ise bu seçimin geçerli olmadığını çünkü salonda delegeler ile dinleyiciler karışık olarak oturdukları için dışarıda kalan ve parmak kaldıran delegelerin sayılmadığını dile getirerek bu seçime itiraz etmiştir. Tüm bu itirazlara rağmen kongre başkanlığına Yusuf KÖSEOĞLU, ikinci başkanlığa Fehmi OZAN ve kâtipliğe de Kâzım CENGİZ ile Hasan BAŞARAN seçildi.²⁵⁹ Kongrede ilk olarak İlçe İdare Kurulu’nun faaliyet raporları okunmuştur. Ardından delegeler ağır eleştirileri bir bir sıralamaya başlamışlardır. Delegelerden biri köylerde yapılması gereken kongrelerin İlçe İdare Kurulu tarafından merkezdeki bazı dükkânlarda iki üç kişinin bir araya gelerek yaptığını ve istedikleri kişileri delege olarak seçtikleri yönünde iddiaları ileri sürmüştür. Başka bir delege ise Karadere’de yapılan belediye seçimleri ile İlçe İdare Kurulu üyelerinin alakadar olmadığını ve bucağa gelmediklerini söyleyerek CHP il ve merkez ilçe teşkilatlarının burayı defalarca ziyafet ettiğini ve buradaki teşkilatlarını desteklediklerini belirtmiştir. DP Karadere Bucağı Başkanı Kazım CENGİZ okunan İdare Kurulu Raporunun eleştirilebilmesi için Kurulun bir faaliyetinin olması gerektiğini, İdare Kurulu’nun hiçbir iş yapmadığını bu sebeple raporun eleştirilecek bir tarafı olmadığını belirterek tepkisini göstermiştir.²⁶⁰ Merkez İlçe Kongresinin tamamlanmasından sonra Pazar ve İkizdere İlçe Kongreleri yapılmıştır. İkizdere İlçe Kongresinden sonra seçilen İlçe İdare Kurulu Üyeleri şu şekildedir:

Tablo 7. 1953 Yılı DP İkizdere İlçe İdare Kurulu²⁶¹

Adı Soyadı	Görevi
<i>Celal KURNAZ</i>	İkizdere İlçe İdare Kurulu Başkanı
<i>Aslan EKŞİ</i>	İkizdere İlçe İdare Kurulu İkinci Başkanı
<i>Mustafa KÖYMEN</i>	Üye
<i>Emrullah ARDAL</i>	Üye
<i>Mustafa EKŞİ</i>	Üye
<i>İmdat KÖSEOĞLU</i>	Üye
<i>İlyas TAVUKÇU</i>	Üye

²⁵⁹ Rize, 10 Mart 1953.

²⁶⁰ Zümrüt Rize, 10 Mart 1953.

²⁶¹ Rize, 20 Nisan 1953.

Pazar İlçe Kongresine ise 96 delegeden 83'ü katılmıştır.²⁶² Kongrede bir değişiklik yaşanmamış ve mevcutta yönetimde bulunan Hüseyin ATABEK, Şükrü ALPAY, Fahri VARDAL, Sabri BALTA, Maksut KOBAL, Osman KARADENİZ ve Hamdi GENÇ yeniden İdare Heyeti üyeliklerine seçildiler.²⁶³

İlçe ve Bucak Kongrelerinin tamamlanmasının ardından sıra yapılacak olan İl Kongresindeydi. Kongreye birkaç hafta kala İl İdare Kurulu Üyelerinden olan Mahmut YANBEYOĞLU heyet içerisinde yaşanan bir anlaşmazlık nedeniyle istifa etmiştir.²⁶⁴ Demokrat Parti Rize İl Kongresi haziran ayının sonuna doğru Ses Sinemasında yapılan kongreye 71 delege katılmıştır. İl İdare Kurulu aralarında anlaşmazlık bulunan Çayeli delegelerinin kongreye katılmasını engellemek istemekteydi. Bu nedenle Çayeli İdare Kurulunun Kongrenin yapılacağı güne kadar seçim tutanaklarını parti il merkezine göndermemiş olması bahane edilerek delegelerin kongreye kabul edilmemesini talep etmiştir.²⁶⁵ Bir ön komisyon oluşturularak talep değerlendirilmiş ve delegelerin oyuna sunulmuştur. Yapılan oylamada 35'e karşı 13 oy ile Çayeli delegelerinin kongreden çıkartılmasına karar verildi. Bu oylamadan Çayeli delegelerine oy hakkı verilmemiştir. Çayeli delegelerinin salonda çıkarılması üzerine Pazar delegelerinin tamamı ile Merkez ve Ardeşen delegelerinin bir kısmı bu durumu protesto ederek kongreyi terk etmişlerdir. Ayrıca Kongre başkanı olan Osman KAVRAKOĞLU ile milletvekilleri Kemal BALTA ve Ahmet MORGÜL de salonu terk etmişlerdir. Böylece toplamda 83 olması gereken delege sayısı sadece 35 de kalmıştır. Kongre Başkanı Osman KAVRAKOĞLU'NUN da salonu terk etmesi üzerine hemen İkinci Başkan Mehmet METE görevi devralmıştır. Yapılan seçim sonucunda yeni idare heyeti asil üyeleri: Hüseyin HUT, İbrahim ŞERİFOĞLU, Yusuf KÖSEOĞLU, Mustafa Aziz BAŞAR, Ali METE, Nazmi ÖKTEN, Musa YETİM, Mustafa FIRAT, Enis Naci KEPENEK. Yedek üyeler: Nazım TARAKÇIOĞLU, Yusuf TİRYAKİ, Hasan KARALI, Ahmet KARALI olarak belirlenmiştir.²⁶⁶

Yapılan seçime Ardeşen delegelerinin yarısı ile merkez ve İkizdere delegeleri katılmıştır. Bu durum seçilen yeni İdare Kurulunun meşruiyetine itirazları beraberinde getirmiştir. DP Genel İdare Kuruluna Ardeşen, Pazar ve Çayeli delegeleri adına telgraf çekilerek

²⁶² Zümrüt Rize, 17 Haziran 1953.

²⁶³ Zümrüt Rize, 26 Ocak 1952; Rize, 16 Haziran 1953.

²⁶⁴ Zümrüt Rize, 11 Haziran 1953; Rize, 11 Haziran 1953.

²⁶⁵ Rize, 25 Haziran 1953.

²⁶⁶ Zümrüt Rize, 24 Haziran 1953; Rize, 21, 23 Haziran 1953.

durum nakledilmiş ve bir müfettiş tarafından inceleme başlatılması talebinden bulunulmuştur. Ayrıca bu üç idare kurulu yeni seçilen idare kurulunu tanımadıklarını ve yazışmaları doğrudan doğruya Genel İdare Kurulu ile yapacaklarını belirtmişlerdir.²⁶⁷

Kongreyi terk eden delegelere göre Çayeli delegelerinin kongreye alınamama nedenleri il idare kuruluna belli kişilerin seçilmelerini sağlamak amacıyla yapılmış bir harekettir. Kendi yerlerini korumak isteyen bu kişilerin gerçek partililerde bir küskünlük meydana getirdiklerini düşünmekteydiler.²⁶⁸ İl idare kuruluna ilk kez seçilmiş olan E. Naci KEPENEK de bu delegeler ile aynı fikirde olduğunu ifade ederek seçildiği gün yönetimden istifa etmiştir.²⁶⁹

KEPENEK'İN istifasının üzerine DP Rize İl Başkanı Yusuf KÖSEOĞLU yaptığı açıklamada KEPENEK'İN, parti nizamnamesinin 49. maddesindeki şartı sağlamadığı belirtilmiştir. Bu maddede belirtildiği üzere partinin yönetim kadrosunda yer alabilmek için en az 6 ay önceden partiye üye olunması şartı vardı. İl Başkanı KÖSEOĞLU bu durumu Naci Bey'e bildiğini ve partiye kaydı olmayan birisinin de istifa etmesinin mümkün olmayacağını açıklamasına eklemiştir.²⁷⁰ Kongrenin üzerinden birkaç gün geçmesinin ardından DP Küçükköy Ocak Başkanı ve il kongresi delegesi Mustafa YILMAZ partisinden istifa etmiştir.²⁷¹

Aynı gün içinde İl İdare Heyeti üyelerinden oluşan bir grup Çayeli'ne giderek Çayeli İlçe İdare Heyeti İkinci Başkanı Osman SİPAHİ'Yİ belediye binasına çağırtmıştır. Osman SİPAHİ'YE İlçe İdare Kurulunun feshedildiğini belirterek partinin mührünü ve ilçe binasının anahtarlarını teslim etmesini istemişlerdir. Ayrıca kendisine geçici bir müteşebbis heyetinin kurularak kongrenin yapılacağı bildirilmiştir. SİPAHİ istenilenleri yapmayarak İl İdare Heyet'inin gayrimeşru olduğunu söylemiş ve ilçe yönetimi olarak kendilerini tanımadıklarını belirtmiştir. Yaşanan bu hadise üzerine DP İl İdare Heyeti tarafından Çayeli 'de ikinci bir DP teşkilatı kurulmuş ve iki ayrı idare kurulu ortaya çıkmıştır.²⁷²

²⁶⁷ Zümrüt Rize, 24 Haziran 1953.

²⁶⁸ Zümrüt Rize, 24 Haziran 1953.

²⁶⁹ Rize, 22 Haziran 1953; Zümrüt Rize, 22 Haziran 1953.

²⁷⁰ Rize, 24 Haziran 1953.

²⁷¹ Zümrüt Rize, 24 Haziran 1953.

²⁷² Zümrüt Rize, 26 Haziran 1953; Zümrüt Rize, 2 Temmuz 1953.

Çayeli’de yaşanan bu olaylara tepki olarak Pazar İlçe Teşkilatından bazı üyeler partiden istifa etmişlerdir.²⁷³ DP İl Genel Meclis Üyesi olan Osman DELİER ise yürütülen politikanın yanlış olduğunu belirterek partiden istifa etmiştir.²⁷⁴

Ardı ardına gelen istifalar ve parti içerisinde yaşanan bu kargaşa ortamı üzerine DP Genel Merkezi Çorum Milletvekili Hakkı YEMENİCİLER’İ müfettiş olarak Rize’ye göndermiştir. Ağustos ve eylül aylarında Rize’de incelemelerde bulunduktan sonra Ankara’ya dönmüştür.²⁷⁵

DP Genel Merkezi, Çayeli’de yapılan son ilçe kongresini meşru saymayarak seçilen ikinci idare kurulunu tasvip etmemiştir. DP Rize İl Başkanı Yusuf KÖSEOĞLU konuyu görüşmek üzere Ankara’ya gitmiş olsa da Genel Merkez’in kararında bir değişiklik yaşanmamıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler nedeniyle Rize İl İdare Kurulu topluca istifa etmek zorunda kalacaktır. DP Genel Merkezi, 12 Ekim tarihinde göndermiş olduğu bir telgraf ile kurulun istifasının kabul edildiği bildirilmiştir. Yeni İl İdare Kurulu seçimleri yapıncaya kadar bir müteşebbis heyeti oluşturulmuştur. Oluşturulan Müteşebbis Heyeti şu şekildedir.

Tablo 8. 1953 Yılı DP Çayeli Müteşebbis Heyeti²⁷⁶

Adı Soyadı	Görevi
<i>Ethem Şevki KEPENEK</i>	Başkan (Rize Belediye Başkanı)
<i>Yusuf TİRYAKİ</i>	İkinci Başkan
<i>Mustafa MURTEZAOĞLU</i>	Muhasip
<i>Nihat ÖZGEN</i>	Kâtip
<i>Mahmut YANBEY</i>	Üye
<i>Medet RAKICI</i>	Üye
<i>Ali USTA</i>	Üye
<i>Hamdi FIRAT</i>	Üye
<i>Musa GÜVELİ</i>	Üye

²⁷³ Zümrüt Rize, 27 Haziran 1953.

²⁷⁴ Zümrüt Rize, 6 Eylül 1953.

²⁷⁵ Zümrüt Rize, 17 Ağustos 1953.

²⁷⁶ Zümrüt Rize, 13 Ekim 1953; Rize, 13-14 Ekim 1953.

Müteşebbis heyete eski İdare Heyeti'nden ya da bu heyete yakın kişilerden kimse alınmadı.²⁷⁷ İl İdare Kurulunun istifa etmesi üzerine Çayeli 'de bu kurul tarafından kurulan ikinci ilçe teşkilatı da istifa etmek zorunda kalmıştır.²⁷⁸ Geçici İdare Heyeti tarafından Çayeli'nde CHP eski Belediye Başkanı olan Mehmet KUT başkanlığında bir müteşebbis heyeti oluşturmuştur.²⁷⁹

Rize'de görevi devralmış olan müteşebbis heyet Rize'de ocak ve bucak kongrelerini yenileyerek il kongresi yapma kararı almıştır.²⁸⁰

Yılsonunda Mahmut YANBEY heyet üyeliğinden istifa etmiştir. İstifası ile ilgili kendisi bir açıklamada bulunmazken Rize gazetesinde eski İdare Kurulu üyeleri hakkında alınmamak istenen bazı kararlara muhalif kalması söylentilerinin istifasına neden olduğu yönünde haberler yer almıştır. Ayrıca toplantılara katılmayan Hamdi FIRAT ise kendi isteğiyle görevinden ayrılmış olarak kabul edildi.²⁸¹ Ayrı sıralarda DP Halatçılar Ocağı Başkanı Kazım TELCİ partinin gidişatını beğenmediğini ileri sürerek partisinden istifa ettiğini açıklamıştır.²⁸²

Yusuf KÖSEOĞLU parti başkanlığı yapmış olduğu üç yıl içerisinde nüfuzunu kötüye kullanarak partiye zarar verdiği, partinin gelişimini engellediği ve yanlış işlere adı karıştığı gibi sebeplerden dolayı Haysiyet Divanı'na verilmiştir. Divan'ın savunmasını istemesi üzerine KÖSEOĞLU partiden istifa etmiştir.²⁸³ Haysiyet Divanı'nda alınan karar ile Eski İl Başkanı Yusuf KÖSEOĞLU ve Çayeli İlçe İdare Kurulu Üyesi Rıza ALBAYRAK partiden ihraç edilmiştir.²⁸⁴ KÖSEOĞLU'NUN partinin çeşitli kademelerine kendine tabi kişileri yerleştirmeye çalışmak, şehirli köylü rekabeti oluşturarak bundan fayda sağlamaya çalışmak, partide hiziplerin oluşmasına neden olmak, parti tüzüğüne aykırı şekilde Pazar İlçe Kongresi zaptını tahrif etmek, İkizdere ilçesinde kongre yapmadan kendi adamlarından İdare Kurulu oluşturma, tüm bu haksızlıklar karşısında şikâyetle bulunanlara dinlememek ve parti müfettişine hakaretlerde bulunan Rıza ALBAYRAK'I himaye etmek gibi sebeplerden dolayı ihraç edilmiştir.²⁸⁵

²⁷⁷ Rize, 13, 17 Ekim 1953.

²⁷⁸ Zümrüt Rize, 15 Ekim 1953.

²⁷⁹ Zümrüt Rize, 16 Ekim 1953.

²⁸⁰ Rize, 24 Ekim 1953

²⁸¹ Rize, 28 Aralık 1953.

²⁸² Rize, 29 Aralık 1953.

²⁸³ Zümrüt Rize, 30 Aralık 1953.

²⁸⁴ Rize, 7 Ocak 1954.

²⁸⁵ Zümrüt Rize, 15 Ocak 1954.

KÖSEOĞLU ile karar tepki gösteren Çayeli Belediye Başkanı Fehmi OZAN ile İkinci Başkan Mustafa HARMAN ve beraberindeki meclis üyeleri Şevki AVCILAR, Mustafa ÜSTOĞLU, Mustafa KALYONCU, Ahmet TEHER, Hamit TEKER, Memiş YETİM, Ahmet SARIKAYA, Halil İbrahim YAZICI, Mustafa YAZICI, Mahmut Celal KARAR ve Salih DENİZER istifa etmişlerdir.²⁸⁶

Ardı ardına istifaların yaşandığı bu günlerde Merkez İlçeye bağlı köylerden CHP üyesi olan bazı Rizeliler de partilerinden istifa ederek DP'ye katılmışlardır. 1953 yılının sonlarına doğru Fındıklı'nın ilçe olarak Rize'ye bağlanması ardından DP Rize İl Teşkilatı ilçedeki teşkilatlanma çalışmalarına ehemmiyet vermiştir. Yapılan çalışmaların ardından Fındıklı'da DP'ye katılım sayısı günden güne artış göstermiştir.²⁸⁷

1954 yılının başında 127 delegenin 105'inin katılımı ile Çayeli İlçe Kongresi yapılmış ve yeni İdare Kurulu seçilmiştir. Naci BİLGİN'İN başkan olarak seçildiği yeni İlçe İdare Heyeti şu isimlerden oluşmaktaydı; Mustafa MORGÜL, Osman SİPAHİ, Osman KETENCİ, Mehmet PİŞKİN, Mehmet YAZICI ve Mevlût AL.²⁸⁸ Eski yönetimde yer alan İsmail TECİMER ile İsmail AYDIN yeni yönetimde yer alamazken onların yerine yönetime Osman KETENCİ ve Mehmet YAZICI katılmışlardır.²⁸⁹

Mart ayı içerisinde yapılan Der pazarı İlçe Kongresi gerçekleştirilmiştir. Yapılan kongrede yönetimdeki kişi sayısı 1 kişi artarken yönetim şu isimlerden oluşmuştur.

Tablo 9. 1954 Yılı Der pazarı İlçe İdare Kurulu²⁹⁰

Adı Soyadı	Görevi
<i>Sefer TÜFEKÇİ</i>	Der pazarı İlçe İdare Kurulu Başkanı
<i>Hızır AYDIN</i>	Der pazarı İlçe İdare Kurulu Başkan Vekili
<i>Şaban CİVELEK</i>	Kâtip
<i>Mustafa HİLÂL</i>	Muhasip
<i>Mehmet TÜFEKÇİ</i>	Üye
<i>Mehmet Sait YILDIZ</i>	Üye
<i>Süleyman AYAR</i>	Üye

²⁸⁶ Rizenin Sesi, 18 Ocak 1954; Rize, 18 Ocak 1954.

²⁸⁷ Zümrüt Rize, 24 Ocak 1954; Zümrüt Rize, 1 Temmuz 1954.

²⁸⁸ Zümrüt Rize, 9 Şubat 1954.

²⁸⁹ Zümrüt Rize, 8 Mart 1954.

²⁹⁰ Zümrüt Rize, 8 Mart 1954.

1954 yılında meydana gelen diğer bir önemli gelişme ise Rize’de Demokrat Parti Gençlik Kollarının açılmasıdır. Şubat 1954’te Genç Demokratlar Rize Şubesi açılmış ve Müteşebbis Heyeti başkanı olarak İhsan YARDIMCI, üyeliklere ise Bilâl KARALİ, Hamza GÜVELİ, Şükrü METE, Zeki DENİZALP, Hüseyin KEBABCI ve Mustafa ARDAL seçildi.²⁹¹

Haziran 1954 tarihinde İl İdare Kurulu İkinci Başkanı Yusuf TİRYAKİ’NİN başkanlığında İl Kongresi yapılmıştır. Rize Halkının yakından ilgi gösterdiği kongreye 77 delege katılmıştır.²⁹² Osman KAVRAKOĞLU dışındaki Rize milletvekilleri kongreye katılarak delegelerin sorularına yanıt vermişlerdir. Milletvekilleri Rize’de yapılacak olan yatırımlar hakkında katılımcılara bilgi vermişlerdir.

Tablo 10. 1954 Yılı DP Rize İl İdare Kurulu²⁹³

Adı Soyadı	Görevi
Mustafa MURTEZAOĞLU	Rize İl İdare Kurulu Başkanı
Kâzım CENGİZ	Rize İl İdare Kurulu İkinci Başkanı
Hasan KARALİ	Kâtip
Yakup TEMİZEL	Muhasip
Yusuf TİRYAKİ	Üye
Hamdi FIRAT	Üye
Ali USTA	Üye
Fevzi SARUHAN	Üye

Kongre’de Haysiyet Divanı’na ise Ahmet VARDAL, Nazım TARAKÇIOĞLU, Ali Saip GÜVELİOĞLU, Medet RAKICI ve İbrahim USTA getirilmiştir.²⁹⁴ İl İdare Kurulunun 9 olan üye sayısı 8’e düşürülmüştür. Yusuf TİRYAKİ ve Nazım TARAKÇIOĞLU 1953 yılında İl İdare Kurulunda yedek üye olarak yer almış Fevzi SARUHAN ise 1951 yılındaki kurulda görev almıştır. Kurulda görev alan diğer kişiler ise ilk defa seçilmişlerdir.²⁹⁵

Bir yıl sonra 1955’te yapılan İl Kongresinde seçilecek olan yeni kurulda İl Başkanı Mustafa MURTEZAOĞLU ve muhasip Yakup TEMİZEL yer alamamış, onların yerine

²⁹¹ Zümrüt Rize, 28 Şubat 1954.

²⁹² Zümrüt Rize, 23 Haziran 1954, Zümrüt Rize, 22 Eylül 1953.

²⁹³ Zümrüt Rize, 24 Haziran 1954.

²⁹⁴ Zümrüt Rize, 24 Haziran 1954.

²⁹⁵ Zümrüt Rize, 24 Haziran 1954.

İbrahim ŞERİFOĞLU ile Cemal TAVUKÇUOĞLU seçilmiştir. Haysiyet Divanı üyesi olan Nazım TARAKÇIOĞLU da yeni yönetimde yer almıştır. Yönetimdeki diğer isimlerde bir değişiklik yaşanmazken İl İdare Kurulu üye sayısı yeniden 9'a yükselmiştir.²⁹⁶ Kongrede Haysiyet Divanı üyeliklerine de Servet BİRBEN, Osman KÂHYA, Yunus PARLAK, Hasan TEMİZKAN ve Yahya EMİNOĞLU seçildi.²⁹⁷

Yönetimin değişmiş olması parti içerisinde yaşanmakta olan mücadele ortamını dindirmemiştir. Seçimden bir hafta kadar sonra kurul üyelerinden Yusuf TİRYAKİ ile Ali USTA istifa etti.²⁹⁸ Yaklaşmakta olan belediye seçimleri için yapılan adaylık yarışı parti içerisinde iki ayrı grubun oluşmasına neden oldu.²⁹⁹ 1955 yılında DP Merkez İlçe İdare Heyeti üyeliği bulunan ve kuruluşundan beri Rize Teşkilatı içerisinde yer alan Yaşar LİK partiden İstifa etmiştir. Yaşar LİK istifa gerekçesi olarak parti içerisindeki keyfi hareketlere, tüzüğe aykırı faaliyetlere daha fazla tahammül edemeyeceğini belirtmiştir. LİK'İN istifası basında, eskilerin yenilere mağlubiyetinin en son kurbanı şeklinde yorumlandı.³⁰⁰

11 Ocak 1957 tarihinde Rize İl Kongresi Ses Sinemasında yapılmıştır. Sakin bir havada gerçekleşen İl Kongresinde Başkan Fevzi SARUHAN faaliyet raporlarını okumuş ve yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermiştir. 1957 yılında İl İdare Kurulu'na seçilenler ve aldıkları oy hakkındaki bilgi şu şekildedir;

Tablo 11. 1957 yılı DP Rize İl İdare Heyeti³⁰¹

Adı Soyadı	Görevi	Aldığı Oy
<i>Fevzi SARUHAN</i>	Başkan	91
<i>Nazım TARAKÇIOĞLU</i>	İkinci Başkan	97
<i>Kâzım CENGİZ</i>	Kâtip	94
<i>Cemal TAVUKÇUOĞLU</i>	Muhasip	87
<i>İbrahim ŞERİFOĞLU</i>	Üye	91
<i>Hamdi FIRAT</i>	Üye	89
<i>Yakup KOPUZ</i>	Üye	79
<i>Akif ALEMDAR</i>	Üye	84
<i>Muhittin TELATAR</i>	Üye	87

²⁹⁶ Rizenin Sesi, 19 Nisan 1955.

²⁹⁷ Rizenin Sesi, 19 Nisan 1955.

²⁹⁸ Rizenin Sesi, 25 Nisan 1955.

²⁹⁹ Zümrüt Rize, 3, 13, 24 Ekim 1955.

³⁰⁰ Zümrüt Rize, 7 Ekim 1955.

³⁰¹ Rizenin Sesi, 12 Ocak 1957.

1958 yılında DP İl Başkanlığı görevini Yusuf TİRYAKİ devraldı. Başkan vekilliğine Nahit ÖZGEN getirildi. TİRYAKİ, bu görevini 1960 Askerî Müdahalesi'ne kadar sürdürdü.³⁰²

1.3.3.1. Adnan MENDERES'İN Rize Ziyaretleri

1950 seçimleri ardından Başbakan Adnan MENDERES'İN ilk Rize ziyareti 21 Nisan 1954 tarihinde olmuştur.³⁰³ Vatandaşlar civar köyler ve kazalardan DP flamaları ve bayraklar ile süslü kamyonlar sabahın erken saatlerinden itibaren şehre gelmeye başlamıştır. Rize Halkı MENDERES ve maiyetini 140 taksi ve kamyon ile Rize il sınırında karşılamıştır. Saat 10.20 civarlarında postane önünde araçlarından inmişlerdir. Daha sonra Refik KORALTAN, Nafia Bakanı Kemal ZEYTİNOĞLU ve Maliye Bakanı Hasan POLATKAN Belediye Gazinosu balkonundan yapmış olduğu konuşmaların ardından Adnan MENDERES söz almıştır. Menderes konuşmasında;

“Muhterem Rizeliler, Sevgili Kardeşlerim. Muhabbetinize iltica ederek beni mazur görmenizi rica ederim. Sevgili Rizeliler göstermiş olduğunuz muhabbetten dolayı sizlere nasıl teşekkür edeceğimi tariften acizim. Bizi adeta bağrınıza bastınız. Rizeliler, sizin bu muhabbetli istikballerinizi hayatımızın en büyük iftihar olarak kalbimizde hararetle muhafaza edeceğiz.”³⁰⁴

Yaşlaşan 1954 seçimlerini neşe içerisinde karşıladıklarını belirtirken, DP'yi tekrar iktidara taşımaları için oy istemiştir. 4 yılın insan hayatında kısa bir süre olduğunu ve yapmak istedikleri işler için kısa bir süre olduğunu belirtmiş, bu kısa bir sürede bile birçok iş yaptıklarını söyleyerek eklemiştir;

“Yapacağımız işlerin toprak temizlemesini, temel hafriyatını yaptık. Henüz iki seneden beri çalışmalarımız başlamıştır. Asıl işlerimiz son altı ay içinde görülmeye başlanmıştır. Son haftalarda görüyorsunuz ki fabrika temelleri atılıyor, dev barajlar ihale ediliyor.”³⁰⁵

³⁰² Zümrüt Rize, 5 Nisan 1960.

³⁰³ Zümrüt Rize, 22 Nisan 1954.

³⁰⁴ Zümrüt Rize, 24-26 Nisan 1954.

³⁰⁵ Zümrüt Rize, 24-26 Nisan 1954.

Adnan MENDERES partiye oy isterken yaptıklarımıza değil yapacaklarımıza güvenerek sizden oy isteme gayesi içerisinde olacaklarını söylemiştir. Daha sonra CHP dönemi icraatlarını eleştirdikten sonra sözü Rize'ye getirerek şunalar vadetmiştir;

- Çay fiyatlarının artacağı,
- İskele ve yolların yapılarak 1956'ya kadar bütün köy yollarının tamamlanacağı,
- 1955 yılına kadar bütün köylere su getirileceği,
- İkizdere elektrik santralinin yapımına başlanacağı,
- Buğdayın 30 kuruştan alınıp 20 kuruştan verileceği,
- Yeni sanayi şubeleri kurularak bölgede gurbetçiliğe gerek kalmayacağı...³⁰⁶

gibi vaatlerde bulunurken konuşmasını şu şekilde tamamlamıştır;

“Bunları pervasız çekinmeden korkmadan acaba yerine getirebilir miyim diye zerre kadar tereddüt etmeden söylemekteyim. Bunlar birer hakikat olacaktır. Karşınıza on senede bir eser vermeyen insanlar, size ne söyler ne yapacağız derler hangi Anayasayı tanırlar elinize reyi verip bunları atın diyen onlar. Muhtarı ve belediye başkanını seçemezsiniz.”³⁰⁷

Konuşması sık sık alkışlar ile kesilmiştir. Adnan MENDERES ve yanındakiler belediye lokantasında öğle yemeği yedikten sonra saat 12.30'da Trabzon'a gitmek üzere yola çıkmışlardır.³⁰⁸

Adnan MENDERES'İN ikinci Rize ziyareti ise 14 Ekim 1957'de gerçekleşmiştir. Ziyaret sırasında Başbakanı, Millî Eğitim Bakanı Tevfik İLERİ, Maliye Bakanı Hasan POLATKAN, eski Ekonomi Bakanı Sıtkı YIRCALI ve gazeteciler eşlik etmiştir. Trabzon'dan otomobil ile gelen MENDERES Rize il sınırında 30-40 araçlık bir konvoy ile karşılanmıştır. 14 Ekim günü Rize Belediye Binası önünde yapmış olduğu mitinge 10 binin üzerinde kişi katılmıştır. Başbakan konuşmasında 7 yıl boyunca yapmış oldukları icraatları Osmanlı döneminden beri yapılan işlerle karşılaştırmış ve şunları söylemiştir;

“Bunları kimse görmek istemiyor. Bunları nasıl yaptığımız merak etmiyorlar. Çünkü işlerine gelmiyor. Sayın Halk Partili arkadaşlarım bu yapılanları kabul etmekle dünya da bizi tanımış olur ve bize yardım fazlalaşır. Halkçı veya Demokrat kim olursak olalım bunları görmeli ve iftihar etmeliyiz.

³⁰⁶ Zümrüt Rize, 24-26 Nisan 1954.

³⁰⁷ Zümrüt Rize, 24-26 Nisan 1954.

³⁰⁸ Zümrüt Rize, 23 Nisan 1954.

Vatandaşları refaha kavuşturmak için çok çalışmamız lazım. Yaptıklarımızın çoğu henüz hizmete girmemiştir. Bunların hizmetlerinden henüz faydalanmış değiliz.”

“Yeni buçuk senenin ilk gününde işe girişmek imkânı yoktu. Bütçenin yarısı orduya gidiyordu. Yatırımlara bir şey kalmıyordu. Bugün ise yeni bütçe 5 milyara varacaktır”³⁰⁹

Konuşmasının ilerleyen bölümlerinde Rize’ye temas eden Başbakan, Şeyh Camii’ni gösterip, kubbe için gerekli kurşunun sağlanacağını ve caminin diğer tüm ihtiyaçlarının giderileceğini belirtmiştir. Ayrıca Çay fiyatının 250 kuruşa yükseltildiğini müjdelemiş ve Rize Limanı’nın planlarının hazırlandığını söylemiştir. Rize’nin 1957 yılı sonuna kadar bir yol ile Erzurum’a bağlanacağını duyurmuştur.³¹⁰

1.3.4 Millet Partisi Rize İl Teşkilatı

20 Temmuz 1948 tarihinde DP’den ayrılanlar tarafından kurulan Millet Partisi, Rize’de teşkilatlanma çalışmalarına ilk defa 1950’li yıllarda başlamıştır. Kasım 1950’de ilk teşkilatını Çayeli’de kurmuştur.³¹¹ Haziran 1951’de MP Genel Sekreteri Ahmet TAHTAKILIÇ Rize’ye gelerek partinin Rize ve Pazar müteşebbis heyetlerini oluşturmuştur.³¹² 2 Temmuz 1951 tarihinde açılan Pazar Teşkilatının müteşebbis heyeti şu kişilerden oluşmaktadır;

Tablo 12. 1951 Yılı Millet Partisi Pazar İlçesi Müteşebbis Heyeti³¹³

Adı Soyadı	Görevi
Musa TELATAR	Başkan
İsmail GÜNAYDIN	İkinci Başkan
Hakkı KALYONCU	Muhasip
Ziya MEMİŞOĞLU	Kâtip
Ethem YAKICI	Üye
Şevket UZUN	Üye
Bayram NOYAN	Üye
Nazım EROL	Üye

³⁰⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Ekim 1957.

³¹⁰ Rizenin Sesi, 15-16 Ekim 1957.

³¹¹ Rizenin Sesi, 18 Kasım 1950.

³¹² Rize, 3 Temmuz 1951.

³¹³ Rize, 3 Temmuz 1951.

8 Ekim 1952 tarihinde parti Pazar'da bir miting yapmıştır. 10 Temmuz'da ise Rize'de büyük bir miting organize edilmiştir. Mitingde Genel İdare Kurulu Üyesi Ertuğrul AKÇA ile MP Giresun Milletvekili Arif Hikmet PAMUKOĞLU yapmış oldukları konuşmalarında DP yönetiminin geçmişte sorumluluk makamında olan kişiler olup halkın nefretini kazandıklarını, bu nedenle CHP'yi eleştirmeye hakları olmadığını dil getirmişlerdir. Ayrıca parti mücadelesinin kardeş kavgasına dönüşmemesi gerektiğini vurgulamışlardır. Mitingde Partinin Rize İl Teşkilatının kurularak bugün faaliyetlerine başlayacağı bildirilmiştir.³¹⁴ Böylece Rize'deki MP teşkilat sayısı üçe çıkmıştır. Rize il teşkilatının açılışı 28 Ekim'de gerçekleşmiştir.³¹⁵ Parti binası olarak Tophane Mahallesinde yol üzerinde olan bir bina tutulmuştur.³¹⁶ Partinin İlçe Başkanı Mehmet EKŞİOĞLU olmuştur.³¹⁷ İdare Kurulu üyeleri ise Hüseyin TAVUKÇUOĞLU, Ömer ÖZGEN, Temel SAKA ve Yusuf ŞİŞMAN olarak belirlenmiştir.³¹⁸ Aralık 1952'de MP İkizdere Müteşebbis Heyeti oluşturulmuştur. Oluşturulan ilçe idare kurulunda Firuz TAVUKÇUOĞLU, Ali TAVUKÇUOĞLU, Hasan EKŞİ, Maksut EKŞİ, Rıza EKŞİ, Vahit KAÇARAN ve İlyas BİBER yer almıştır.³¹⁹

İl Teşkilatının oluşturulmasıyla birlikte Rize'de teşkilatlanma çalışmaları hız kazanmıştır. Bazı DP'liler partiye maddi yardımlar bulanmışlardır.³²⁰ 7 Ocak 1953'te Şevket KARA'NIN başkanlığında Güneysu Bucak Teşkilatı kurulmuştur. Partinin bucak yönetiminde yer alan diğer kişiler şu şekildedir; Ahmet KARSLI, Mehmet HARMAN, Bahaettin KAPUT, Mehmet HEKİM, Hüseyin ÇAKMAK, Emin KARA, Mustafa KALAN ve Mustafa GÜR.³²¹ 18 Ocak 1953'te kurulan Güneyce Ocağı müteşebbis heyeti ise şu şekildedir; Başkan Hikmet BAYAR, üyeler Şevki ALEMDAR, Mehmet TOLON, Hızır YILMAZ, Ahmet YILMAZ, Hüseyin DEMİRDAĞ, Osman MAHMUTOĞLU, Hasan ÜSTÜNDAĞ ve Hasan SARUHAN. Takip eden günlerde ise Güneyce'ye bağlı Çarşı, Kızıltepe, Köprübaşı, Kurtuluş, Paşakuyu, Yeşiltepe, mahallelerine semt ocakları açılmıştır.³²²

³¹⁴ Rize, 11 Ekim 1952; Zümrüt Rize, 12 Ekim 1952.

³¹⁵ Rize, 28-29 Ekim 1952.

³¹⁶ Zümrüt Rize, 24 Ekim 1952.

³¹⁷ Zümrüt Rize, 11 Kasım 1952.

³¹⁸ Rize, 11 Ekim 1952.

³¹⁹ Rize, 30 Aralık 1952.

³²⁰ Rize, 23 Haziran 1953.

³²¹ Rize, 8 Ocak 1953; Zümrüt Rize, 9 Ocak 1953.

³²² Rize, 19 Ocak 1953.

Diğer taraftan İkizdere'ye bağlı Ilıca Köyü, Kirazlı Köyü, Çağrankaya Köyü, Bakır Köyü, Demirkapı Köyü ve Çamçavuş Köyü gibi köylerde ocak müteşebbis heyetleri oluşturulmuştur.³²³

İlçelerde olduğu gibi Merkez İlçeye bağlı köy ve mahallelerde de ocak teşkilatları açılmıştır. 9 Ocak 1953 tarihinde MP Hayrat Ocağı Müteşebbis Heyeti oluşturulmuştur.³²⁴ Hemen ardından Değirmendere Ocağı Hamdi KAŞ'IN başkanlığında kurulmuştur.³²⁵ 23 Ocak günü Pehlivantaş ve Veliköy ocakları kurulmuştur.³²⁶

25 Ocak 1953 tarihinde Fener Mahallesi, Camıdağı Mahallesi, Köprübaşı Mahallesi, Kızıltepe Mahallesi, Kurtuluş Mahallesi ve Çarşı Mahallesi gibi yerlerde mahalle teşkilatları hizmete açılmıştır.³²⁷ Şubat ayı içerisinde Bıldırcın Köyü Ocağı ve İslampaşa Mahallesi ocağı hizmete açılmıştır.³²⁸

Merkez İlçe Kongresi 8 Haziran 1953'te yapılmış, Kongrede DP'ye yöneltilen en büyük eleştiri hayat pahalılığı ve DP'nin bu konu hakkındaki politikaları ve vaatleridir. Demokrat Parti'nin Rize siyasetini "*DP ricalinin Rize'deki tek işi Belediye başkanı istifa ettirmek*" şeklinde eleştirilmiştir.³²⁹ Partinin Rize İl Kongresi ise 19 Haziran 1953 tarihinde Ses Sinemasında yapılmıştır. Kongre'de belirlenen İl İdare Kurulu; Mehmet EKŞİOĞLU, Dr. Kâmil ARICI, Ercüment BASA, Temel SAKA, Abdullah ÇEMBERCİ, Hüseyin TAVUKÇU, Dursun KOPUZ, Ömer ÖZGEN, Mustafa KOŞAR, Yusuf ŞİŞMAN ve Mehmet YAZICI gibi isimlerden oluşmaktaydı.³³⁰

MP 1953 yılı ortalarında Rize genelinde neredeyse teşkilatlanma çalışmalarını tamamlamak üzereydi.³³¹ Partinin Rize'de bu denli hızlı teşkilatlanmasında DP Rize Teşkilatı içerisinde yaşanan olayların etkisi büyüktür.

MP ve DP aynı tabana hitap etmekteydi. MP sadece Rize'de değil ülkenin her yerinde DP'nin oylarını bölmekteydi. Bu durum Başbakan Adnan MENDERES'İ aşırı derecede rahatsız etmiştir. MENDERES MP'nin özellikle laiklik karşıtı olan bazı söylem ve eylemlerinden ötürü MP'ye karşı olan muhalefeti arttırmıştır. 27 – 29 Haziran 1953

³²³ Zümrüt Rize, 29 Ocak 1953.

³²⁴ Rize Gazetesi, 10 Ocak 1953; Zümrüt Rize, 11 Ocak 1953.

³²⁵ Zümrüt Rize, 14 Ocak 1953.

³²⁶ Rize, 24 Ocak 1953.

³²⁷ Rize, 26 Ocak 1953.

³²⁸ Rize, 26 Şubat 1953.

³²⁹ Zümrüt Rize, 9 Haziran 1953.

³³⁰ Zümrüt Rize, 21 Haziran 1953; Rize, 20 Haziran 1953.

³³¹ Rize, 17 Haziran 1953.

tarihleri arasında yapılan MP 4. Büyük Kongresinde parti içerisindeki İnkılâpçılar ile Muhafazakârların çekişmesi sonucu parti ikiye bölünmüştür. İnkılâpçılar partiden ayrılmış ve MP'yi irticalikle suçlamışlardır. Olayların büyümesi üzerine savcılık tarafından soruşturma başlatılmış ve incelemeler bitinceye kadar partinin bütün şubeleri 8 Temmuz günü geçici olarak kapatılmıştır.³³² 27 Ocak 1954 tarihinde parti mahkeme kararı ile feshedilmiştir.³³³ 21 Haziran 1954 tarihinde Yargıtay Kararı onamıştır.³³⁴

1.3.5 Türkiye Köylü Partisi Rize Teşkilatı

20 Mayıs 1952 tarihinde DP'den ayrılan bir grup tarafından kurulan Türkiye Köylü Partisi³³⁵ Rize'de ilk teşkilat çalışmasına 1954 yılında Çayeli'de başlamıştır. DP Genel Merkezi tarafından eski İl Başkanı Yusuf KÖSEOĞLU'NUN ihraç edilmesine tepki olarak partiden ayrılan Çayeli Belediye Başkanı Fehmi OZAN ve beraberinde bir grup DP'li TKP'nin kurulmasında etkili olmuşlardır.³³⁶ TKP'nin kurulmasıyla ilgili DP Haramtepe Ocak Kongresinde, Kongre Başkanı Memiş TÜYLÜ yapmış olduğu konuşmasında Köylü Partisi'ni kurmak isteyenler kişisel çıkarlarını karşılayamadığı için DP'den ayrılan kişiler olduğunu söylemiştir.³³⁷ Hazırlıklar 8 Şubat 1954 tarihinde tamamlanmış ve Türkiye Köylü Partisi Çayeli Teşkilatı açılmıştır.³³⁸ Türkiye Köylü Partisi İlçe İdare Kurulu şu kişilerden oluşmaktadır;

Tablo 13. 1954 Yılı Türkiye Köylü Partisi Çayeli İlçe İdare Kurulu³³⁹

Adı Soyadı	Mesleği
<i>Fehmi OZAN</i>	Belediye Başkanı
<i>Muzaffer ALBAYRAK</i>	Tüccar
<i>İbrahim KETENCİ</i>	Tüccar
<i>Mehmet OKUYAN</i>	Dava Vekili
<i>Mustafa SARICI</i>	Çiftçi
<i>Ahmet AYAR</i>	Çiftçi
<i>Hilmi AYDIN</i>	Şoför
<i>İbrahim TAŞDELEN</i>	?
<i>Ahmet SARIKAYA</i>	Manifaturacı

³³² Cumhuriyet Gazetesi, 9-10 Temmuz 1953.

³³³ Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ocak 1954; Rizenin Sesi, 29 Ocak 1954.

³³⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Haziran 1954.

³³⁵ Milliyet, 21 Mayıs 1952.

³³⁶ Rizenin Sesi, 12 Ocak 1954.

³³⁷ Zümrüt Rize, 21 Ocak 1954.

³³⁸ Zümrüt Rize, 20 Şubat 1954.

³³⁹ Rize, 3 Temmuz 1951.

Partinin kurulması DP’de istifaların çoğalmasına neden olmuş ve ilçede hızlı bir teşkilatlanma yaşanmıştır. Yerel basındaki bir habere göre Çayeli Sırköy’de DP üyesi olan 97 kişi istifa ederek TKP’ye katılmıştır.³⁴⁰ Yine aynı gazetenin başka bir haberinde 20 gün içerisinde TKP’nin Çayeli’de 22 köyde ocak kurduğunu ve bin kişi kadar da üye kaydı yapıldığını aktarmaktadır.³⁴¹ Nisan ayına gelindiğinde Parti Ardeşen teşkilatını açmak üzere hazırlıklar yapmıştır.³⁴² 7 Nisan tarihinde ise Çayeli teşkilatı ilçede bir miting organize etmiştir.³⁴³

Çayeli ilçesinde partinin gördüğü ilginin diğer bölgelerde aynı olmadığı görülmektedir. Parti Çayeli dışında köy ve mahalle ocak teşkilatlarının üzerinde bir teşkilatlanmaya gidememiştir. Parti 1954 yılında yapılan genel seçimlere sadece 19 ilde katılmıştır. Rize bu iller arasında değildir. Yapılan seçimlerde oyların %5,6’sını³⁴⁴ alan parti 1957 seçimlerine katılmamıştır. 16 Ekim 1958 tarihinde Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını alacaktır.³⁴⁵

1.3.6 Hürriyet Partisi Rize Teşkilatı

Hürriyet Partisi, DP içerisindeki hizipleşme sonucunda Türk Siyasi hayatına girmiş yapan diğer bir partidir. 20 Aralık 1955 tarihinde DP’den ayrılan bir grup milletvekili tarafından kurulmuştur.³⁴⁶

Rize’de 1956 yılı nisan ayında oluşturulmuş müteşebbis heyeti bulunmasına rağmen kuruluş beyannamesinin 15 Temmuz 1957’de Rize Valiliğine verilmesiyle resmen faaliyete geçmiştir. Hürriyet Partisi Müteşebbis Heyeti şu kişilerden oluşmaktaydı;

Tablo 14. 1957 Yılı Hürriyet Partisi Rize Müteşebbis Heyeti³⁴⁷

Adı Soyadı	Görevi	Mesleği
İhsan OKTAY	İl Başkanı	Avukat
Hüseyin HUT	İkinci Başkan	Manifaturacı
Mustafa ARDAL	Kâtip	Belediye Başkanı ve Zümrüt Rize gazetesinin Sahibi
Halim AYDIN	Muhasip	Belediye Meclis Üyesi

³⁴⁰ Rizenin Sesi, 24 Şubat 1954.

³⁴¹ Rizenin Sesi, 27 Şubat 1954.

³⁴² Rizenin Sesi, 6 Nisan 1954.

³⁴³ Rizenin Sesi, 9 Nisan 1954.

³⁴⁴ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011* TÜİK Yayınları Ankara 2012, s.25.

³⁴⁵ Milliyet, 17 Ekim 1958.

³⁴⁶ Milliyet, 20, 21 Aralık 1955.

³⁴⁷ Zümrüt Rize, 17 Temmuz 1957.

<i>Hasan BIYIK</i>	Üye	Yıldız Oteli Sahibi
<i>Hasan METİN</i>	Üye	Yeni Dünya Oteli Sahibi
<i>Hızır AKGÜN</i>	Üye	İkizdere Oteli Sahibi
<i>Mehmet KILIÇ</i>	Üye	Manifaturacı
<i>Ahmet BEYAZ</i>	Üye	Hırdavatçı
<i>Raif KOPUZ</i>	Üye	Müteahhit
<i>Hüseyin SAGIR</i>	Üye	Toptancı

İhsan OKTAY dışındaki diğer üyeler 1954 yılına kadar DP üyesiydiler.³⁴⁸ Rize’de parti teşkilatının resmen kurulması üzerine özellikle DP olmak üzere diğer siyasi partilerde istifalar yaşanmaya başlamıştır. DP eski Karadere Belediye Başkanı Ali YILMAZ partisinden istifa ederek HP’ye katılmıştır.³⁴⁹ 1946 yılından beri DP üyesi olan Sinekli Köyü DP Ocağı üyesi Davut SARIHASAN DP’den istifa ederek HP’ye geçmiştir.³⁵⁰

Partinin İkizdere Müteşebbis Heyeti Temmuz 1957’de Ömer ÇİLO başkanlığında oluşturuldu. Müteşebbis Heyeti üyeleri arasında eski Belediye Başkanı Murat ARDAL, Mehmet BOL, Hüseyin EKŞİ, Haşım MENGİN, Yusuf KÖSEOĞLU ve Mahmut SÖZÜER yer almıştır. İlerleyen günlerde ise İkizdere hükümet doktoru ve sağlık evi başhekimi olan İsmet PİŞKİN görevinden ayrılarak Hürriyet Partisine katılmıştır. Görev dağılımı şu şekildedir:

Tablo 15. 1957 Yılı Hürriyet Partisi İkizdere İlçe Müteşebbis Heyeti³⁵¹

Adı Soyadı	Görevi
<i>Ömer ÇİLO</i>	HP İkizdere İlçe Başkanı
<i>Murat ARDAL</i>	HP İkizdere İlçe Başkan Vekili
<i>İsmet PİŞKİN</i>	Kâtip
<i>Mehmet BOL</i>	Muhasip
<i>Hüseyin EKŞİ</i>	Üye
<i>Yusuf KÖSEOĞLU</i>	Üye
<i>Mahmut SÖZÜER</i>	Üye

³⁴⁸ Zümrüt Rize, 18 Temmuz 1957.

³⁴⁹ Zümrüt Rize, 28 Temmuz 1957.

³⁵⁰ Zümrüt Rize, 3 Ağustos 1957.

³⁵¹ Zümrüt Rize, 12 Ağustos 1957.

Kuruluşundan beri DP içerisinde yer almış olan Ömer ÇİLO'NUN DP'den ayrılarak HP'ye geçmesinden en önemli neden yıllardır işletmiş olduğu petrol ofisi bayisinin elinden alınarak DP İlçe Başkanına verilmiş olmasıdır.³⁵² Hürriyet Partisi'ne genel olarak Demokrat Parti'den istifa edenler katılmaktaydı. Eylül 1957'de İkizdere Belediye Meclis Üyesi Mevlüt Sözer'de DP'den istifa etmiş ve HP'ye katılmıştır.³⁵³

30 Temmuz tarihinde oluşturulan Ardeşen Müteşebbis Heyeti DP eski İlçe Başkanı olan İbrahim KAPTAN Başkanlığında kurulmuştur. Heyet üyeleri ise Ali ORAL, Ahmet KOCABAŞ, Osman ERGÜN, Rıza AKAY, Bahri KAHVECİ ve Fevzi SEVİM'DEN oluşmaktaydı.³⁵⁴

Partinin Merkez İlçe Müteşebbis Heyeti 1957 Ağustos ayında oluşturulmuştur. Heyette yer alan kişilere şu şekildedir; Halim AYDIN, İbrahim GÜLER, İsmail TÜRK, Muhittin YAZICI, Osman KARAİBRAHİMOĞLU, Yaşar LİK ve Hüseyin BİRİNCİ.³⁵⁵

HP İlk ocak teşkilatını Merkez İlçeye bağlı Düzköy'de kurmuştur.³⁵⁶ 22 Eylül'de Salarha İtibari Teşkilatı kurulmuştur.³⁵⁷ Bir ay kadar sonra ise Pazar Müteşebbis Heyeti Bahattin KANBEROĞLU, Hüseyin KILIÇ, İsmail HALICI, Kemal YANGIN, Mustafa NAİBOĞLU, Mehmet DURMUŞ ve Ömer EYÜBOĞLU tarafından kurulmuştur.³⁵⁸ 1957 seçimlerinde Rize'den aday göstermeyen HP 24 Kasım 1958 tarihinde düzenlemiş olduğu Olağanüstü Kongre ile CHP ile birleşme kararı almıştır.³⁵⁹

1.3.7 1946-1950 Yılları Arasında Kurulan Diğer Siyasi Partiler

1946-1950 yılları arasında CHP ve DP dışında faaliyetlerine izin verilen irili ufaklı yirmiden fazla parti kurulmuştur. Fakat bu partiler siyasi hayatta pek varlık gösteremeyip yok olmuşlardır. Bu partilerin bazıları ideolojik sebeplerden kapatılmış, bazıları daha kuruluş aşamasında kendini feshetmiş, bazıları da dar bir çevreye hitap etmiştir. 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar kurulmuş olan siyasi partiler şunlardır.

³⁵² Zümrüt Rize, 12 Ağustos 1957.

³⁵³ Zümrüt Rize, 16 Eylül 1957.

³⁵⁴ Zümrüt Rize, 1 Ağustos 1957.

³⁵⁵ Zümrüt Rize, 8 Ağustos 1957.

³⁵⁶ Zümrüt Rize, 14 Ağustos 1957.

³⁵⁷ Zümrüt Rize, 24 Eylül 1957.

³⁵⁸ Zümrüt Rize, 15 Ekim 1957.

³⁵⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 25 Kasım 1958.

Tablo 16. 1946 – 1950 Yılları Arası Kurulan Diğer Siyasi Partiler³⁶⁰

<i>Sosyal Demokrat Parti</i>	<i>İdealist Parti</i>
<i>Liberal Demokrat Parti</i>	<i>Serbest Demokrat Partisi</i>
<i>Çiftçi ve Köylü Partisi</i>	<i>İslam Koruma Partisi</i>
<i>Türk Sosyal Demokrat Partisi</i>	<i>Müstakil Türk Sosyalist Partisi</i>
<i>Türkiye Sosyalist Partisi</i>	<i>Türkiye Yükselme Partisi</i>
<i>Türkiye Sosyalist İşçi Partisi</i>	<i>Yurt Görev Partisi</i>
<i>Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi</i>	<i>Türk Muhafazakâr Partisi</i>
<i>Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi</i>	<i>Öz Demokratlar Partisi</i>
<i>Yalnız Vatan İçin Partisi</i>	<i>Arıtma Koruma Partisi</i>
<i>Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi</i>	

1.4. Rize’de Siyasî Partiler Arası İlişkiler

Siyasi tarihimizde çok partili hayata geçişin ilk adımı 1945 yılında Millî Kalkınma Partisi ile olmuştur. Hemen ardından 1946 yılında Demokrat Parti kurulmuştur. Rize’de ise örgütlü olarak kurulan ilk parti DP olmuştur. Tarihler 10 Mart 1946’yı gösterdiğinde Rize’de Demokrat Parti şubesi açılmıştır.³⁶¹ Müteşebbis heyette yer alan 7 kişiden 6’sı CHP’den istifa ederek DP’ye katılmışlardı. Daha sonra il teşkilatının çeşitli kademelerinde CHP’den ayrılıp gelen birçok kişi görev yapmıştır. Rize’de DP’nin teşkilatlanmaya çalıştığı yıllarda CHP Rize İl Teşkilatı bu durumu engellemek veya yavaşlatabilmek adına birçok faaliyette bulunmuştur. DP teşkilatlarına üye olan kişilerin iş imkânları kısıtlanmaya çalışılmış ve bu durum 1950 seçimlerine kadar devam etmiştir. 1950’de DP’nin iktidara gelişiyle işler tersine dönmüştür. Bu sefer elinde gücü bulunduran DP’liler bu gücü CHP üyelerine karşı kullanmaya başladılar.³⁶²

DP’nin iktidara geldiği ilk yıllarda Rize’de pek çok yatırım yapılmıştır. Köy yolları, içme suları, hastane, sağlık evleri, hükümet konakları ve okullar yapılarak halkın hizmetine sunulmuştur.³⁶³ CHP’nin iktidarda olduğu yıllarda Rize halkının hükümetten yıllardır talep ettiği isteklerin başında Rize’de bir lise açılması, Rize – İspir yolunun yapılması, hastanedeki yatak sayısının arttırılması, yeni ilçe ve nahiye kurulması ve vilayete

³⁶⁰ Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, s.139.

³⁶¹ Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, s.76.

³⁶² Zümrüt Rize, 16 Eylül 1952.

³⁶³ Zümrüt Rize, 19 Aralık 1953; Rizenin Sesi, 12 Nisan 1957.

öğretmen gönderilmesi gibi istekler gelmekteydi. DP iktidarı bu taleplerin neredeyse tamamını gerçekleştirmiştir. İktidarın bu kalkınma hareketi il genelinde memnuniyet ile karşılanmıştır.³⁶⁴ Ancak parti teşkilatındaki kişiler arasında başlayacak olan çekişmenin bu memnuniyete gölge düşürmesi uzun sürmedi.

Partinin iktidara gelmesi ile beraber başta İl teşkilatı olmak üzere alt kademelerde gruplaşmalar ve getiri yarışı başlamıştır. Bazı parti üyeleri kılıfına uydurarak mal mülk edinerek servetlerini arttırmış, nüfuzlarını kendi menfaatleri için kullanmışlardır.³⁶⁵ Belediye vermesi gereken hizmetleri yerine getirmekte zorlanmakta ve İl İdare Kurulu ile sürekli sorun yaşamaktadır.³⁶⁶ İl İdare Kurulu üyelerinin parti teşkilatı kongrelerinde “şunu yaptık, bunu yaptık...” gibi cümleler kullanması tartışma konusu olmakla beraber, hükümetin ve valiliğin yapmış olduğu çalışmaları kendileri yapmış gibi göstermeye çalışmaları eleştiri konusu haline gelmiştir.³⁶⁷ Rize İl Teşkilatında yaşanan ikilik bir süre sonra ayyuka çıkmaya başladı.³⁶⁸ Diğer taraftan ise parti içerisindeki gruplaşmanın arkasında bazı milletvekillerinin olduğunu söyleyenler dahi mevcuttu. Yaklaşan 1954 genel seçimlerinde tekrar aday olmak isteyen bazı milletvekillerinin mevcut idare kurulu ile bunun mümkün olmayacağını anlaması üzerine kendilerini destekleyen bir idare kurulu teşkil etmeye çalıştıkları iddia edilmiştir.³⁶⁹

1952 yılında hükümet icraatlarından memnun olduğu belirtilen Kendirli köyünde yapılan muhtarlık seçimini CHP’nin kazanmış olması DP İl Teşkilatına bir tepki olarak nitelendirildi. Yerel basında yer alan bir haberde DP yöneticilerinin 1950 seçimlerinden sonra hiç köye uğramadıklarını ve halkın bu durumuma tepki gösterdiği aktarılmıştır.³⁷⁰

Ekim 1953 tarihinde Ardeşen’in 6 köyünde yapılan muhtarlık seçimlerinden sadece 1 tanesini DP kazanırken geri kalanları CHP kazanmıştır.³⁷¹

DP teşkilatında yaşanan bu çekişmeler en çok Millet Partisi’ne yaramıştır. İlk yıllarda istifa edenler üyelerin büyük çoğunluklu MP teşkilatında görev yapmaya başlamıştır. Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen halk Başbakan Adnan MENDERES’İ sevmekteydi. 1954 Genel seçimleri 1950 seçimlerine göre çok az bir oy kaybı ile de olsa

³⁶⁴ Rizenin Sesi, 2 Ocak 1954.

³⁶⁵ Rizenin Sesi, 5 Ocak 1953.

³⁶⁶ Rize, 17 Haziran 1953.

³⁶⁷ Zümrüt Rize, 5 Şubat 1952.

³⁶⁸ Zümrüt Rize, 12 Mart 1952.

³⁶⁹ Rizenin Sesi, 4 Ocak 1954.

³⁷⁰ Zümrüt Rize, 13 Mart 1953.

³⁷¹ Rize, 29 Ekim 1953.

DP tekrar birinci parti olarak kazanması da bunun bir göstergesiydi. Fakat halk il teşkilatına karşı olan tepkisini 1955 yerel seçimlerinde göstermiştir. DP Rize merkez dâhil, ilçe ve nahiyelerde seçimleri kaybetmiştir.

14 Mayıs 1950'de seçimlerin DP tarafından kazanılması üzerine Rize'de CHP teşkilatında ciddi kayıplar yaşanmıştır. Parti üyelerinin bir kısmı dağılırken bir kısmı da üzüntülerinden siyasetten çekilmişlerdir. Bir süre sonra bazı CHP'li gençler tarafından partinin tekrar canlandırılması için yoğun bir çalışma başlatılmıştır. Bir taraftan parti teşkilatında yeniden yapılanmaya gidilirken bir taraftan da halka ücretsiz hizmetler sunmaya başlamışlardır.³⁷² 1952 yılı itibariyle başlayan bu hizmetlerden bir tanesi de her Cuma günü il binasında Avukat Mehmet Ali KUMBASAR tarafından talep eden vatandaşlara hukuki danışmanlık hizmeti verilmesidir. Çarşamba günleri ise yine il binasında Doktor Mehmet Ali GÜVEN tarafından verilen ücretsiz muayene hizmetidir.³⁷³ Yapılan çalışmalar sayesinde iki yıl içerisinde parti Rize'de toparlanmayı başarmıştır. 1954 seçimlerinde yaşanan yenilgiden sonra da bu çalışmalar hız kesmeden devam etmiştir.

Bu süreç içerisinde eski CHP Rize milletvekilleri sık sık şehre ziyaretlerde bulunmuşlardır. Kongrelere katılarak, halk ile buluştukları gözlemlenmiştir.³⁷⁴ Buna karşılık dönemin DP milletvekilleri de aynı yolu izlemişlerdir.³⁷⁵ Her iki partiden de üst düzey yöneticiler il ve merkez kongrelerine pek çok kez katılmışlardır.³⁷⁶ Partiler, zaman zaman birbirlerinin kongrelerine katılmışlar ve karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır. Haziran 1951'de CHP İl Geçici İdare Kurulu tarafından DP Rize şubesine ziyaret gerçekleştirilmiştir.³⁷⁷ 28 Ekim 1952 tarihinde MP'nin açılış töreninde DP ve CHP'nin İdare Kurulu başkanları ve üyeleri katılmışlardır.³⁷⁸ 12 Mart 1953 tarihinde yapılan CHP Merkez İlçe Kongresi'nde DP ve MP İdare Kurulu üye hazır bulunmuşlardır.³⁷⁹ DP, 29 Ekim 1953 tarihinde Cumhuriyet Bayramı sebebiyle CHP'yi ziyaret etmiştir.³⁸⁰ 1957

³⁷² Rize, 17 Haziran 1953.

³⁷³ Zümrüt Rize, 30 Ocak 1952.

³⁷⁴ Rize, 20, 26 Mart 1952.

³⁷⁵ Zümrüt Rize, 15 Mart 1952; Zümrüt Rize, 30 Eylül 1952.

³⁷⁶ Rize, 20 Haziran 1951.

³⁷⁷ Rize, 20 Haziran 1951.

³⁷⁸ Rize, 28-29 Ekim 1952.

³⁷⁹ Zümrüt Rize, 13 Mart 1953.

³⁸⁰ Rize, 30 Ekim 1953.

yılında Rize'ye ziyarette bulunan İsmet İNÖNÜ CHP'ye ziyarette bulunan HP üyelerine iadeyi ziyarette bulunmuştur.³⁸¹

DP'den ayrılarak kurulan MP başta olmak üzere HP ve TKP Rize'de hiç zorluk yaşamadan teşkilatlanma çalışmalarını tamamlamışlardır. Bu partilerin rahatlıkla güçlenmesindeki başlıca etken DP il teşkilatında yapılan hatalardır.

DP'nin iktidara geldiği ilk yıllarda partiler arasındaki ilişkiler daha sakin seviyede ilerlemekteydi. Partiler arasında seçim zamanlarında ciddi çekişmeler yaşanmaktaydı.³⁸² Bu çekişmelerin birisinde silahlı bir olay yaşanmıştır. 1953 yılında yapılan Karadere Belediye seçiminde Tatlısu Mahallesi'nde sandık başında çıkan olay büyüyerek DP'li muhtarın bir genci silahla yaralamasına sebep olmuştur.³⁸³ Zaman ilerledikçe sorunlar daha da artarak devam edecektir. En başta mecliste yaşanan gerilimler il teşkilatlarını etkileyecektir. CHP Genel Sekreteri Kasım GÜLEK'İN 1 Ağustos 1956'da Rize'de tutuklanması ve yargılanması her ne kadar basına yansımaya da ildeki parti teşkilatındaki gerginliğin artmasına sebep olmuştur.

Gün geçtikçe iktidar ile muhalefet arasındaki gerilim büyümüştür. DP 1958 yılında muhalefetin güç birliğine karşı Vatan Cephesi ocaklarını kurmaya başlamıştır. Bu girişimin üzerine partili partisiz birçok kişi DP'nin bu ocaklarına üye olmaya başlamıştır.³⁸⁴ Radyodan her gün Vatan Cephesi'ne katılanların isimleri okunmaktaydı. Gazetelerde yer alan kalabalık parti gruplarının istifa etmesi saf değiştirmesi haberlerinin bazıları yalan bazıları ise sayılar abartılı verilmekteydi. Bundan dolayı bazı haberler daha sonra ilgili kişi ya da partililer tarafından tekzip ettirilmiştir.³⁸⁵ Yaşanan tüm bu olaylar toplamdaki ayrışmayı arttırmış ve halkın aşırı derece politize olmasına sebep olmuştur. Bu sebepten dolayı 10 Şubat 1960 günü Çayeli Musadağı Köyünde CHP lokalinin bulunduğu binaya gece 02.00 civarlarında üç bomba atılmıştır. Olayda ölen ya da yaralanan olmazken lokal tahrip olmuştur.³⁸⁶ Toplumun bu denli politize olması ve kutuplaşmasının sonucunda ordunun müdahalesi yaşanmış ve 27 Mayıs 1960'da Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur.

³⁸¹ Zümrüt Rize, 15 Ekim 1957.

³⁸² Zümrüt Rize, 24 Mayıs 1952.

³⁸³ Zümrüt Rize, 24, 26 Şubat 1953; Rize, 13 Mart 1953.

³⁸⁴ Bu konu ile alakalı İlgili yıllarda basılmış olan Zümrüt Rize ve Rizenin Sesi gazetelerinde birçok haber bulunmaktadır.

³⁸⁵ Rizenin Sesi, 23, 26 Ekim 1957; Rizenin Sesi, 2 Kasım 1957.

³⁸⁶ Zümrüt Rize, 22 Şubat 1960.

1.5. 1920 – 1938 Arası Rize’de Genel Seçimler

1.5.1. Birinci TBMM Döneminde Lazistan Sancağı Seçimleri

İstanbul’un 16 Mart 1920’de resmen işgal edilmesinden sonra *Temsil Heyeti* Başkanı sıfatı ile Mustafa Kemal Paşa bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlıklarına bir genelge göndererek, Ankara’da açılacak olan olağanüstü meclis için ülke genelinde seçimler yapılmasını istemiştir. Gönderilen genelgede hali hazırda bulunan seçim sisteminin dışında bir uygulama ile sancakların nüfuslarına bakılmaksızın her sancaktan 5 üye seçilecekti. Yayınlanan genelgeyle bir de seçmen yaşı 30’dan 25’e indirilmişti.³⁸⁷ Yeni seçilen milletvekilleri dışında önceki seçimde seçilen Meclis-i Mebusan üyelerinin de doğrudan meclise katılabilmesine karar verilmiştir.³⁸⁸

Sancaklara ve kolordu komutanlıklarına gönderilen bu genelgenin ardından ülke genelinde seçimler yapılmıştır. 10 Nisan 1920’de Lazistan’da ikinci seçmenler tarafından yapılan seçimlerin sonucu şu şekilde olmuştur.

- Abidin Bey (ATAK) 52 oy,
- Esat Bey (ÖZOĞUZ) 48 oy,
- İbrahim Şevki Efendi 101 oy,
- Mehmet Necati Bey (MEMİŞOĞLU) 86 oy,
- Ziya Hurşit 58 oy ile milletvekili seçilmişlerdir.³⁸⁹

Son Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinden olan Osman Nuri (ÖZGEN) Bey oylamaya katılmadan doğrudan meclise katılmıştır. Bu şekilde Lazistan Sancağını temsilen Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde altı milletvekili bulunmaktaydı.

Lazistan Milletvekillerinden İbrahim Şevki Efendi aynı zamanda 12 Temmuz 1920’de Sivas Temyiz Mahkemesi Şer’iye Üyeliğine seçilmiştir. 5 Eylül 1920’de kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu’na göre aynı anda hem memur hem de milletvekili olunması yasaklanmıştır. Bunun üzerine İbrahim Şevki Efendi memuriyeti seçerek milletvekilliği

³⁸⁷ Kenan Olgun, "Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.27, S.79, (Ankara 2011), s.12.

³⁸⁸ Yavuz Aslan, *TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s.16.

³⁸⁹ TBMM Arşivi, Lazistan Sancağı I. Dönem Seçim Mazbatası.

görevinden istifa etmiştir. Bu şekilde Lazistan Sancağının temsil sayısı yeniden 5'e düşmüştür.³⁹⁰

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal Paşaya muhalefetin iyice yoğunlaşmasıyla gruplar meydana çıkmıştır. Lazistan vekillerinden Esat Bey, Ziya Hurşit ve Abidin Beyler, Mustafa Kemal'in de içinde yer aldığı Birinci Gruba mensuptular. İlerleyen zaman içinde Ziya Hurşit ve Abidin Bey muhalif grup olan İkinci Gruba katılmışlardır.³⁹¹

Osman Nuri Bey, her iki grupta da yer almamakla birlikte İkinci Grubu destekleyen bağımsızlar içerisinde gösterilebilir. Mehmet Necati Bey ise Birinci Grup içinde yer alan ancak bağımsız hareket eden kişiler arasında değerlendirilebilir.³⁹²

Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk dönemini 10 Ağustos 1923'te son bulmuştur. Birinci mecliste görev yapan altı Lazistan milletvekilinden sadece Birinci Grup içinde yer alan Esat (ÖZÖĞÜZ) Bey bir sonraki dönemde tekrar milletvekili seçilmiştir. Birinci dönem Lazistan milletvekilleri arasında yer alan Ziya Hurşit İzmir'de Mustafa Kemal'e karşı düzenlenmek istenen suikast nedeniyle yargılanmış ve 13 Temmuz 1926'da idam edilmiştir.³⁹³

1.5.2. Türkiye'de 1923 Seçimleri

Millî Mücadele'nin bir merkezden daha düzenli şekilde yürütülebilmesi ve hukuksal bir dayanak oluşturması amacıyla 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millî Mücadeleyi başarılı bir şekilde tamamlamış ve yeni Türk devletinin rejimini belirleme yolunda kanunlar çıkartmıştır.³⁹⁴

1 Nisan 1923 tarihli meclis oturumunda Aydın Mebusu Esat Efendi ile 120 milletvekili tarafından verilen önergeyle meclis seçimlerinin yenilenmesi istenmiştir. Esat Efendi ve arkadaşları verdikleri önergede seçimlerin yenilenmesine gerekçe olarak vatan savunması için toplanan meclisin görevini yerine getirdiğini belirterek, artık memleketin barışa ve ekonomik alanda gelişime ihtiyacı olduğunu belirtmişlerdir. Bundan dolayı üç yıldan beri

³⁹⁰ Sinan Başaran, "Rize'de Genel Seçimler ve Milletvekillerine Dair İstatistikler (1920-1946)", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, (ASEAD)* C.5, S.11, (İstanbul 2018), s.272.

³⁹¹ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.119- 127.

³⁹² Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s.131- 133.

³⁹³ Başaran, Rize'de Genel Seçimler ve Milletvekillerine Dair İstatistikler, s.272.

³⁹⁴ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.25.

değişen toplumun yeni bir seçimle temsil hakkının genişletilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yer alan milletvekillerinin neredeyse tamamı seçimlerin yenilenmesi konusunda hemfikirlerdi.³⁹⁵

Sonuç olarak “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Madde-i Müzeyyesinin İlmasına ve Tecdid-i İntihabata Dair*” 369 sayılı karar ittifakla kabul edilmiş ve seçime gidilmiştir.³⁹⁶

Seçimlerin yenilenmesi kararından sonra yapılan 3 Nisan 1923 tarihli oturumda seçim kanunda bazı değişiklikler yapılmıştır. Yapılan bu değişikliklere göre 20.000 erkek nüfus için bir milletvekili seçilecektir. Nüfusu 20.000’den fazla olan seçim bölgeleri için ise milletvekili sayıları şu şekilde belirlenecekti.

- 30.000’e kadar bir milletvekili,
- 30.001 ile 50.000 arasında iki milletvekili,
- 50.001 ile 70.000 arasında üç milletvekili,
- 70.001 ile 90.000 arasına ise dört milletvekili seçilecektir.

Seçim kanununda yapılan değişiklik ile 18 yaşını tamamlamış olan her erkek seçme hakkında sahip olacaktır. Ayrıca vergi verme zorunluluğu kaldırılmıştır. Öğretmenler dışında kalan tüm memurlar ile müftüler, hâkim ve savcılar ile belediye başkanları görev yaptıkları yerden milletvekili adayı olabilmeleri için ikinci seçmen seçimi yapılmadan iki ay öncesinde görevlerinden istifa etmiş olmaları gerekmektedir.³⁹⁷

Aynı seçim kanunda yapılan değişiklik ile ikinci seçmen sayılarında da yeniden düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre; her 200 erkek için bir ikinci seçmen seçilecektir. Nüfusun 200’den fazla olduğu yerler için ikinci seçmen sayıları şu şekilde belirlenecektir:

- 201-300 kişi için 1 Münteb-i Sani (İkinci Seçmen)
- 301-500 kişi için 2 Münteb-i Sani
- 501-700 kişi için 3 Münteb-i Sani seçilecektir.

İkinci seçmen sayıları bu şekilde nüfusa orantılı olarak artabilecektir³⁹⁸

³⁹⁵ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem 1923-1927*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.3.

³⁹⁶ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.398-399.

³⁹⁷ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.4-5.

³⁹⁸ Erol Tuncer - Necati Danacı, *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, TESAV, Ankara 2003, s.5-6.

Seçim kanununda yapılan değişiklik ile milletvekili olmak için aranan şartlar arasında vergi vermek koşulu kaldırılmış diğer şartlar aynen korunmuştur.³⁹⁹

3 Nisan 1923 tarihinde seçim kanununda yapılan bu değişiklerin ardından 8 Nisan 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa “9 Umde” olarak adlandırılan bir bildiri yayınlamıştır. Yayımlanan bu bildiri bir seçim propagandası niteliği taşımaktadır.⁴⁰⁰

Mustafa Kemal Paşa bildirinin giriş kısmında TBMM’nin milletten aldığı mutlak yetkiyle üstlenmiş olduğu görevlerin büyük bir kısmını başarıyla yerine getirdiğini ve oybirliği ile 1 Nisan tarihinde seçim kararı aldığını belirtmektedir. Barış yapıldıktan sonra ise ülkenin ekonomik kalkınması yolunda çalışacağını, ayrıca Anadolu Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun *Halk Fırkasına* dönüştürüleceğini ifade etmiştir.⁴⁰¹

Bildirinin sonraki kısmında ülke için yapılması gerekenler belirtilmiştir. 9 Umde özetle şu esasları kapsıyordu:

1. Millî egemenlik ilkesine dışına çıkılmadan yönetimle ilgili yasalar çıkartılacaktır.
2. Saltanatın kaldırılmasına dair karar mutlak suretle değiştirilmeyecektir.
3. İç güvenlik yasası çıkarılarak asayiş sağlanacaktır.
4. Mahkemelerin hızlı işlemesini sağlamak için yeni yasalar çıkarılacaktır.
5. Toplumun kalkınması için 10 maddelik tedbirler alınacaktır.
 - a) Aşar vergisi ile ilgili düzeltmeler yapılacaktır.
 - b) Tütün, ziraat ve ticaret desteklenecektir.
 - c) Tarım, endüstri ve ticari kredilerde kolaylık sağlanacaktır.
 - d) Ziraat Bankasının sermayesi arttırılacaktır.
 - e) iftimize tarım makinaları tesis edilecektir.
 - f) Endüstride gereken teşvikler sağlanacaktır.
 - g) Demir yolları yapımı hızlanacaktır.
 - h) İlköğretimin birleştirilmesi sağlanacak ve okullar geliştirilecektir.
 - i) Sağlık ve Sosyal yardımlaşma kurumları geliştirilecektir.

³⁹⁹ Olgun, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, s.12.

⁴⁰⁰ Ayşe Güneş Ayata, *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 1992, s.63.

⁴⁰¹ Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, s.71.

j) Ormanlardan yarar sağlanacak ve hayvancılık geliştirilecek.

6. Zorunlu askerlik süresinde kısaltmaya gidilecek ve okuryazarlığa göre bu süre yeniden düzenlenecektir.

7. Yedek subaylara, malul gazilere, emeklilere, dul ve yetimlere yardım edilecektir.

8. Bürokraside yeni düzenlemeler yapılacak ve aydın kimseler kamu görevlerinden yararlanacaktır.

9. Bayındırlık faaliyetleri için ortaklıkların kurulması sağlanacak ve kişisel girişimler de desteklenecektir⁴⁰²

Bu bildirinin yayınlanması ile ülkede seçim havası başlamıştır. Meclis son toplantısını 16 Nisan 1923'te yapmıştır. Meclisin dağılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığından bir seçim kurulu toplanmıştır. Bu kurul Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin aday listelerinin hazırlanması için çalışmaya başlamıştır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti seçimin tüm aşamalarında kontrolü elinde tutmuştur. Seçim bölgelerinde seçilebilecek milletvekili kadar aday çıkartma hususuna dikkat etmiştir. Mayıs ayının sonlarında seçimlerin ilk aşaması tamamlanarak ikinci seçmenler seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa seçimler sırasında dikkatli ve özenli davranılması konusunda 2 Haziran 1923 tarihinde bir bildiri daha yayınlamıştır.⁴⁰³

Haziran ve temmuz aylarında seçimlerin ikinci aşaması gerçekleştirilmiştir. 72 seçim çevresinden 286 milletvekili seçilmiştir. Gümüşhane mebusu Zeki Bey ve Eskişehir Mebusu Emin Bey hariç tüm milletvekilleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesidir. Yapılan bu seçimler Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kesin zaferi ile sonuçlanmıştır.

1.5.3. Rize'de 1923 Seçimleri

1923 Seçimlerinde Lazistan Sancağında üç ayrı aday grubu bulunmaktadır. Bunlardan ilki Müdafaa-i Hukuk Grubunun adaylarıdır. İkinci Grup ise bağımsız olarak adaylıklarını koyanlardır. Bunların dışında kalan üçüncü grup ise milletvekilliğine adaylıklarını koymamış olmalarına rağmen gıyaben oy verilmiş kişilerdir Müdafaa-i Hukuk Grubunda Birinci Dönem milletvekillerinden sadece Esat (ÖZOĞUZ) Bey aday gösterilmiştir. Ziya Hurşit ve Osman Nuri (ÖZGEN) Beyler bağımsız olarak adaylıklarını koymuşlardır.

⁴⁰² Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi*, s.69-73.

⁴⁰³ Duman, *Meşrutiyetten "Beyaz Devrim" e*, s.61.

1923 Seçimlerini Rize’de açık ara fark ile Müdafaa-i Hukuk Grubu adayları kazanmıştır. Seçimi kazanan adaylar ve aldıkları oylar şu şekildedir;

Tablo 17. 1920 Lazistan Seçim Sonuçları⁴⁰⁴

Adı Soyadı	Merkez	Pazar	Hopa	Toplam
<i>Ankara Kumandanı Fuat Bey Efendi</i>	283	90	59	432
<i>Erkan-ı Harp Yüzbaşısı Ekrem Bey Efendi</i>	277	90	57	424
<i>Rizeli Zırhzade Ali Bey Efendi</i>	285	73	58	416
<i>Lazistan Mebusu Esat Bey Efendi</i>	244	93	60	397
<i>Hopalı Binbaşı Rauf Bey Efendi</i>	268	70	57	395

1923 Seçimlerinden sonra yapılan çalışma ile Lazistan Sancağını mutasarrıflıktan bir vilayete dönüştürülmüş ve Rize adını almıştır.⁴⁰⁵

1.5.4. 1925 Ara Seçimi

3 Mayıs 1925 Tarihinde Rize Milletvekillerinden Rauf (BENLİ) Bey’in vefat etmesi üzere yapılan seçimleri Hasan Cavit (BELÜL) toplamda 365 oy alarak Rize Milletvekili seçilmiştir.⁴⁰⁶

1.5.5. Türkiye’de 1927 Seçimleri

1923 seçimleri sonrasında devletin yönetim şekli cumhuriyet olarak belirlenmesi, *Halk Fırkasının* kurulması, halifeliğin kaldırılması, TPCF ile birlikte çok partili hayata geçiş denemesi, Şeyh Sait İsyanı, İstiklal Mahkemeleri ve İzmir Suikastı yargılamaları gibi birçok önemli değişme yaşanmıştır. 1927 seçimlerine kadar olan bu dört yıllık süreçte muhalefet tamamen tasfiye edildiği için seçimlere CHF tek güç olarak katılmıştır. Ayrıca Takrir-i Sükûn Yasası nedeniyle kendisini baskı altında hisseden halk seçimlere iştirak etmekte tereddüt yaşadığı için katılım oranı düşüktür.⁴⁰⁷

19 Aralık 1923 tarihinde “*Türkiye Büyük Millet Meclisine İntihap Edilen ve Edilecek Olan Bilumum Mensubini Askeriye’nin Tabi Olacakları Şerait*” başlıklı 385 numaralı kanunda yapılan bir değişiklik ile meclise girmek isteyen askeri personellerin seçimlerin

⁴⁰⁴ TBMM Arşivi, Rize II. Dönem Seçim Mazbatası.

⁴⁰⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 030.11.1.0 Yer:1.5.7.

⁴⁰⁶ BCA, Fon: 30.10.0.0 Yer: 74.483.14.

⁴⁰⁷ Hakkı Uyar, “Tek Parti Döneminde Seçimler” *Toplumsal Tarih Dergisi*, (1999), s.25.

ilan edilmesinden itibaren 10 gün içerisinde istifa etmeleri ya da emekliye ayrılmaları istenmekteydi.⁴⁰⁸

1924 yılında ilan edilen Anayasa’da seçimler konusunda pek bir değişikliğe rastlanmazken Anayasa, seçimler hakkında şu hükümler açıkça belirtilmiştir.

- a. Seçimler 4 yılda bir yapılacaktır.
- b. Süresi dolan üyeler tekrar seçilebilir.
- c. 18 yaşını dolduran her Türk erkeği seçmen olabilir.
- d. 30 yaşını dolduran her Türk erkeği milletvekili adayı olabilir.

Seçmen olabilmek için daha önceden aranan vergi verir olma ve emlak sahibi olmak gibi koşullar kaldırılmıştır. Milletvekili olabilmek için aranan kriterler ise şu şekilde belirtilmiştir:

- a. Yabancı bir devletin hizmetinde bulunmamak
- b. Türkçe okuma yazma bilmek
- c. Kısıtlı olmamak
- d. Sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal ve hileli iflas gibi suçlardan mahkûm olmamak Medeni haklardan mahrum olmamak
- e. Yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak.⁴⁰⁹

23 Haziran 1927’de CHF’nin tüzüğünde yapılan bir değişiklik ile milletvekili adaylarını belirleme yetkisi parti divanından alınarak Parti Genel Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa’ya verilmiştir.⁴¹⁰ 26 Haziran 1927’de meclis tatile girmiş ve seçim çalışmaları başlamıştır.

Seçimler 1908’de çıkartılmış olan “*İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatına*” göre yapılmaktaydı. İki dereceli olarak uygulanan seçim sisteminin ilk aşaması 30 Temmuz ile 5 Ağustos arasında yapılmıştır. Seçilen tüm seçmenlerin CHF adayı olması üzerine Mustafa Kemal Paşa 29 Ağustos’ta yayınlamış olduğu bir beyanname ile ikinci seçmenlere CHF’nin adaylarını desteklemeleri yönünde çağrı yapmıştır. Beyannameden bir gün sonra ise tamamı Mustafa Kemal Paşa tarafından belirlenen milletvekili adayları açıklanmıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından bizzat hazırlanan listede milletvekili sayısı

⁴⁰⁸ Duman, *Meşrutiyetten “Beyaz Devrim”e* 120.

⁴⁰⁹ Bülent Özgül, Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye’deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Isparta 2002, s.102-104.

⁴¹⁰ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.32-33.

kadar yani 316 kişi mevcuttur. Bu durum ikinci seçmenlere bir tercih hakkı bırakmamıştır.⁴¹¹

2-6 Eylül tarihleri arasında geręekleşen seçimlerin ikinci aşamasını 316 CHF adayı kazanmıştır. Seçimlere halkın katılım oranı ise %23 gibi bir seviyede geręekleşmiştir. Seçim sonucunda açılan 3. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1927 ile 26 Mart 1931 yılları arasında görev yapmıştır.⁴¹²

1.5.6. Rize’de 1927 Seçimleri

3 Nisan 1923 tarihinde hazırlanmış olan 320 sayılı Seçim Kanunu’na göre her 20.000 erkek için bir milletvekili seçilmesi gerekmektedir. 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre Rize nüfusu 171.667’dir. Bu nüfus içerisindeki erkek sayısı ise 71.948’dir. Bu sayıya göre Rize’nin 4 milletvekili çıkartabilmektedir.

Fakat bu dönemde Rize’den çıkan vekil sayısı 6’dır. Bunun nedeni ise nüfus defteri ile seçim listeleri arasındaki sayının farklı olmasıdır. Bu farkın sebebi gurbettekilerin nüfus sayımına dâhil edilmemesidir. Rize’nin bu dönemdeki tahmini nüfusu 250.000 civarlarındadır. Gurbette olanların çoğunluğu iş gücü göçü yaşandığı için erkek nüfustan oluşmaktadır.⁴¹³

1927 seçimleri için 30 Temmuz – 5 Ağustos tarihleri arasında ülke genelinde ikinci seçmen seçimleri yapılmıştır. Rize’den çıkan ikinci seçmen sayısı ise 553’tür.⁴¹⁴

Seçim kanununda belirtildiğı üzere 0-300 kişi için bir ve sonrasındaki her 200 kişi için bir tane daha ikinci seçmen seşilebiliyordu. Rize’de 553 seçmen seçilmiş olması seçim listelerinde kayıtlı 110.700 civarında erkek nüfus olduğunu göstermektedir.⁴¹⁵

1923 seçimlerinde Rize milletvekilleri sayısı 5 iken bu seçimlerde 6 ya yükselmiştir 2-6 Eylül tarihleri arasında yapılan seçimlerin sonuçları şu şekildedir;

⁴¹¹ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s.85-86.

⁴¹² Olgun, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları ”, s.13-14.

⁴¹³ Başaran, “Rize’de Genel Seçimler ve Milletvekillerine Dair İstatistikler”, s.269-293.

⁴¹⁴ TBMM Arşivi, Rize III. Dönem Seçim Mazbatası.

⁴¹⁵ Başaran, “Rize’de Genel Seçimler ve Milletvekillerine Dair İstatistikler”, s.269-293.

Tablo 18. 1927 yılı Rize Seçim Sonuçları⁴¹⁶

Adı Soyadı	Merkez İlçe	Hopa	Pazar	Toplam Oy
Fuat BULCA	321	135	84	540
Ali Rıza ZIRH	321	135	84	540
Esat ÖZOĞUZ	321	135	84	540
Atıf TÜZÜN	321	135	84	540
Hasan Cavit BELÜL	321	135	84	540
Akif AKYÜZ	321	135	84	540

Seçimler 2 Ekim’de sonuçlanmıştır. III. dönem vekilleri arasında önceki dönemde milletvekilliği yapmış olan Ekrem Bey yer almazken Akif AKYÜZ ve Atıf TÜZÜN bu dönem seçilen yeni milletvekilleri olmuşlardır.⁴¹⁷

1.5.7. Türkiye’de 1931 Seçimleri

1931 seçimleri öncesinde SCF ile birçok partili hayata geçiş denemesi yaşanmıştır. Yaşanan bazı olaylar neticesinde SCF kendisini feshetmiştir. Birçok partili hayat geçiş denemesi daha böylece son bulmuştur.⁴¹⁸

Gazi Mustafa Kemal SCF’nin kapatılmasından sonra bir yurt gezisine çıkarak birçok yeri gezerek incelemelerde bulunmuştur. Gezinin dönüşünde Mustafa Kemal başkanlığında başbakan, meclis başkanı ve genelkurmay başkanının katılımı ile Çankaya köşkünde yapılan toplantının sonucunda seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir.

Gazi Mustafa Kemal 3 Mart 1931 tarihinde CHF Genel Başkanı sıfatıyla meclis başkanlığına göndermiş olduğu yazısında;

‘Fırkamın millet ve memleket için en hayırlı ve isabetli programın kendi programı olduğuna ve milletin kendisiyle beraber bulunduğuna tam kanaati vardır. Fırkamız, milletin kendisine olan emniyet ve itimadını en şüpheli ve tereddütlü nazarlar karşısında her zaman ispat edecek vaziyettedir. Bir defa bunun için bundan başka önümüzdeki yıllarda tatbikini muvafık gördüğü tedbirlerde, milletin iştirak ve mutabakatı derecesini anlamak için, umumi

⁴¹⁶ TBMM Arşivi, Rize III. Dönem Seçim Mazbatası.

⁴¹⁷ TBMM Arşivi, Rize III. Dönem Seçim Mazbatası.

⁴¹⁸ Uyar, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, s.26.

reis bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkasına mensup mebusların intihaplarını yenilemelerini muvafık mütalaa ediyorum''. Demiştir.

Paşa'nın bu yazıyla seçimlerinin yenilenmesini istemesi üzerine 5 Mart 1931 tarihinde Erzincan Mebusu Saffet Bey ve arkadaşları seçimlerin yenilenmesi için sunmuş oldukları önerge kabul edilmiştir. Son toplantısını 26 Mart 1931 tarihinde yapan meclis tatil kararı almış, böylece seçim çalışmaları başlamıştır.⁴¹⁹

7-10 Nisan arasında ilk aşaması yapılan seçimlerden sonra 20 Nisan 1931 tarihinde Genel Başkanlığın belirlemiş olduğu milletvekili listesi açıklanmıştır.⁴²⁰ İkinci seçmenlerin belirlendiği seçimlere katılım oranı %45'tir.⁴²¹

Mustafa Kemal Paşa CHF'yi meclis içerisinde denetime tabi tutmak için 22 ilde 30 milletvekilliğine aday göstermeyerek buralarda bağımsız adaylara şans vermiştir. Böylece CHF 317 yerine 287 milletvekili adayı göstermiştir. CHF'nin aday göstermediği; Adana, Afyon, Aksaray, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bolu, Burdur, Bursa, Konya, Isparta, Kastamonu, Manisa, Niğde, Sinop, Tekirdağ'da birer milletvekilliği, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Kütahya, Samsun'da ikişer milletvekilliği ve İstanbul'da 4 milletvekilliği olmak üzere toplamda 30 milletvekilliği bağımsız adaylar için bırakılmıştır.⁴²²

Meclis içerisinde giderek artmakta olan bürokratikleşmeyi önlemek amacıyla bu seçimlerde aday listesinde ilk defa "sıradan köylü ve işçilere" yer verilmiştir. Aday listesinde dikkati çeken diğer bir husus ise feshedilen SCF üyeleri arasından sadece Reşit Galip Bey'in yeniden aday gösterilmesidir. Reşit Galip Bey dışında diğer üyelerden hiçbiri tekrar aday olarak gösterilmemiştir.⁴²³

24 Nisan'da seçimlerin ikinci aşaması tamamlanmış ve 287 CHF'den 20 kişi ise bağımsız olarak meclise girmiştir. Bağımsız adaylar için bırakılan 30 kişilik kontenjandan 10 milletvekiline İstanbul'da 4, Samsun'da 2, Tekirdağ'da 1 bağımsız milletvekili adayı için tek bir oy dahi kullanılmamıştır. Bu durumun sebebi ikinci seçmenlerin bazı yerlerde bağımsızlara hiç oy vermemesi ve boş bırakılan yerlerde diğer bölgelerde aday gösterilen

⁴¹⁹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem 1931-1935*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s.3-5.

⁴²⁰ Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", s.26-27.

⁴²¹ Öz, *Otoriterizm ve Siyaset*, s.134.

⁴²² Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları " s.15-16.

⁴²³ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s.117.118.

CHF adaylarının isimlerinin yazmasıdır.⁴²⁴ Bu durum üzerine seçilmesi gereken mebus sayısı 317 iken 307 milletvekili seçilmiştir.

İzmir, Kütahya, Kütahya ve Kocaeli’den ikişer bağımsız milletvekili Aksaray, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Konya, Kastamonu, Niğde, Sinop, Adana’dan birer bağımsız milletvekili seçilerek mecliste toplamda 20 bağımsız milletvekili yer almıştır.

1.5.8. Rize’de 1931 Seçimleri

1927 seçimlerinde nüfus defteri ile seçim listelerindeki arasındaki farktan kaynaklı bazı vilayetler fazla vekil çıkartırken bazı vilayetler eksik vekil çıkartmak zorunda kalmıştı. Bu durum sadece Rize’ye özgü değildi birçok vilayette aynı durum yaşanmaktaydı. Fakat her iki deftere bakıldığı zaman oy kullananların sayısının nüfus defterine kayıtlı olanların sayısından 282.341 eksik çıktığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasının temel nedeni defterlere yanlış yazım yapılması olduğu anlaşılmıştır. Rize özeline bakıldığı zaman ise bu durumun temel sebebi daha çok gurbete çalışmaya giden iş gücünden kaynaklanmaktaydı.

1931 seçimlerinde vilayette oy kullanacak kişi sayısı 72.360 olarak hesap edilmişti. Daha sonra seçim listesine 43.489 kişi daha eklenerek 115.849 seçmen sahibi olan Rize’de 6 olan vekil sayısında bir değişiklik yaşanmamıştır.⁴²⁵ 1931 Seçimlerinde önceki dönem milletvekillerinin tamamı tekrar seçilmiştir. Almış oldukları oy oranları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 19. Rize 1931 Genel Seçim Sonuçları⁴²⁶

Adı Soyadı	Merkez İlçe	Hopa	Pazar	Toplam Oy	İkinci Seçmen Sayısı	Seçimlere Katılan İkinci Seçmen Sayısı
<i>Fuat BULCA</i>	341	104	135	580	584	580
<i>Ali Rıza ZIRH</i>	341	104	135	580		
<i>Esat ÖZOĞUZ</i>	341	104	135	580		
<i>Atıf TÜZÜN</i>	341	104	135	580		
<i>Hasan Cavid BELUL</i>	341	104	135	580		
<i>Akif AKYÜZ</i>	341	104	135	580		

⁴²⁴ Duman, *Meşrutiyetten “Beyaz Devrim”e*, s.142.

⁴²⁵ BCA, Fon: 30.10.0.0 Yer: 24.135.15.

⁴²⁶ TBMM Arşivi, Rize IV. Dönem Seçim Mazbatası.

1.5.9. Türkiye’de 1935 Seçimleri

14 Kasım 1934 tarihinde İsmet İNÖNÜ CHF Grubunda seçimlerin yenilenmek zorunda olduğunu belirtmesi üzerine 5 Aralık’ta İsmet İNÖNÜ, Cemil UBAYDIN ve Recep PEKER tarafından meclis başkanlığına seçimlerin yenilenmesi için önerge sunmuşlardır. Genel Kurulda okunan önerge oy birliği ile kabul edilerek seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir.⁴²⁷

5 Aralık 1934 seçimlerin yenilenmesi kararın alınmasının dışında 1924 Anayasasında yapılan bir değişiklik ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilirken oy kullanma yaşı da 18’den 22’ye çıkartılmıştır.⁴²⁸ Anayasa değişikliği ile Seçim Kanunu’nun 5, 15, 16, 23 ve 58. maddelerindeki erkek ibaresi kaldırılarak yerine erkek – kadın ibareleri eklenmiştir. Aynı kanunda yapılan değişiklik ile her 20.000 erkek için bir milletvekili ölçütü değiştirilerek her 40.000 kadın ve erkek için 1 milletvekili esası getirilmiştir. Yeni belirlenen esasa göre nüfusu;

- 40.000’den az olan yerler 1 milletvekili,
- 40.000 – 55.000 olan yerler 1 milletvekili,
- 55.001 – 95.000 olan yerler 2 milletvekili,
- 95.001 – 135.000 olan yerler 3 milletvekili,
- 135.001 – 175.000 olan yerler 4 milletvekili seçilecek, nüfusu daha fazla olan yerlerdeki sayı bu orana göre artacaktır.⁴²⁹

22 Aralık 1934 tarihinde 320 sayılı kanunda yapılan bir değişiklik ile ikinci seçmen sayısı da değiştirilmiştir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesiyle birlikte bu sayı yeniden düzenlenmiştir. Yapılan düzenlemeye göre bir seçim bölgesinde kadın ve erkek nüfustan her 400 kişi için bir ikinci seçmen seçilmesine karar verilmiştir. Nüfusu 400’ü geçen yerlerde ise;

- 401-600 kişi için 1 ikinci seçmen,
- 601-100 kişi için 2 ikinci seçmen,
- 1.001-1.400 kişi için 3 ikinci seçmen,
- 1.401-1.800 kişi için 4 ikinci seçmen seçilecektir.

⁴²⁷ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları Ankara 2000, s.1-2.

⁴²⁸ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s.169.

⁴²⁹ Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi 1923-1946*, s.178-179.

Nüfusu daha fazla olan yerler için bu oranda artış sağlanarak daha fazla ikinci seçmen seçilebilecektir.⁴³⁰ Kanunlarda yapılan değişikliklerin ardından son meclis toplantısı 25 Aralık'ta yapılarak meclis dağılmış ve seçim çalışmaları başlamış oldu.⁴³¹

20 Mayıs 1933'te bazı illerin birleştirilerek yeni vilayetler kurulması nedeniyle Türkiye'deki vilayet sayısı 63'ten 57'de düşmüştür. Bu nedenle 1935 seçimleri 57 vilayette gerçekleşmiştir. Ocak 1935'in sonlarına doğru seçimlerin ilk aşaması tamamlanmış ve CHF adaylarının neredeyse tamamı ikinci seçmen olarak seçilmiştir.⁴³² Önceki seçimlerden farklı olarak bu seçimlerde katılım %68,5 gibi yüksek bir oranla olmuştur.⁴³³

Milletvekilleri adaylarının belirlenmesi, seçimde izlenecek yöntemler ve bağımsız adaylara bırakılacak adaylık sayısı ile yerler hakkında 2 Şubat 1935'te Dolmabahçe Sarayında bir toplantı düzenlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki bu toplantıya CHF Başkanlık Divanı ile Genel İdare Heyeti, Fırka Meclis Grubu İdare Heyeti, İcra Vekilleri Heyeti katılmıştır. Toplantı sonucunda oluşan aday listesi 5 Şubat 1935 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından bir beyanname ile halka duyurulmuştur.⁴³⁴ Yeni mecliste görev yapacak mebus sayısı 399 olarak belirlenmiştir. CHF bu seçimlere 383 adayla katılarak 16 yerde bağımsızların aday olması için boşluk bırakılmıştır. Bu kararda seçim gününde bir değişikliğe gidilerek 386 aday gösterilmiş ve bağımsızlara bırakılan sayı 13'e düşürülmüştür.⁴³⁵

Anayasa'da yapılan değişiklik ile kadınların seçme ve seçilme hakkı elde etmesi üzerine CHF'de 17 kadın milletvekili adayı olarak gösterilmiştir. Bu kişiler ve gösterildikleri yerler;

Tablo 20. 1935 Seçimlerinde seçilen Kadın Milletvekilleri⁴³⁶

Adı Soyadı	Seçim Bölgesi
<i>Emine Mevrure GÖNENÇ</i>	Afyonkarahisar
<i>Satı ÇIRPAN</i>	Ankara
<i>Türkan BAŞTUĞ (ÖRS)</i>	Antalya
<i>Fakihe ÖYMEN</i>	İstanbul

⁴³⁰ Tuncer - Danacı, *Seçimler ve Seçim Sistemleri*, s.5-6.

⁴³¹ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s.169.

⁴³² Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s.169-170.

⁴³³ Öz, *Otoriterizm ve Siyaset*, s.134.

⁴³⁴ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.17-18.

⁴³⁵ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s.173-174.

⁴³⁶ Duman, *Meşrutiyet'ten "Beyaz Devrim"e*, s.154.

<i>Sabiha GÖKÇÜL (ERBAY)</i>	Balıkesir
<i>Mihri İffet PEKTAŞ</i>	Malatya
<i>Hatice Sabiha GÖRKEY</i>	Sivas
<i>Ayşe Seniha HIZAL</i>	Trabzon
<i>Esmâ NAYMAN</i>	Seyhan
<i>Meliha ULAŞ (EKEMAN)</i>	Samsun
<i>Şekibe İNSEL</i>	Bursa
<i>Huriye Baha ÖNİZ</i>	Diyarbakır
<i>Fatma Şakir MEMİK</i>	Edirne
<i>Nakiye ELGÜN</i>	Erzurum
<i>Benal Nevzat ARIMAN(İŞTAR)</i>	İzmir
<i>Ferruh (Ferruha) GÜPGÜP</i>	Kayseri
<i>Behire Bediz NOROVA (AYDİLEK)</i>	Konya

8 Şubat 1935 tarihinde ikinci aşamanın tamamlanmasıyla 17'si kadın olmak üzere 386 CHF milletvekili oy birliği ile seçilmiştir.⁴³⁷ Yine bu seçimlerde dördü gayrimüslim olmak üzere 13 milletvekili seçilmiştir.⁴³⁸ 1 Mart 1935 tarihinde 399 milletvekili ile göreve başlayan Beşinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 27 Ocak 1939'a kadar çalışmaları sürdürmüştür. Bu meclis tek parti döneminde çalışan en uzun süreli meclis olacaktır.⁴³⁹

1.5.10. Çoruh'ta 1935 Seçimleri

1935 Seçimleri öncesinde Kadınlara seçme seçilme hakkı verilmiş olmasına rağmen milletvekili sayısında bir değişiklik yaşanmamıştır. Bunun nedeni 5 Aralık 1934'te kabul edilen 2598 Sayılı İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda yapılan değişiklik ile 40.000 nüfusa 1 vekil şeklinde yapılan düzenlemedir. Ayrıca aynı kanunda yapılan değişiklik ile 55.000 nüfusa kadar olan yerler için bir vekil, 55.001 - 95.000 arası iki, 95.001 - 135.000'e kadar üç ve sonraki her 40.000 nüfus için bir vekil şartı getirildi. Seçimlere gidilirken yapılan diğer bir değişiklik ise seçmen yaşının 18'den 22'ye çıkartılması olmuştur.⁴⁴⁰

Yerelde yaşanan bir gelişme ise Rize ve Artvin vilayetlerinin 1933 yılında birleştirilmesi olmuştur. Bu iki vilayet birleştirilerek Rize merkez olmak üzere Çoruh vilayeti

⁴³⁷ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s.180.

⁴³⁸ Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", s.28.

⁴³⁹ Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", s.18.

⁴⁴⁰ Resmi Gazete, Sayı: 2877, 11 Kânunuevvel 1934.

kurulmuştur Artvin vilayeti bu dönemde iki vekil çıkartmaktaydı. Rize'nin çıkarttığı altı vekile bu sayı eklenince yeni vilayetin vekil sayısı sekize yükselmiştir.⁴⁴¹

Seçim öncesinde nüfus tespit çalışmaları yapılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda Çoruh vilayetinin nüfusunun 315.734 olarak belirlendi. Bu sayı vilayetin çıkaracağı milletvekili sayısında bir değişiklik olmayacağını göstermekteydi.⁴⁴² 10 Ocak 1935'te Çoruh'ta ikinci seçmen seçimleri yapılan seçimlerin sonuçları şu şekildedir;

Tablo 21. Çoruh 1935 İkinci Seçmen Seçim Sonuçları⁴⁴³

İlçe Adı	Birinci Seçmen Sayısı		Seçime Katılanların Sayısı		Seçilecek Olan İkinci Seçmen Sayısı			Katılım Oranı %
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Toplam	
Merkez (Rize)	42 872	33 028	10 575	13 194	25	336	361	31,32
Pazar	14 402	12 370	7021	7391	19	133	152	53,83
Artvin	7000	6994	3407	5316	7	66	73	62,33
Hopa	9047	10 218	1764	2980	38	57	95	24,62
Borçka	2300	2356	1245	1324	6	28	34	55,18
Şavşat	7425	7192	5040	5548	5	79	84	72,44
Toplam	83 046	72 158	29 052	35 753	100	699	799	41,75

Bu seçimlerde Rize Vilayetinde 1927 seçimlerindeki listeden farklı bir liste koyulmadı ve 1927 seçimlerinde milletvekili seçilen kişiler tekrardan Rize Milletvekili olarak 4. Dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisine katıldılar.⁴⁴⁴

İkinci seçmen seçimlerinin ardından yapılan milletvekili seçimleri 8 Şubat günü sonuçlandı. Vilayetin altı ilçesindeki oy sayısı ve vekillerin aldıkları oy dağılımı şu şekilde oldu:

⁴⁴¹ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi* s.494.

⁴⁴² Başaran "Rize'de Genel Seçimler ve Milletvekillerine Dair İstatistikler", s.269-293, 277.

⁴⁴³ BCA, Fon: 490.01.0.0 Yer: 357.1497.1.

⁴⁴⁴ TBMM Arşivi, Rize IV. Dönem Seçim Mazbatası.

Tablo 22. Çoruh 1935 Seçim Sonuçları⁴⁴⁵

Adı Soyadı	Rize	Pazar	Hopa	Borçka	Artvin	Şavşat	Toplam Oy	İkinci Seçmen Sayısı	Seçime İstirak Eden Kişi Sayısı
<i>Ali Rıza ZIRH</i>	343	149	92	31	64	84	763	799	763
<i>Hasan Cavit BELÜL</i>	343	149	92	31	64	84	763		
<i>Atıf TÜZÜN</i>	343	149	92	31	64	84	763		
<i>Akif AKYÜZ</i>	343	149	92	31	64	84	763		
<i>Fuat BULCA</i>	343	149	92	31	64	84	763		
<i>Ömer Fehmi NOYLAN</i>	343	149	92	31	64	84	763		
<i>Asım US</i>	343	149	92	31	64	84	763		
<i>Mehmet Ali OKAR</i>	343	149	92	31	64	84	763		

1.5.11. 1936 Ara Seçimleri

1935 seçimlerinden kısa bir süre sonra Ömer Fethi NOYLAN ve Mehmet Ali OKAR'IN⁴⁴⁶ vefat etmesi üzerine 12 Ocak 1936 günü ara seçim yapılmıştır. Seçimden kısa bir süre önce eskisi gibi Rize ve Çoruh olmak üzere vilayetler ikiye ayrılmış⁴⁴⁷ olsalar da seçim iki ayrı vilayette de aynı anda yapılan ortak oylama ile sonuç belirlenmiştir. 12 Ocak 1936 günü yapılan araseçimle İhsan KURTKAN ve İlyas Sami MUŞ yeni vekiller olarak seçildi.⁴⁴⁸

1.5.12. Türkiye’de 1939 Seçimleri

27 Ocak 1939 tarihinde Hasan SAKA, Fikri TÜZER, Hilmi URAN ve Refik SAYDAM'IN vermiş olduğu seçimlerin yenilenmesi önergesi kabul edilerek meclis faaliyetlerine son verilmiştir. Ülke genelinde seçim hazırlıklarının başlanması için İçişleri Bakanlığı tarafından Valiliklere genelge gönderilmiştir. 4 Ocak 1939 tarihinde yapılan idari değişiklik sebebiyle 57 olan seçim çevresi 62'ye çıkarılmıştır.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ TBMM Arşivi, Çoruh V. Dönem Seçim Mazbatası.

⁴⁴⁶ BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 75.493.9; BCA, Fon: 30.10.0.0 Yer: 75.493.1.

⁴⁴⁷ Resmi Gazete, Sayı: 3197, 4 Ocak 1936.

⁴⁴⁸ TBMM Arşivi, Rize 1936 Ara Seçim Mazbatası.

⁴⁴⁹ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 221-222.

Şubat ayında seçmen defterleri düzenlenmeye başlanmış CHP milletvekili adaylığı başvurularını kabul etmeye başlamıştır. Partiye yapılan başvuru sayısı bir hayli fazladır.⁴⁵⁰ 13 Mart günü ikinci seçmen adaylarının listesi ilan edilmiştir. 15 Mart Çarşamba günü başlayan seçimler 21 Mart 1939 akşamında tüm ülkede son bulmuştur. %77,8 oranıyla yapılan seçimlerde 40.979 ikinci seçmen belirlenmiştir. Bu kişilerden neredeyse tamamı CHP listesinden aday olan kişilerdir.⁴⁵¹ Milletvekili aday listelerinin belirlenmesi aşamasında CHP tarihinde bir ilk yaşanarak yayınlanan beyanname ile aday listelerinin belirlenmesinde 28 vilayette ikinci seçmenlerin fikirlerinin alınacağı ilan edilmiştir.⁴⁵²

22 Mart günü Ankara'ya gelen ikinci seçmeler milletvekili adaylarını belirlemen adına toplantılar düzenlemişlerdir.⁴⁵³ İkinci seçmenlerden milletvekilleri adayları arasında tercih yapmaları istenmiştir. Tek parti döneminde ilk defa böyle bir yöntem sonucu milletvekili adayları belirlenmiştir. Ayrıca Ankara, Eskişehir Niğde ve Afyon'da bağımsız milletvekili adayları için birer kişilik boşluk bırakılmıştır.⁴⁵⁴ Milletvekili aday listelerinin yayınlanmasının ardından 26 Mart 1939'da yapılan seçimler sonucunda 420 CHP milletvekili meclise girerken 4'te bağımsız milletvekili meclise girmiştir.⁴⁵⁵ Yapılan bu seçimde de önceki seçimde uygulanan kurallar geçerliliğini korumuştur.⁴⁵⁶ Seçimler sonucu bağımsız olarak meclise katılan milletvekilleri ise; Afyon Milletvekili Berç TÜRKLER, Ankara Milletvekili Nikola TAPTAS, Eskişehir Milletvekili İstimat ÖZDAMAR, Niğde Milletvekili Abrayaya MARMARALI'DIR.⁴⁵⁷ 7 Temmuz 1939 tarihinde Hatay'ın Anavatan'a katılması sonucunda meclise 5 milletvekili daha katılmış ve toplam milletvekili sayısı 429 olmuştur.⁴⁵⁸

1.5.13. Rize'de 1939 Seçimleri

1939 seçimlerinde Rize Milletvekillerinden Mehmet Asım US ve Mehmet Atıf TÜZÜN Çoruh Vilayetinden aday olmuşlardır.⁴⁵⁹ Diğer altı milletvekilinden ise sadece Ali Rıza ZIRH ve Hasan Cavit BELÜL aday olabilmıştır. Rize'den ilk kez aday olan diğer dört

⁴⁵⁰ Duman, *Meşrutiyetten "Beyaz Devrim" e*, s.178.

⁴⁵¹ İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-VI. Dönem (1939-1943)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara 2004, s.38.

⁴⁵² Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.31.

⁴⁵³ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, s.30-32.

⁴⁵⁴ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, s.33.

⁴⁵⁵ Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", s.28-29.

⁴⁵⁶ Özgül, *Seçim ve Seçim Sistemleri*, s.105

⁴⁵⁷ Binark, *Türk Parlamento Tarihi*, s.61.

⁴⁵⁸ Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları ", s.18-19.

⁴⁵⁹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele Dönemi ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları Ankara 1993, s.637.

isim ise şu şekildedir; Saim Ali DİLEMRE, Mehmet Raif DİNÇ, Kemalettin KAMU ve Ali Fuat SİRMEN'DİR.

Saim Ali DİLEMRE ve Ali Fuat SİRMEN önceki dönem Erzurum milletvekilleridir, Mehmet Raif DİNÇ ise Zonguldak milletvekilliği yapmıştır. Kemalettin KAMU, CHP Beşinci Büyük Kurultay'ında Müstakil Gruba seçilen üyelerden birisidir.⁴⁶⁰

Belediye Binasında 23 Mart 1939 tarihinde yapılan seçim sonucundaki oy dağılımı şu şekilde olmuştur;

Tablo 23. Rize 1939 Seçim Sonuçları⁴⁶¹

Adı Soyadı	Merkez İlçe	Pazar	Toplam Oy	İkinci Seçmen Sayısı	Seçime İştirak Edenlerin Sayısı
<i>Fuat SİRMEN</i>	413	149	562	577	562
<i>Kemalettin KAMU</i>	413	149	562		
<i>Mehmet Raif DİNÇ</i>	413	149	562		
<i>Hasan Cavit BELÜL</i>	413	149	562		
<i>Saim Ali DİLEMRE</i>	413	149	562		
<i>Ali Rıza ZIRH</i>	413	149	562		

1.5.16. Türkiye'de 1943 Seçimleri

1939 yılında içerde ve dışarda yaşanan önemli değişimler sonucunda 29 Mayıs 1939'de CHP'nin Beşinci Büyük Kurultayı toplanmış ve tüzük değişikliğine gidilmiştir. CHP örgütlerinin ve hükümetin denetlenmesini sağlamak amacıyla parti müfettişlikleri ve müstakil grup oluşturulmuşlar. 21 kişiden oluşan müstakil grubun başkanlığını Ali Rana TARHAN yapmaktaydı. 1943 seçimlerine kadar mecliste görev yapan bu grubun önemli bir faaliyeti bulunmamaktadır.⁴⁶²

1942 yılına kadar seçimler 1908 yılında yayınlanmış olan ve 15 Nisan 1923 tarihinde I. TBMM tarafından üzerinde değişiklikler yapılan İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre yapılmaktaydı.⁴⁶³ 14 Aralık 1942 tarihine gelindiğinde 4320 Sayılı Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklik ile Cumhuriyet tarihindeki ilk seçim yasası kabul edilmiştir. İntihab-ı

⁴⁶⁰ TBMM Arşivi, Rize VI. Dönem Seçim Mazbatası.

⁴⁶¹ TBMM Arşivi, Rize VI. Dönem Seçim Mazbatası.

⁴⁶² Duman, *Meşrutiyetten "Beyaz Devrim" e*, s.202.

⁴⁶³ Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", s.11.

Mebusan Kanunu’ndan çok da farklı olmayan bu kanun ile seçimler iki dereceli olarak yapılacaktır. Kanunda seçme ve seçilme şartlarında bir değişikliğe gidilmiştir.⁴⁶⁴

12 Ocak 1943 tarihinde CHP meclis grubunda seçimlerin yenilenmesi dair alınan karar iki gün sonra yapılan kanun teklifi oylanarak 301 oy ile seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir.⁴⁶⁵ 16 Ocak günü İçişleri Bakanı Recep PEKER, umumi müfettişliklere ve valiliklere göndermiş olduğu tebliğ ile seçim hazırlıklarının 1942 tarihli seçim yasasına göre yapılmasını bildirmiştir. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından seçimlerin ilk turu 15-20 Şubat yapılan seçimler tek parti döneminin son seçimleridir.

Seçimlere katılım oranı %85 olarak belirlenmiştir.⁴⁶⁶ 20 Şubat’ta seçimlerin ilk aşamasının tamamlanmasıyla birlikte milletvekili aday listeleri İsmet İNÖNÜ tarafından 23 Şubat günü yayınlanan bir bildiriyle duyurulmuştur.⁴⁶⁷ 63 vilayette 455 milletvekilinin seçileceği seçimlerde 533 aday gösterilerek ikinci seçmenlere tercih hakkı verilmiştir.⁴⁶⁸

1.5.17. Rize’de 1943 Seçimleri

1943 seçimlerinden Tahsin Bekir BALTA, Mehmet Raif DİNÇ’İN yerine aday gösterilirken diğer isimlerde bir değişiklik yaşanmamıştır.

28 Şubat 1943’te yapılan seçimlerin oy dağılımları şu şekildedir;

Tablo 24. Rize 1943 Seçim Sonuçları⁴⁶⁹

Adı Soyadı	Merkez İlçe	Pazar	Toplam Oy	İkinci Seçmen Sayısı	Seçime İştirak Edenlerin Sayısı
Tahsin Bekir BALTA	412	173	585	588	585
Ali Fuat SİRMEN	412	173	585		
Saim Ali DİLEMRE	412	173	585		
Kemalettin KAMU	412	173	585		
Hasan Cavit BELÜL	407	173	580		
Ali Rıza ZIRH	407	173	580		

⁴⁶⁴ Özgül, *Seçim ve Seçim Sistemleri*, s.105-107.

⁴⁶⁵ Koçak, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi*, s.288.289.

⁴⁶⁶ Öz, *Otoriterizm ve Siyaset*, s.134.

⁴⁶⁷ Olgun, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, s.20.

⁴⁶⁸ Uyar, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, s.29.

⁴⁶⁹ BCA, Fon: 490.01.0, Yer: 376.1589.1.

Bu seçimlerde 1923 seçimlerinden beri tüm vekiller ikinci seçmenlerin oylarının tamamını alırken Hasan Cavit BELÜL ile Ali Rıza ZİRH'İN diğer adaylara göre 5 oy az almış olmaları dikkat çekicidir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE RİZE'DE SEÇİMLER ve MİLLETVEKİLLERİ

2.1. 1946 – 1960 Arası Türkiye ve Rize’de Genel Seçimler

2.1.1. Türkiye’de 1946 Seçimleri

1946 seçimleri Türk demokrasi tarihinin ilk tek dereceli seçimi olmaz özelliğini taşımaktadır. I. Meşrutiyet’ten beri uygulamada olan iki dereceli ve çoğunluk esasına dayalı seçim sistemi kaldırılmıştır. Yerine *millet iradesini* doğrudan yansıtan tek dereceli seçim sistemi getirilmiştir. Yaşanan siyasal gelişmeler karşısında İktidar partisi kendini garantiye almak adına seçimleri erkene çekmiştir.⁴⁷⁰ 1946 yılında kurulan hızla teşkilatlanan ve güçlenen Demokrat Parti bu şekilde olumlu gelişmelerin devam etmesi halinde 1947 seçimlerinde başarı sağlayacakları kanaatindeydiler.

Demokrat Parti Genel Başkanı Celal BAYAR’IN 22 Nisan 1946 tarihinde Tasvir gazetesine verdiği beyanatında, iktidar başta seçim kanunu olmak üzere demokratik düzene ters düşen kanunları değiştirip, idarenin tarafsızlığını sağlarsa, partinin yapılacak seçimlere hazır olduğunu, seçimlerin öne alınması dâhilinde bile aynı kararda olduklarını belirtmiştir. BAYAR’IN vermiş olduğu bu beyanat iktidar partisi tarafından bir erken seçim çağrısı olarak yorumlanmış ve belediye seçimleri altı ay öne çekilmiştir. Alınan bu kararın ardından seçim kanununda düzenleme yapılmak üzere çalışmalara başlanmıştır. Yapılan bu çalışmalar genel seçimlerinde erken bir tarihte yapılacağının habercisi olmuştur. Belediye seçimlerinin öne alınması ayrıca milletvekili seçimlerinin de öne alınacağı haberleri karşısında Demokrat Parti seçimlere girmeme kararı almıştır.⁴⁷¹

İki dereceli seçim sistemini tarihin tozlu sayfalarına karıştıracak olan yasa teklifi 31 Mayıs’ta Meclise sunulmuştur. Yasanın TBMM’de görüşülmesinin ardından 5 Haziran 1946’da yapılan oylama ile kabul edilmiş ve tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir.⁴⁷²

Kabul edilen kanuna göre her ilin merkez ilçesinde ve o ile bağlı ilçe merkezlerinde seçimi kontrol ve idare etmek adına belediye başkanlığının başkanlığında bir seçim kurulu teşkil edilecektir. Seçim kuruluna belediye başkanı başkanlık edecek ve üyeleri

⁴⁷⁰ Duman, *Meşrutiyetten “Beyaz Devrim”e*, s.276.

⁴⁷¹ Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, s.61-62.

⁴⁷² Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi* s.236.

belediye meclisi tarafından kendi üyeleri içerisinde seçilecektir. Seçim kurulları vali veya kaymakam başkanlığında idare kurulu ile toplanarak seçim bürolarını oluşturacaktır. Bu seçim bürolarının üyeleri ise seçim kurulunca seçilecektir. Seçimin tarihi İçişleri Bakanlığı tarafından belirlenecektir. Seçim pazar günü olmak zorundadır.⁴⁷³

Kanun tasarısının kabulünden 5 gün sonra 10 Haziran 1946'da Ekim 1947 tarihinde planlanan milletvekili genel seçimlerinin 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılmasına karar verilmiştir. Seçimlerin erkene alınması CHP il DP arasındaki gerilimi tırmandırmıştır. Demokrat Parti içerisinde seçimlere girip girmeme konusunda fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. 19 Haziran 1946 tarihinde alınan karar ile Demokrat Parti seçimlere girme kararı almıştır.⁴⁷⁴

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan seçimlere Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Millî Kalkınma Partisi, Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Yalnız Vatan İçin Partisi olmak üzere 6 siyasi parti katılmıştır.⁴⁷⁵ Seçimler genel itibari ile CHP ile DP arasında geçmiştir. Bu iki parti propaganda sürecinde sürekli karşı karşıya gelmişlerdir. 1946 seçimlerinin en etkili propaganda araçlarından birisi de mitinglerdir. Mitingleri başlatan ve etkili bir şekilde kullanan taraf Demokrat Partidir.⁴⁷⁶ Demokrat Parti mitingleri tek parti yönetiminden memnun olmayanların muhalefet tarafında yer aldığı bir göstergesi niteliğindedir. Bu nedenle iktidar tarafı muhalefet tarafına karşı baskı uygulamış, Demokrat Partinin vatandaşları isyana teşvik ettiği yönünde iddialar ortaya atılmış ve mitinglerin başarısına gölge düşürülmeye çalışılmıştır.⁴⁷⁷

Demokrat Parti Seçim çalışmalarını 30 Haziran'da Adana'da düzenlemiş olduğu mitingle resmen başlatmıştır. Demokrat Partinin yapmış olduğu propagandanın temelinde iktidara gelmesi halinde yapacaklarından ziyade iktidar partisinin icraatlarının eleştirilmesi yer almıştır. DP İstanbul İl Başkanının “*Bizim seçim propagandamız, Halk Partisinin bugüne kadar yaptıklarıdır*” sözleri propagandaların özünü anlatmaktadır. Demokrat Parti'nin eleştirdiği en önemli konu İkinci Dünya Harbi sırasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin uygulamış olduğu ekonomi politikalarıdır. Buna bağlı olarak eleştiri yönettikleri diğer bir konu ise *Devletçilik* politikasıdır. Celal BAYAR ülkenin çeşitli yerlerinde yaptığı

⁴⁷³ Koçak, *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, s.409-410.

⁴⁷⁴ Ensar Yılmaz, “1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar” *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, .1/1, (Ordu 2010), s.180-181.

⁴⁷⁵ Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi*, s.1.

⁴⁷⁶ Murat Burgaç, “1946 Genel Seçimlerinde Propaganda”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.26, (Bahar 2013), s.166.

⁴⁷⁷ Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, s.70.

konuşmalarda devletçilikten şu şekilde bahsetmiştir; “Devletçilik memleketteki boşlukları doldurmak için 15 sene evvel elzemdi. Fakat o kadar da sıkı uygulanmasına gerek yoktu, “fert kazancı esas” olmalıydı.” Demokrat Partinin diğer eleştiri argümanları ise Devlet Başkanının aynı zamanda parti başkanı olması ve varlık vergisidir.⁴⁷⁸ DP’nin seçim propagandası afişlerinde havaya kalkmış bir el ve üzerinde “Yeter Söz Milletindir” yazısı vardır.⁴⁷⁹ Seçim çalışmalarının başlamasının ardından basın partiler arası düşmanlığı arttıracak yayınlar yaptı. Vatan, Tasvir ve Yeni Sabah gazeteleri Demokrat Parti’nin sözcülüğünü yürüten gazetelerdi. Köşe yazarları kendi ideolojik görüşlerini savunurken karşı tarafı çok sert şekilde eleştiren yazılar kaleme almışlardır. Muhalefetin tarafında yer alan gazeteler ise idare amirlerinin Demokrat Partiye üye olanlara baskı ve şiddet uyguladı yönünde haberler yayınladılar. İktidar tarafındaki gazeteler ise bu haberleri yalanlamışlardır.⁴⁸⁰

Cumhuriyet Halk Partisi’nin en dikkat çekici propaganda hamlelerinden birisi Yusuf Ziya ORTAÇ tarafından çıkartılan Akbaba adlı siyasi mizah gazetesidir. Yusuf Ziya ORTAÇ ile belediye seçimleri döneminde anlaşılmış ve Mayıs ayı itibarıyla şiir ve karikatürler ile CHP lehine propagandalara başlanmıştır. İktidar partisinin vermiş olduğu avantaj ile CHP basın dışında bazı yerlerde devlet memurları, müftü ve imamı propaganda yapmak amacıyla kullanmıştır.⁴⁸¹ Düzce Müftüsü Mehmet Sıtkı OTLUOĞLU’NUN Düzce Cuma camiiinde vermiş olduğu vaaz bu duruma örnektir. OTLUOĞLU vaaz sırasında şu konuşmayı yapmıştır.

“...Ey cemaati müslimin! Ben buraya bir vazife ile gelmedim. Allah’ın emirlerini sizlere tebliğ ve sizleri irşat için bu kürsüye çıktım. Bazı abdestsiz, namazsız DP mensupları her tarafta halk içine girerek, bir tefrika ve fesat tohumu ekmeğe çalışıyorlar. Bunlar mektepleri kaldırmaya ve bu surette halka yaranmaya çalışmaktadırlar. Sakın bunların iğfalatına kapılmayınız, C.H.P.’den ayrılmayınız. Doğru yol budur.”

Demokrat Partiyi dini siyasete alet etmekle suçlayan CHP, bu şekilde kendisi de dini siyaset malzemesi yapmıştır.⁴⁸²

⁴⁷⁸ Burgaç, “1946 Genel Seçimlerinde Propaganda”, s.166-169.

⁴⁷⁹ Yılmaz, “1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar”, s.183.

⁴⁸⁰ Burgaç, “1946 Genel Seçimlerinde Propaganda”, s.177-178.

⁴⁸¹ Duman, *Meşrutiyetten “Beyaz Devrim”e*, s.279-281.

⁴⁸² Yılmaz, “1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar” s.184.

Cumhuriyet Halk Partisi seçim çalışmaları sırasında sadece Demokrat Partinin eleştirilerin cevap vermekle kalmayarak geçmiş icraatlarını ve gelecekte yapmayı planladıklarını da halka aktararak propaganda yapmıştır. Bu propaganda çalışmaları sırasında üç broşür hazırlanmıştır. Bu kapsamda üç broşür hazırlanmıştır. Bu broşürlerin ilki “Neleri Unutmamalıyız?” başlığı taşıırken, ikinci broşürde CHP’nin “dünya ve cemiyet görüşü” yer alıyordu. Üçüncü broşürde ise CHP’nin ekonomi politikası ele alınıyor ve “Devletçilik” ilkesi açıklanıyordu. Bu broşürlerin dışında ülkedeki aydınlara gönderilmek üzere çeşitli broşürler bastırılmıştır.

CHP kadın seçmenleri hedef alacak bir çalışma yürütmüştür. Kadınlara yönelik olarak “*Türk Kadını Sandık Başına*” isimli bir afiş hazırlanmıştır. Afişte “*Bugün sana bu hakları veren inkılabı yarın sende oyunu vereceksin Türk Kadını!*” şeklinde bir hatırlatma ile kadınlardan oy istenmiştir.⁴⁸³

İktidar Partisinin Demokrat Partili isimlere yönelttiği en büyük suçlama ise “*Komünistlerin, Moskova’nın çizgisinde*” olmaktı. Bu suçlamalara maruz kalan kişilerden biri ise Demokrat Partiden milletvekili adayı olan Mareşal Fevzi ÇAKMAK olacaktı.⁴⁸⁴

Bu siyasi hava içerisinde gerçekleşen 1946 seçimlerine CHP tüm bölgelerde katılırken, henüz teşkilatlanmasını tam manasıyla gerçekleştirememiş olan DP 63 ilin 16’sında aday çıkartamamıştır.⁴⁸⁵ DP’nin seçime katılamadığı iller Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çoruh, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt ve Van’dı⁴⁸⁶ Durum böyle olunca DP seçimlerde 273 aday göstermiştir.⁴⁸⁷

Seçimler 21 Temmuz 1946 tarihinde açık oy gizli sayım sistemine göre tamamlanmıştır.⁴⁸⁸ 1946 seçimlerinin resmi sonucuna göre toplam 462 milletvekilliğinden CHP 397, DP 62 ve bağımsızlar ise 3 sandalye kazanabilmiştir.⁴⁸⁹ 1946 seçimleri Türk Siyasi tarihine “usulsüz ve hileli seçimler” olarak geçmiştir.⁴⁹⁰ Bunun sebebi seçimlere hile ve baskı karıştığı iddialarıdır.

⁴⁸³ Burgaç, “1946 Genel Seçimlerinde Propaganda”, s.172.

⁴⁸⁴ Şeyhanlıoğlu, *Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması*, s.172.

⁴⁸⁵ Sarıçoban, “Çok Partili Hayata Geçişte İktidar-Muhalefet İlişkileri 1946-1950” s.54-56.

⁴⁸⁶ Şeyhanlıoğlu, *Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması*, s.172.

⁴⁸⁷ Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi*, s.2.

⁴⁸⁸ Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye* s.131.

⁴⁸⁹ Koçak, *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, s.515-516.

⁴⁹⁰ Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi* s.238-239.

2.1.2. Rize’de 1946 Seçimleri

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk çok partili seçimleri olan 1946 seçimleri normal şartlar altında 1947 yılında yapılması gerekirken CHP’nin almış olduğu karar ile bir yıl erkene çekilmiştir. Yapılan bu baskın seçimin amacı DP’nin tam teşkilatlanmasına fırsat vermemektir.⁴⁹¹ CHP’nin amacı bu şekilde DP’nin fazla milletvekili çıkarmasını engellemek ve iktidarı ele geçirmesine mâni olmaktır. Sonuç olarak CHP amacına ulaşmıştır. DP 1946 seçimlerinde 16 ilde seçimlere katılamamıştır. Rize’de bu illerden birisidir.⁴⁹² CHP Rize’de tek parti olarak seçime gitmiş ve 1943 seçimlerinde meclise katılmış olan milletvekillerinden sadece birisinde değişiklik yaparak seçime gitmiştir. 1946 seçimlerinden mevcut milletvekillerinden Kemalettin KAMU yerine Fahri KURTULUŞ aday gösterilmiştir. Kemalettin KAMU ise bu seçimlerde Erzurum’dan milletvekili adayı olmuştur.⁴⁹³ 21 Temmuz 1946 tarihinde Rize’de yapılan seçimlerin oy dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir;

Tablo 25. Rize’de 1946 Genel Seçim Sonuçları⁴⁹⁴

	Adı Soyadı	Merkez İlçe	Pazar	Çayeli	Güneyce	Toplam
CHP	Tahsin Bekir BALTA	22 384	24 404	17 860	11 307	77 429
	Fahri KURTULUŞ	22 384	23 754	16 688	11 132	73 958
	Fuat SİRMEN	21 315	23 687	16 901	11 092	72 995
	Saim Ali DİLEMRE	21 585	23 689	16 440	11 114	72 828
	Hasan Cavit BELÜL	19 380	23 747	16 643	10 592	70 362
	Ali Rıza ZIRH	15 993	23 681	16 338	10 416	66 428
BAĞIMSIZLAR	Ahmet GÜRKAN					7 662
	Salih YILMAZ					5724
	Tevfik İLERİ					5397
	Ekrem RİZE					4484
	Necati TOPÇUOĞLU					2783
	Faik GÜNDAY					1143
	Adil MANOĞLU					1113
	Aka GÜNDÜZ					1071
	Avni SONAT					942

⁴⁹¹ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi* s.242.

⁴⁹² Süleyman Kocabaş, İnönü Dönemi Millî Şef Dönemi ve Demokrasiye Geçiş 1938-1950, Vatan Yayınları, İstanbul 2009, s.431.

⁴⁹³ BCA, Fon 30.10.0.0 Yer: 77.508.9.

⁴⁹⁴ BCA, Fon: 490.01.0. Yer:376.1589.1.

Rize’de bağımsız adaylarında yer aldığı 1946 seçimlerini CHP kazanmıştır. 1946 seçimlerinde meclise 162 yeni milletvekili katılmıştır.⁴⁹⁵ Önceki dönemden Rize’den mebus olarak seçilen kişilerin tamamı birisi Erzurum Milletvekili olarak yeni mecliste yer almışlardır.⁴⁹⁶

27 Temmuz günü TBMM’ye gönderilen bir şikâyet dilekçesinde seçimlerde bazı usulsüzlükler yapıldığı yönünde şikâyetle bulunulmuştur. Dilekçede Rize’deki bazı köylerde seçimlerin üç gün süre ile devam ettiği, bazı köylerde ise oy kullanmayan kişilerin yerlerine oy kullanıldığı, bazı kişilere ise “*siz gidin oylarınızı biz kullandık*” denilerek oy kullanmalarına müsaade edilmediği gibi iddialar mevcuttur. Ayrıca bazı komisyonların ise bağımsız adaylara ait oyları kullanılmasına izin vermedikleri ve sandıkları vaktinden önce açtıkları iddia edilmiştir. Sunulan bu iddialara karşı bir delil veya şahit sunulamamıştır. Yapılan şikâyeti inceleyen komisyon 23 Ağustos 1946 tarihli raporunda bu itirazları oy çokluğuyla reddetmiştir.⁴⁹⁷

Rize’de yapılan seçimlerde en fazla oyu alan milletvekili adayı Tahsin Bekir BALTA olmuştur. Seçimlere bağımsız olarak katılan Tevfik İLERİ, Ahmet GÜRKAN, Salih YILMAZ ve Necati TOPÇUOĞLU CHP’ye adaylık başvurusunda bulunup başvuruları reddedilen kişilerelerdir.⁴⁹⁸ Bağımsız adaylar içerisinde yer alan Tevfik İLERİ 1950 seçimlerin DP Samsun Milletvekili olarak seçilecektir. Tevfik ileri üç dönem boyunca milletvekilliğini sürdürecektir ve bu dönemlerde Ulaştırma Bakanı, Millî Eğitim Bakanı, Bayındırlık Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı gibi önemli görevlerde bulunacaktır.⁴⁹⁹ Bağımsız adaylardan Ekrem RİZE ise İkinci dönemde CHP Rize milletvekilleri arasında yer almaktadır. Yine bağımsız adaylar arasında yer alan Necati TOPÇUOĞLU 1950 seçimlerinde Rize’den CHP adayı olarak seçime katılacaktır.⁵⁰⁰

2.1.3. Türkiye’de 1950 Seçimleri

1946 seçimlerinden itibaren Demokrat Parti sürekli seçim sistemine karşı eleştiri ve itirazlarda bulunmuştur. Bu itirazlar sonucunda yeni seçim yasasına ilişkin görüşmeler 7

⁴⁹⁵ Koçak, *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, s.486.

⁴⁹⁶ TBMM Arşivi, Rize VIII. Dönem Seçim Mazbatası, BCA, Fon: 30.10.0.0 Yer: 77.508.9, BCA, Fon: 490.01.0, Yer: 376.1589.1.

⁴⁹⁷ TBMM Arşivi, Tutanakları İnceleme Komisyon Raporu, (Esas No: 5/22, Karar No: 25), 23 Ağustos 1946

⁴⁹⁸ Başaran, *Cumhuriyet Döneminde Rize I*, s. 327.

⁴⁹⁹ Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem 1950-1954 Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları* Ankara 1998, s.944-945;

⁵⁰⁰ BCA, Fon: 490.010.0 Yer: 376.1589.1.

Şubat 1950 tarihin TBMM’de görüşülmeye başlanmıştır. Yapılan görüşmeler sonucu yeni seçim kanunu 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilmiştir.⁵⁰¹ Seçim kanunu ile ilgili çalışmalar 1949 yılında başlamasına rağmen Demokrat Parti yürürlükte olan seçim kanunu ile yapılacak olan seçimlerin hiçbirine katılmayacağını açıklamıştır. Bu açıklama doğrultusunda 16 Ekim 1949 tarihinde yapılan belediye seçimlerine katılmama kararı alınmıştır. Demokrat Parti’nin belediye seçimlerini boykot etmesi sonucunda yeni seçim yasası çalışmaları gündeme gelmiştir.⁵⁰²

Yapılacak olan yeni seçim kanunu için ilk iş olarak 11 kişilik bir ilim heyeti kurulmuştur. Kurulan bu heyet, siyasi partilerden seçim kanunu hakkında görüş ve tekliflerini iletmelerini istemiştir. Kurul Belçika, Yunanistan, İtalya, Romanya, İngiltere, İsviçre, Sovyet Rusya, Fransa, Yeni Zelanda, Güney Afrika, Çekoslovakya, Avusturalya, Cenevre Kantonu gibi ülkelerin seçim uygulamalarını incelemiştir. Ayrıca Fransa eski başbakanlarından Paul Boncour, Belçikalı Uzman Vandembulcke ve İngiliz Uzman Lord Natham’ın seçim sistemleri hakkında eleştirileri ve görüşlerine başvurulmuştur.⁵⁰³ Yapılan tüm bu çalışmalar sonrasında yeni Seçim Kanunu Tasarısı 17 Aralık 1949’da TBMM’ye gönderilmiştir. Kanun teklifi 7 Şubat 1950’de TBMM Genel Kurulunda görüşülmeye başlanmıştır. 16 Şubat 1950’de yapılan oylamada 12 ret oyuna karşılık 342 oyla kabul edilen 5545 sayılı Yeni Seçim Kanunu 21 Şubat 1950 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁰⁴

Yeni Seçim Kanununa göre;

- Seçimler gizli oy açık sayım ve çoğunluk ilkesine göre yapılacaktır.
- En az 5 ilden aday gösterebilen partiler radyolardan yararlanabilecektir.
- Yüksek Seçim Kurulunun oluşturulmasına karar verilmiştir.
- Seçimlerle ilgili tüm çalışmalar yargıç güvencesi altında yapılacaktır.
- İdare amirleri memurlar, askeri personel ve milletvekilleri görev yaptıkları bölgenin seçim kurullarında görev alamayacaktır.
- Siyasi partiler ve bağımsız adaylar sandık başından gözlemci bulundurabilecektir.
- Seçmenler oylarını kapalı alanda verecektir.

⁵⁰¹ Çağatay Benhür, “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP’nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları” *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 17, (2007), s.62.

⁵⁰² Kartal “Türk Siyasal Hayatında “Beyaz İhtilal” 1950 Seçimleri”, s.269.

⁵⁰³ Sarıçoban, “Çok Partili Hayata Geçişte İktidar-Muhalefet İlişkileri 1946-1950” s.203.

⁵⁰⁴ Kartal “Türk Siyasal Hayatında “Beyaz İhtilal” 1950 Seçimleri”, s.270.

- Seçim sonuçları hemen açıklanacaktır.
- Kazanan adayların listeleri asılacaktır.
- Oy pusulaları sulh hukuk mahkemesi tarafından korunacak ve TBMM veya Yüksek Seçim Kurulu kararı olmadan nakledilemeyecektir.⁵⁰⁵

Yeni seçim kanunu ile getirilen bu yeniliklerden 1 ay kadar sonra seçimlerin yenilenmesi fikri ilk defa CHP grup toplantısında görüşülmüştür. 24 Mart 1950 tarihinde TBMM genel kurulunda yapılan görüşmelerde 23 ret oyuna karşılık 299 oy ile seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir. Milletvekilleri seçimlerinin yenilenmesi kararı ardından yeni meclisin 22 Mayıs 1950 tarihinde toplanmasına karar verilerek sekizinci dönemin çalışmaları sonlandırılmıştır. 25 Mart 1950 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile seçimlerin 1945 yılında yapılan nüfus sayımı ve ilgili kanunun 13. maddesine göre her seçim bölgesinden seçilecek milletvekili sayısı belirlenmiştir.⁵⁰⁶

Erken seçim kararı ardından CHP içerisinde bazı sorunlar baş göstermeye başlamıştır. CHP 7. Kurultayında alınan bir karar ile milletvekili adaylarının belirlenmesi konusunda %70'lik bir oran il teşkilatlarına bırakılmıştır. Bu noktada teşkilat yoklamasını geçemeyecekleri fikrine kapılan birçok kişi Genel Merkez kontenjanından aday olma çabası içerisine girmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin teşkilat yoklamaları 9 Nisan 1950'de parti divanının belirlediği yöntem dâhilinde ülke genelinde gerçekleşmiştir. İl teşkilatlarında yapılan yoklama ile 487 milletvekili adayından 312'si belirlenmiştir. Genel merkez kendisine düşen %30'luk kısmı ise 16-17 Nisan tarihlerinde belirlemiştir.⁵⁰⁷

İsmet İNÖNÜ, CHP Genel Başkanı sıfatıyla ilk konuşmasını 23 Mart 1950'de Polatlı'da yaparak CHP'nin seçim kampanyasını resmen başlatmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi 1950 seçimlerinde mitinglerin yanı sıra radyo yayını ve Ulus gazetesini etkili bir propaganda aracı olarak kullanmıştır.⁵⁰⁸ Cumhuriyet Halk Partisi 1950 seçimlerinde 1946 seçimlerine göre daha ılımlı bir seçim kampanyası düzenlemiştir. Muhalefette yer alan diğer partiler gibi halk ile bütünleşme çabası içene girmiş, seçmenin ayağına giderek görüşlerini dinlemiştir.⁵⁰⁹

⁵⁰⁵ Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", s.24.

⁵⁰⁶ Duman, *Meşrutiyetten "Beyaz Devrim"e* s.318-319.

⁵⁰⁷ Süleyman Güngör, "14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP'de Bunalım", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, (2010), s.194-195.

⁵⁰⁸ Güngör, "14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP'de Bunalım" s.196-197.

⁵⁰⁹ Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s.129.

CHP'nin seçim kampanyasında kullanmış olduğu söylemlerden bazıları şu şekildedir:

- “Cumhuriyet’i biz kurduk, ülkeyi düşmanlardan biz kurtardık.”
- “Dimyatta pirince giderken evdeki bulgurdan olmayın”
- “DP, ülkeyi birbirine düşürmeye çalışıyor, hizipleşme yaratıyor”
- “Köyler zenginleştirilecektir”
- “Deneme zamanında değiliz”⁵¹⁰

CHP'nin seçim çalışmaları sırasındaki temel unsuru öncelikle seçmenin iktidara olan güvenini sağlamak oluşturmıştır. Partinin 27 Nisan 1950 tarihinde yayınlamış olduğu beyannamede tek parti döneminden farklı politikalar izleyeceği yönünde bazı izlenimler aktarılmıştır. Beyannamenin en dikkat çekici yanı ise altı okun anayasadan çıkartılabileceğine dair yapılan vurgudur.⁵¹¹ Beyannamede yer alan diğer vaatlerde şu şekildedir:

- Özel sektöre ekonomide fırsat verilecektir.
- Yabancı sermayenin ülkeye girişi kolaylaştırılacaktır.
- Vergi sisteminde iyileştirmeler yapılacaktır.
- Köylülerin hayat şartları iyileştirilerek refah sağlanacaktır.
- Türk Parasının değeri korunacaktır.
- Anayasanın tadili ile İkinci Meclisin koruduğu devlet başkanlığı görevinin yeniden düzeltilmesi⁵¹²

Demokrat Parti’de 1950 seçimlerine yoğun bir çalışma ile hazırlanmıştır. Genç ve istekli bir kadroya sahip olan DP seçim sürecinde dinamik bir hava yakalamıştır. Demokrat Parti adayları halkın arasına karışarak kendilerini tanıtmıştır.⁵¹³ Demokrat Partinin 1950 seçimlerinde temel propaganda konuları ise şu şekildedir;

- Halkın özgürlüğe kavuşması
- Ekonomik rahatlık
- İşçi ve köylülerin çıkarlarını korumak

⁵¹⁰ Didem Deniz, “1950 Seçimleri Demokrat Parti İzmir Propagandası” *Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi* İzmir 2006, s.111-112.

⁵¹¹ Sinan Yıldırım, “1950 Seçimleri ve Propaganda”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (İstanbul 2004), s.140-142.

⁵¹² Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, s.132-133.

⁵¹³ Yıldırım, “1950 Seçimleri ve Propaganda”, s.139.

Demokrat Parti'nin propagandası genel olarak sosyal konular üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Demokrat Parti'nin en büyük propaganda malzemesi ise CHP iktidarına karşı yüklenmekti. Televizyonun olmadığı bu dönemde afişler etkili bir propaganda aracıydı. DP seçim döneminde afişlerden bolca yararlanmıştı. 1946 yılında afişlerde kullanılan “*Yeter Söz Milletin*” tekrar kullanılmış ve bu sloganla ilgili afişler hazırlanmıştır.⁵¹⁴

Demokrat Parti'nin seçim süreci boyunca uğraşmak zorunda kaldığı en önemli meselesi ise Millet Partisi'nin Demokrat Partiye karşı yöneltmiş olduğu “*muvaaza*” partisi iddiaları olmuştur.⁵¹⁵

Tarihler 24 Nisan 1950 tarihini gösterdiği vakit Demokrat Parti 486 kişilik milletvekili listesini açıklamıştır. Partinin seçim beyannamesi ise 8 Mayıs tarihinde yayınlanmıştır. Beyannamenin temelini CHP uygulamalarına karşı olan eleştiri oluştururken, en çok eleştirilen konu ise ekonomi politikaları olmuştur. Beyannamede köylünün geçim sıkıntısı yaşadığı, vergi sisteminin düzensizliği gibi sorunlardan bahsederken iktidar olması halinde bu duruma çözüm bulacağını vadetmiştir.⁵¹⁶

Seçim propagandaları 10 Mayıs 1950 akşamı son radyo konuşmalarının yapılmasıyla sona ermiştir. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimler ülke genelinde sakin bir hava içerisinde gerçekleşmiştir.⁵¹⁷ Seçimlere yüksek düzeyde katılım olmuştur. Seçimlere katılım oranı %89,3 olarak belirlenmiştir. 8.905.743 seçmenden 7.953.055'i sandık başına giderek oy kullanmıştır. Bu seçmenlerden 4.241.393'ü Demokrat Partiye oy vererek %53,3 gibi bir oran ile 408 milletvekili çıkarmasını sağlamıştır. CHP ise 3.176.650 oy alarak %39,9 gibi bir oran ile 69 milletvekili çıkartırken MP 250.414 oyla 1 ve bağımsızlar 383.282 oyla 9 sandalyeye sahip oldular. 14 Mayıs 1950 seçimleri Demokrat Parti'nin kesin zaferiyle sona ermiştir.⁵¹⁸

14 Mayıs 1950 tarihindeki seçimden Demokrat Parti'nin galip çıkmasıyla CHP'nin 27 yıllık iktidarı sona ermiştir. Türkiye'de ilk defa iktidar el değiştirirken CHP muhalefet

⁵¹⁴ Deniz, “1950 Seçimleri Demokrat Parti İzmir Propagandası” s.91-92.

⁵¹⁵ Benhür, “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları”, s.63.

⁵¹⁶ Benhür, “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları” s.64-67.

⁵¹⁷ Kartal “Türk Siyasal Hayatında “Beyaz İhtilal” 1950 Seçimleri” s.277.

⁵¹⁸ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.8.

tarafına geçmiştir. Türkiye’de yeni bir dönemin başlamasına neden olan ve Beyaz Devrim olarak adlandırılan Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960 darbesiyle son bulacaktır.

2.1.4. Rize’de 1950 Seçimleri

Demokrat Parti 1946 seçimlerinde Rize’de seçime katılamamıştır. İlk defa 1950 seçimlerinde Rize’de seçimlere katılan DP’nin Rize Milletvekili adayları Kemal BALTA, Mehmet Fahri METE, Zeki Rıza SPOREL, Ahmet MORGİL, Osman KAVRAKOĞLU ve İzzet AKÇAL olmuştur.⁵¹⁹

1950 Seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisinin adayları ise eski milletvekilleri Fuat SİRMEN, Tahsin Bekir BALTA ve Fahri KURTULUŞ ile ilk defa başvuruda bulunan Mazhar BASA, Hasan BİBER ve Necati TOPÇUOĞLU’DUR.⁵²⁰

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerinde siyasi partilerin ve bağımsız adayların seçime girdiği Rize’de oy dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 26. 1950 Seçimleri DP Rize Oyları⁵²¹

Adı Soyadı	Merkez İlçe	Pazar	Çayeli	Güneyce	Toplam
<i>Kemal BALTA</i>	15 875	9649	13 799	3622	42 945
<i>Yusuf İzzet AKÇAL</i>	16 000	9953	13 291	3647	42 831
<i>Osman KAVRAKOĞLU</i>	16 064	9663	13 451	3653	42 832
<i>Zeki Rıza SPOREL</i>	15 720	9567	12 595	3607	41 391
<i>Ahmet MORGİL</i>	15 414	9.55	12 753	3585	41 307
<i>Mehmet Fahri METE</i>	15 481	9120	12 698	3562	40 680
Toplam	94 555	57 507	78 507	21 676	252 245

⁵¹⁹ BCA, Fon: 490.01.0.0 Yer:376.1589.1.

⁵²⁰ BCA, Fon: 490.01.0.0 Yer:376.1589.1.

⁵²¹ TBMM Arşivi, Rize IX. Dönem Seçim Mazbatası

Tablo 27. 1950 Seçimleri CHP Rize Oyları⁵²²

Adı Soyadı	Merkez İlçe	Pazar	Çayeli	Güneyce	Toplam
<i>Tahsin Bekir BALTA</i>	7742	3082	6360	2083	19 267
<i>Fuat SİRMEN</i>	7569	3018	5916	2067	18 570
<i>Fahri KURTULUŞ</i>	7446	3008	5943	2073	18 470
<i>Mazhar BASA</i>	7135	2842	6458	2001	18 436
<i>Necati TOPÇUOĞLU</i>	6662	3251	5111	1978	17 002
<i>Hasan Fehmi BİBER</i>	6843	2475	5241	1870	16 429
Toplam	43 397	17 676	35 029	12 072	108 174

Tablo 28. 1950 Seçimleri Rize Bağımsız Aday Oyları⁵²³

Adı Soyadı	Merkez İlçe	Pazar	Çayeli	Güneyce	Toplam
<i>Faik GÜNDAY</i>					1 597
<i>Ahmet SEYMENOĞLU</i>					683
<i>Rıfat Sami ERTEKİN</i>					542
<i>Zihni DERİN</i>					355
<i>Cemil KALÇA</i>					318
<i>Muharrem ALMAK</i>					14
<i>Şahin ŞAHİNLER</i>					1
Toplam					3510

⁵²² TBMM Arşivi, Rize IX. Dönem Seçim Mazbatası⁵²³ TBMM Arşivi, Rize IX. Dönem Seçim Mazbatası.

Rize’de de Türkiye genelinde olduğu gibi Demokrat Parti adayları liste halinde en çok oyu alan kişiler oldular ve tüm vekillikleri kazandılar. Uzun süre boyunca CHP Rize İl Başkanlığı, Halkevi ve Belediye Başkanlığı görevlerini yürütmüş olan Hasan Fehmi BİBER’İN CHP’nin adayları arasında en düşük oyu alması dikkat çekici bir unsurdur. Aynı şekilde Demokrat Parti İl Başkanı olan Mehmet Fahri METE’DE kendi partisi içerisinde en az oyu alan kişidir⁵²⁴.

Cumhuriyet Halk Partisi tarafından aday gösterilmeyerek bağımsız aday olan Faik GÜNDAY ise bağımsız adaylar içerisinde en çok oyu alan kişi olmuştur. 1946 yılında CHP’den aday gösterilmeyen ve Rize’de tanınırlığı yüksek olan Zihni DERİN bu seçimlere bağımsız aday olarak katılmıştır. Rize’deki seçmenlerin seçime katılım oranı hakkındaki bilgiler aşağıdaki gibidir;

Tablo 29. Rize’de 1950 Seçimlerine Katılım Oranları⁵²⁵

Seçim Merkezi	Seçmen Sayısı	Seçime İştirak Eden Kişi Sayısı	Seçime Katılma Oranı (%)
<i>Merkez İlçe</i>	27 342	23 289	85,18
<i>Pazar</i>	14 475	12 759	88,15
<i>Çayeli</i>	22 204	18 529	83,45
<i>Güneyce</i>	7261	5678	78,2
Toplam	71 282	60 255	84,53

Rize’de seçimlere katılım %84,53 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Seçimlere katılımın en yüksek oranda olduğu ilçe ise Pazar’dır. Rize’de partilerin ilçelere göre almış olduğu oy oranları şu şekildedir;

Tablo 30. Rize’de CHP ve DP’nin Oy Oranlarının Karşılaştırılması⁵²⁶

Partiler	Merkez İlçe	Pazar	Çayeli	Güneyce
<i>DP</i>	68,54	76,49	69,15	64,23
<i>CHP</i>	31,46	23,51	30,85	35,77

⁵²⁴ TBMM Arşivi, Rize IX. Dönem Seçim Mazbatası

⁵²⁵ BCA, Fon: 490.01.0.0 Yer: 376.1589.1.

⁵²⁶ BCA, Fon: 490.01.0.0 Yer: 376.1589.1.

Demokrat Parti Rize'nin ilçelerinden en yüksek oyu yine katılımın en yüksek olduğu Pazar ilçesinden almıştır. Pazar'ın hemen ardından Çayeli gelmektedir.

Demokrat Parti Rize'de oyların %69,3'ünü alırken Cumhuriyet Halk Partisi %29,7'sini almıştır. Bağımsız adayların aldığı oy oranı ise yaklaşık %1 civarında kalmıştır.⁵²⁷ Rize vilayetinin 1950 seçimlerindeki en ilginç özelliği ise Demokrat Partinin %69,3'lük oranı ile ülke genelinde en yüksek oyu aldığı vilayet olmasıdır.⁵²⁸

2.1.5. Türkiye'de 1954 Seçimleri

1954 yılında yapılan seçimler Demokrat Partinin iktidar olarak CHP'nin ise muhalefet olarak katıldıkları ilk seçimlerdir. Çok partili hayatın Türkiye'de başlamasından sonra seçmen ilk defa iktidar partisi olarak görev yapmış iki parti arasında tercih yapacaktır. Demokrat Parti 1950 seçimlerini kazanmış olsa da bu galibiyetin altında yatan neden sunmuş olduğu vaatlerden çok CHP yönetimine karşı duyulan memnuniyetsizliktir. Yani 1950 seçimlerinde Demokrat Partiyi seçmekten çok Cumhuriyet Halk Partisinin seçmemek gibi bir seçmen tercihi söz konusudur. 1954 Seçimleri ise ilk defa Demokrat Partinin icraatlarının oylanacağı bir seçim olacaktır. 1954 seçimleri sadece kendi dönemini değil daha sonraki dönemleri ve Türk Siyasi hayatını derinden etkileyecek sonuçlara sebep olacaktır.

1954 seçimleri Türkiye'de bugüne kadar yapılmış seçimler içerisinde bir partinin almış olduğu en yüksek oy oranı olan %58'lik bir sonuç ile Demokrat Partinin mutlak zaferi ile sonuçlanmıştır.

14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanarak iktidarı devralmış olan Demokrat Parti tarım araç ve makinelerini arttırma yönünde politikalar izlemiştir. Dönemin iklim şartlarının da tarımda verimi arttırmaya yönelik seyretmesi üzerine üretimde önceki yıllara göre büyük artışlar sağlanmasını beraberinde getirmiştir. Şeker ve çimento sanayinde önemli gelişmeler sağlanmıştır. Ekonomi, eğitim, sağlık ve ulaştırma alanında yapılan iyileştirmeler halk tarafından olumlu karşılanmış ve Demokrat Partiye olan desteği arttırmıştır.

Demokrat Parti'nin Türkiye'yi Kore Savaşına dâhil etmesi sonucunda Türkiye NATO'ya üye olmuştur. Yaşanan bu dış gelişme iç politika da olumlu sonuçlar doğurmuştur.

⁵²⁷ TBMM Arşivi, Rize IX. Dönem Seçim Mazbatası

⁵²⁸ TBMM Arşivi, Rize IX. Dönem Seçim Mazbatası

Başbakan Adnan MENDERES Ordu'da yapmış olduğu konuşmasında *“Türkiye, Kanuni devirlerinden beri şimdiki kadar büyük bir dış itibara sahip olmamıştır,”* diyerek bu gelişmenin önemini vurgulamıştır.⁵²⁹

Cumhuriyet Halk Partisi 1950 seçimlerini milletçe işlenmiş bir hata olarak görmekteydi. Yapılacak olan yeni seçimler ile bu hatanın düzeltileceğine inanmaktaydı. Bu seçimler CHP'nin muhalefet partisi olarak katılacağı ilk seçimlerdi. Bu nedenle yapacakları hamlelere dikkat etmek ve özen göstermek zorundaydılar.

1954 seçimleri öncesinde CHP olağanüstü kurultaya giderek tüzükteki bir maddeyi değiştirmiştir. Bu değişiklik ile parti gerekli gördüğü konularda diğer muhalefet partileri ile iş birliği yapabilmesinin önünü açmıştır.⁵³⁰

27 Ocak 1954 tarihinde Millet Partisi dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır. Partinin kapatılmasının hemen ardından Osman BÖLÜKBAŞI ve arkadaşları 10 Şubat 1954 tarihinde Cumhuriyetçi Millet Partisini kurmuşlardır. Partinin Genel Başkanı Mustafa KENTLİ olmuştur. Kapatılan MP'sinin yöneticileri bu partinin kurucuları arasında yer almışlardır.⁵³¹

12 Mart 1954 tarihinde CMP bir bildiri yayınlarak muhalefete seçimlerde iş birliği çağrısında bulunmuştur. İki gün sonra CHP bu bildiriye olumlu yanıt vermiştir.⁵³²

Bu iki muhalefet partisi arasında uzun görüşmeler yapılmıştır. CHP seçimlerde iş birliği yapılması halinde CMP'ye %30'luk bir kontenjan vermeyi teklif etti. CMP ise bu teklife karşılık tüm vilayetlerde adayları yarı yarıya çıkarmak istiyordu. CHP'nin savunmuş olduğu fikir her partinin gücü oranında temsil edilmesi gerektiği idi.⁵³³

CHP'nin içerisinde Faik Ahmet BARUTÇU böyle bir iş birliğine karşı çıkmaktaydı. BARUTÇU bu iş birliğine karşı İsmet İNÖNÜ'YE *“Seçimlerde Millet Partisiyle iş birliği yapılmasının aleyhinde bulundum. „Bu ilkelerimizi yadsımaktır, kendimizi manen mahkûm eder, aydınları karşımıza alırız, ”* diyerek bu konudaki görüşünü açıklamıştır. İsmet İNÖNÜ'NÜN bu iş birliğindeki amacı ise Millet Partisinin seçimlerde CHP'ye dinsiz parti şeklinde saldırmasını önlemektir. İNÖNÜ bu durumu *‘İktidardakilerden*

⁵²⁹ Yeni İstanbul, 23 Nisan 1954.

⁵³⁰ Metin Toker, *DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s.280.

⁵³¹ Deniz Bölükbaşı, *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*, Doğan Kitap, İstanbul 2005 s.177.

⁵³² Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, s.253.

⁵³³ Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, s.254.

daha yobaz değillerdir. Ötekiler ilkesiz gericilerdir, berikiler ilkeli. Bizim ilkemiz de demokrasinin kurulması ve korunmasıdır, " şeklinde açıklamıştır.⁵³⁴

Görüşmeler sonucunda CHP ile CMP arasında bir anlaşmaya varılamadı. Millet Partililer CHP'ye ulusun güveninin ve sevgisinin kalmadığını düşünmekteydiler. Kendilerini şanslı olan taraf olarak görüyor ve er ya da geç iktidara geleceklerine inanıyorlardı. Bu koşullar altında saygınlığımızı kıracak koşulları neden kabul edelim düşüncesi hâkimdi. Türkiye Köylü Partisi ise baştan iş birliğini reddetmişti. Ayrıca iktidarın gelişmiş olduğu kısıtlamalarda muhalefetin iş birliği yapmasına engel oluyordu.⁵³⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi 12 Mart 1954 tarihinde almış olduğu karar ile seçimlerin 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılmasına karar vermiştir. Meclis tatile girmeden önce Demokrat Partinin yapmış olduğu çalışmalar sonucunda 17 Şubat 1954 tarihinde 55445 sayılı seçim kanunun 16, 19, 27, 117, 119, 120, 123, 124, 125, 126. maddeleri 6272 sayılı yasa ile değiştirilmiştir. Yapılan bu değişiklik ile seçmen kütüklerinin daha sağlıklı ve ayrıntılı bir şekilde düzenlenmesi, listelerin birer kopyalarının siyasi partilere verilmesi, Yüksek Seçim Kurulu'nun oluşumu ve seçim tutanaklarını inceleme yetkisinin bu kurula verilmesi gibi konularda bazı yenilikler getirildi. Yeni oluşturulan Yüksek Seçim Kuruluna da beşi Yargıtay'dan beşi Danıştay'dan olmak üzere on üyenin seçimi yapıldı.⁵³⁶

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlere dört parti katılmıştır. Demokrat Parti ve CHP 64 Vilayetin tamamında seçime girerken, Cumhuriyetçi Millet Partisi 40, Türkiye Köylü Partisi ise 19 vilayette aday göstererek seçimlere katılmıştır.⁵³⁷

1954 yılı seçimleri sırasında Türkiye genelindeki toplam seçmen sayısı 10.262.063 kişiydi. Bunlardan 9.095.617 kişi 43.174 sandıkta oy kullanarak %88,6 gibi bir katılım oranı ile seçimler tamamlandı. Liste usulü çoğunluk sisteminin kullanıldığı seçimleri Demokrat Parti oyların %57,6'sını alarak kazanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi %35,4 Cumhuriyetçi Millet Partisi %4,9 oy almıştır.⁵³⁸

⁵³⁴ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar 1939-1954*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977, s.559.

⁵³⁵ Barutçu, *Siyasi Anılar* s.562.

⁵³⁶ Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti* s.255.

⁵³⁷ İsmet İnönü, *Defterler 1919 – 1973*, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.604.

⁵³⁸ Erol Tuncer, *Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, TESAV Yayınları, Ankara 2003, s.233-239.

Uygulanan seçim sisteminin sonucunda oyların %57,6'sını almış olan Demokrat Parti Meclisin %94,82'sini kazanmıştır. %35,4 oy almış olmasına karşılık Cumhuriyet Halk Partisi ise Mecliste %5,5 gibi bir oran ile temsil edilmiştir. Bu durum liste usulü çoğunluk sistemine karşı yoğun ve sert eleştirilen yöneltmesine neden olmuştur. 1950 seçimlerinde de aynı sistem uygulanmış fakat bu kadar sert tepkilere sebep olmamıştır.

Seçimlerde liste usulü çoğunluk yerine nisbi temsil esası uygulanmış olsaydı DP 281, CHP 211, CMP 32, Köylü Partisi (KP) 18 milletvekili kazanmış olacaktı⁵³⁹ Liste usulü çoğunluk sisteminde toplamda 541 Milletvekilliğinden DP 504, CHP 31, CMP 5 ve 1'de bağımsız aday milletvekili olarak mecliste yerini almıştır.

Cumhuriyet Halk Partisinin lideri İsmet İNÖNÜ seçim sonuçlarından memnun olmamıştı. Faik Ahmet BARUTÇU'NUN Trabzon'da, Hüseyin Cahit YALÇIN'IN Kars'ta kendi memleketlerinde seçimi kaybetmiş olmaları İNÖNÜ'YÜ çok üzmüştür. Trabzon'da en çok oy alan DP adayı Faik Ahmet BARUTÇUDAN 40 bin oy fazla almıştı, hatta Trabzonlu olmayan DP adayının bile Barutçu'dan 29 bin oy alması İsmet İNÖNÜ'NÜN *“Trabzon akıl ve havsalaya sığmayacak bir ayıp işlemiştir. Bir Trabzonluları bir de Karşılıarı affedemiyorum.”* şeklinde tepkisine neden olacaktır. Kars'a olan tepkisi ise Hüseyin Cahit YALÇIN'IN seçilememiş olması nedeniyledir.⁵⁴⁰

Muhalefet seçimlerin dürüstlük şartları altında yapılmadığını ileri sürmüştür. Nihat ERİM başta Celal BAYAR ve Adnan MENDERES Seçim Kanunu metin ve ruh olarak ihlal ettiklerini, ayrıca devletin araçlarını yolsuz olarak seçimlerde kullandıklarını iddia etmiştir. Muhalefete göre DP seçimlerde 60 milyon lira para harcamıştır. Muhalefet bu paranın kaynağının ne olduğu yönünde eleştirilerini sıklıkla dile getirmiştir.⁵⁴¹

Demokrat Parti cephesinden bu iddialara karşılık hemen bir açıklama yapılarak iddialar reddedilmiş ve seçimlerde 60 milyon değil 1,5 milyon lira harcandığı açıklaması yapılmıştır.⁵⁴²

Seçim zaferinden hemen sonra Cumhurbaşkanı Celal BAYAR zaferi kutlamak adına Adnan MENDERES'İ, kabineyi ve partinin Genel İdare kurulu üyelerini yemeğe davet etmiştir. Seçim sonuçlarının tahlilini yapan BAYAR, özellikle muhalefetin listelerinden seçime girmiş olan devlet memurlarına kızgın durumdaydı. Bu memurların çoğu seçimi

⁵³⁹ Metin Toker, *İsmet Paşayla On Yıl 1950-1954*, Akis yayınları, Ankara 1966, s.10.

⁵⁴⁰ Barutçu, *Siyasi Anılar* s.563.

⁵⁴¹ Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005 s.524.

⁵⁴² Zafer, 7 Mayıs 1954.

kazanamamış ve yasanın kendilerine tanıdığı hak sebebiyle görevlerine geri dönebileceklerdi. Celal BAYAR bu durumu uygun bulmayarak bu kişilerin tasfiye edilmesini istiyordu. BAYAR Devletin kilit noktalarında bulunan bu kişileri ‘*renklerini belli ettiler*’ şeklinde tanımlamaktaydı. Mevcut kanunlar eğer böyle bir tasfiyeye izin vermiyorsa bu kanunları da değiştirebileceklerini ifade etmekteydi. Cumhurbaşkanı Celal BAYAR seçim sonucunda almış oldukları büyük zafer sonrası ‘*Millet, CHP’nin Meclisteki milletvekillerinin sayısını daha da azaltıp bunu otuza indirmekle ne istediğini belli etmiştir. Artık bundan sonra ince demokrasiye paydos!*’ diyerek yeni dönemde muhalefet ile ilişkilerin nasıl ilerleyeceğinin ilk sinyallerini vermektedir.⁵⁴³ Adnan MENDERES ise;

“2 Mayıs” ta hiçbir şey olmamış gibi devri sabıkın bütün kötü arazi ile şuursuz, yıpratıcı ve haysiyetsiz kavgalarıyla, yalan ve iftiraya dayanan sözde siyasi mücadele usulleriyle devamına müsaade etmeyeceğiz. Çünkü son seçimler neticeleri, memleketin kaderi üzerinde çok ehemmiyetli ve devamlı tesirleri görülecek olan bir büyük hadisedir ve son seçimler ondan evvelki intikal devriyle şimdi başlamakta olan safhayı birbirinden kesin surette ayırmış bulunuyor. 2 Mayıs’ın manasını biz böyle anlamaktayız”

şeklinde 1954 seçimlerini değerlendirmiştir. Adnan MENDERES 1950 – 1954 yılları arasındaki Demokrat Parti iktidarını ‘*intikal devri*’ şeklinde nitelendirmektedir.⁵⁴⁴

Seçim sonuçlarına ilişkin iktidar tarafından yapılan bu açıklamalar Demokrat Parti’nin 1954 seçimleri sonrasında elde etmiş olduğu bu büyük güç ile sivil bir dikta rejimine doğru yol aldığı şeklinde değerlendirmelerin yapılmasına yol açmıştır. Seçimlerden hemen önce Nihat ERİM Yeni Ulus gazetesinde Başbakan Adnan MENDERES’İ diktatör olarak nitelendirmeye başlamıştır. 1954 seçimleri sonrasında ise bu diktatör nitelendirmesi CHP’liler tarafından sıklıkla kullanılmaya başlanacaktır.

2.1.6. Rize’de 1954 Seçimleri

Rize’de 1954 seçimlerine DP, CHP, CMP ve bağımsız adaylar katılmıştır. Partiler adayları belirlerken en çok parti içi yoklama yöntemine başvurmaktaydılar. DP partinin aday yoklaması 28 Mart 1954 tarihinde Şehir Kulübünde yapılmıştır. DP’nin Rize il

⁵⁴³ Toker, *İsmet Paşayla On Yıl*, s.15.

⁵⁴⁴ Adnan Menderes, *Bir Devre Damgasını Vuran Nutuklar I*, Hazırlayan N. Altaş, Mesafe Yayıncılık, İstanbul 1990, s.229.

başkanı olan Ethem Şevki KEPENEK son gün adaylığını geri çekmiş ve yoklamaya katılmamıştır.⁵⁴⁵ Yoklamaya katılmayan diğer bir isim ise İkinci Dönem CHP'den milletvekilliği yapmış olan Ekrem RİZE'DİR.⁵⁴⁶ Yoklamanın tamamlanması ardından DP'nin Rize'de milletvekilliğine aday gösterdiği kişiler şu şekildedir; Yusuf İzzet AKÇAL, Hüseyin AGUN, Osman KAVRAKOĞLU, Kemal BALTA, Mehmet Fahri METE⁵⁴⁷

Aday yoklaması sonucunda 5 milletvekili adayı belirlenirken son milletvekili adayı Genel Merkez tarafından Rize Milletvekili Ahmet MORGİL olarak belirlenmiştir.⁵⁴⁸ Böylece Zeki Rıza SPOREL haricinde mevcutta Rize Milletvekili olan isimler tekrardan milletvekili adayı olarak gösterilmişlerdir. Zeki Rıza SPOREL'İN yerine aday gösterilen isim ise Hüseyin AGUN olmuştur. Yapılan parti içi yoklamada yeterli oy alamayıp aday gösterilmeyen kişilerden bazıları CMP'ye geçmişlerdir.⁵⁴⁹ Yine yoklamada yeterli oyu alamayan Avni ONAT ile Yakup AKALIN bağımsız aday olarak seçimlere katılacaklarını açıklamışlardır.⁵⁵⁰ Avni ONAT ve Yakup AKALIN seçime kadar aktif bir çalışma yürütmüş ve il genelinde mitingler düzenlemişlerdir.⁵⁵¹

CHP'nin 1954 seçimlerinde Rize'den aday gösterdiği kişiler 1950 seçimlerinde aday olarak gösterilen Tahsin Bekir BALTA, Fuat SİRMEN ve Mazhar BASA ile yeni aday gösterilen Ekrem ORHON, Rahmi ARER ve Abdi AYTAÇ aday listesinde yer almışlardır. Bu isimlerden Fuat SİRMEN 6, 7 ve 8. dönemlerde Rize Milletvekilliği yapmıştır. Tahsin Bekir BALTA ise 7 ve 8. dönem CHP Rize Milletvekilidir. Ekrem ORHON, Rahmi ARER ve Abdi AYTAÇ ise ilk defa aday olarak gösterilmişlerdir.⁵⁵²

Cumhuriyetçi Millet Partisi ise 1954 seçimlerine aralarında Rize'nin de bulunduğu 40 vilayette seçimlere girecektir.⁵⁵³ CMP Rize vilayetinde adaylarını belirlemek için 4 Nisan'da parti içi yoklama yapmıştır. Yapılan oylama sonucunda Ali KALAYCI, Enis N. KEPENEK, Kudret KANTOĞLU ve Muhsin GÜLOĞLU⁵⁵⁴ aday olarak seçilirken Kâmil ARICI ve Namık KORAY'DA Genel Merkez tarafından aday olarak

⁵⁴⁵ Zümrüt Rize, 3 Nisan 1954, Zümrüt Rize, 6 Nisan 1954.

⁵⁴⁶ Rizenin Sesi, 17 Mart 1954.

⁵⁴⁷ Zümrüt Rize, 29 Mart 1954.

⁵⁴⁸ Zümrüt Rize, 15 Nisan 1954.

⁵⁴⁹ Zümrüt Rize, 3 Nisan 1954, Zümrüt Rize, 6 Nisan 1954.

⁵⁵⁰ Zümrüt Rize, 14 Nisan 1954, Rizenin Sesi, 10 Nisan 1954.

⁵⁵¹ Zümrüt Rize, 16 Nisan 1954.

⁵⁵² Zümrüt Rize, 4 Mayıs 1954.

⁵⁵³ İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi TBMM X. DÖNEM (1950-1954)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara 2005, 137.

⁵⁵⁴ Zümrüt Rize, 5 Nisan 1954.

gösterilmiştir.⁵⁵⁵ 2 Mayıs 1954 seçimleri Rize’de sakin ve olaysız olarak gerçekleşmiştir. Rize’de Demokrat Parti 91.581 seçmenin 78.117’sinde oy alarak seçimleri tam liste halinde kazanmıştır.⁵⁵⁶

Tablo 31. Rize’de 1954 Genel Seçim Sonuçları⁵⁵⁷

Partiler	Adaylar	Toplam	Merkez	Ardeşen	Çayeli	Fındıklı	İkizdere	Pazar
DP	<i>Yusuf İzzet AKÇAL</i>	55 630	23 170	6663	9676	3390	4179	8552
	<i>Hüseyin AGUN</i>	55 113	23 200	6566	9527	3311	4213	8316
	<i>Osman KAVRAKOĞLU</i>	51 518	22 090	6333	7919	3204	4077	7895
	<i>Kemal BALTA</i>	50 405	22 113	6488	6295	3255	4178	8076
	<i>Mehmet Fahri METE</i>	50 786	22 135	5888	7794	3147	4073	7749
	<i>Ahmet MORGİL</i>	51 289	21 886	6094	8116	3216	3978	7999
CHP	<i>Fuat SİRMEN</i>	20 418	8764	3369	2579	1556	1105	3045
	<i>Tahsin Bekir BALTA</i>	21 184	8890	3596	2549	1589	1226	3334
	<i>Mazhar BASA</i>	19 695	8086	3856	1311	1520	1141	3781
	<i>Ekrem ORHON</i>	20 488	8735	4339	1325	1417	1696	2976
	<i>Rahmi ARER</i>	17 531	8011	3225	1394	1300	959	2642
	<i>Abdi AYTAÇ</i>	16 734	7678	7678	999	1233	1023	2500
CMP	<i>Enis Naci KEPENEK</i>	4123	1521		692	414	396	1100
	<i>Kâmil ARICI</i>	3002	2157			88	253	504
	<i>Muhsin GÜLOĞLU</i>	3724	1912		645	110	486	571
	<i>Kudret KANTOĞLU</i>	3096	1202		608	90	293	903
	<i>Ali KALAYCIOĞLU</i>	5181	1581		1.952	268	329	1050
	<i>Namık KORAY</i>	2026	1.089		269	74	233	361
Bağımsız	<i>Avni ONAT</i>	3395	666		1225	73	590	841
	<i>Yakup AKALIN</i>	2104	792		276	71	593	372

⁵⁵⁵ Zümrüt Rize, 4 Mayıs 1954.

⁵⁵⁶ Zümrüt Rize, 3 Mayıs 1954.

⁵⁵⁷ Zümrüt Rize, 4 Mayıs 1954.

Rize’de DP seçimlere katılım oranı %85.30 olarak gerçekleşti. Bu katılım oranı ile Rize Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Ülke genelinde seçime katılım oranı %88.6 olarak gerçekleşmiştir.⁵⁵⁸

Rize’deki oy dağılımı ise şu şekilde gerçekleşmiştir.

- Demokrat Parti %68
- Cumhuriyet Halk Partisi %25
- Cumhuriyetçi Millet Partisi %5
- Bağımsız Adaylar %2 oranında oy almışlardır.⁵⁵⁹

1950 seçimleri ile bir karşılaştırma yapıldığı zaman Rize’de ne DP ne de CHP önceki seçimdeki oy oranlarını koruyamamıştır.

2.1.7. Türkiye’de 1957 Seçimleri

Demokrat Parti 11 Eylül 1957 tarihinde erken seçim kararı almıştır. Bu durum seçim çalışmalarının hızlanmasına neden olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi yapılacak olan erken seçimlere hazır olduklarını belirtmiştir. Bu dönemde DP içerisinde huzursuzluklar artarak devam etmekte ve arka arkaya istifalar yaşanmaktadır.

28 Nisan tarihinde seçim kütüklerinin askıya çıkarılmış olması ilan edilmemesine karşın erken seçimin ilk habercisi olmuştur. Muhalefet partileri kendi aralarında iş birliği görüşmeleri yapmış ve bu partilere katılım gitgide artmıştır.

Demokrat Parti seçim çalışmalarına başlamış ve seçim yatırımı olarak Kırşehir’i tekrardan İl haline getirmiştir. Bununla birlikte 78 bucak ilçe haline getirilmiştir. Bu şekilde popülist bir şekilde oy toplamanın yeni bir yöntemi daha Demokrat Parti tarafından siyasi literatürümüz içerisine dâhil edilmiştir. Gitmiş oldukları ilçelerde ‘vilayet isteriz’ gibi levhalar ile karşılaşan DP’liler oy toplamak adına bu zor vaatlerde bulunmayı ihmal etmediler. Bu şekilde de siyasi partilerin oy toplamak adına boş vaatlerde bulunma dönemi başlamış oldu.⁵⁶⁰

Demokrat Partinin içerisindeki karışıklık partinin kurucularından olan eski Dışişleri Bakanı Fuad KÖPRÜLÜ’NÜN istifa etmesine neden olmuştur. KÖPRÜLÜ’NÜN istifası herkeste şok etkisi yaratmıştır. KÖPRÜLÜ istifa gerekçeleri ile DP’yi antidemokratik

⁵⁵⁸ TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, s.5.

⁵⁵⁹ TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, s.78.

⁵⁶⁰ Tekin Erer, *Türkiye’de Parti Kavgaaları*, Çınar Matbaası, İstanbul 1966, s.292.

uygulamalarından dolayı eleştiren kişilerin aynı fikir etrafında birleştiğini görmekteyiz. Fuad KÖPRÜLÜ’NÜN seçimler öncesinde istifa etmesi ve muhalefeti desteklemeye başlaması DP’ye ağır bir darbe vurarak seçmen gözünde puan kaybetmesine neden olmuştur.⁵⁶¹

Millî Muhalefet Cephesi’nin kurulması iktidarı oldukça rahatsız etmiştir. CMP lideri Osman BÖLÜKBAŞI’NIN tutuklanmasına muhalefet taraftarı basın çok büyük tepkiler göstermiştir. Daha sonra CHP Genel Sekreteri Kasım GÜLEK’İN Rize’de gözaltına alınması ve Hürriyet Parti Genel Başkanı Fevzi Lütüfî KARAOSMANOĞLU’NUN evindeki bir toplantıdan dolayı valilik tarafından uyarılması gibi olaylar CHP’nin yayın organı niteliğinde olana Ulus gazetesinde Muhalefetin sesini kısma yönelik hareketler olarak nitelendirilmiştir.⁵⁶²

Demokrat Parti İktidarı ekonomik, dış politika, sosyal ve siyasi meselelerin yanında çıkartmış olduğu anti demokratik kanunlar ve uygulamalar nedeniyle yıpranmıştır. Bunun önüne geçebilmek amacıyla Adnan MENDERES tıpkı 1954 seçimlerinde olduğu gibi temel atma töreni ve kurdele kesme gibi uygulamalara devam etmiştir. Yeni fabrikaların temelleri atılmış, İşçi Konutları ve gecekonduların tapularını dağıtmış, elektrik fiyatları düşürülmüş ve çiftçinin borçları taksitlendirilmiştir.⁵⁶³

Tüm bu gelişmeler yaşanırken siyasi partiler aday listelerini ilan etmeye başladılar. CHP 5 Ekim’de, CMP ve HP ise 7 Ekim aday listelerini duyurmuşlardır. DP ise aday listesini 9 Ekim’de ilan etmiştir.⁵⁶⁴ Demokrat Partinin ilan etmiş olduğu listede mevcutta milletvekili olan 140 kişinin yer almaması büyük tepkilere yol açmış ve partiden ardi ardına istifaların yaşanmasına neden olmuştur.

Böyle bir ortamda yapılmış olan 1957 seçimlerine Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Hürriyet Partisi ve Vatan Partisi katılmıştır.⁵⁶⁵ Bu partilerden Vatan Partisi dışındaki partiler meclise girmeyi başarmıştır.

27 Ekim 1954 tarihinde oy verme işlemleri henüz tamamlanmamış olmasına rağmen saat 14.30’da seçim sonuçları radyodan yayınlanmaya başlanmıştır. İsmet İNÖNÜ Yüksek Seçim Kuruluna itiraz etmiştir. Kurul yayının suç olduğunu ilan etmiş olsa da yayın

⁵⁶¹ Cumhuriyet Gazetesi, 7 Eylül 1957.

⁵⁶² Ulus, 5 Temmuz 1957.

⁵⁶³ Zafer, 10 Ekim 1957.

⁵⁶⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ekim 1957.

⁵⁶⁵ TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, s.8.

devam etmiştir. Yapılan yayın ile Demokrat Partinin iktidarı kazanacağına yönelik bir hava yaratılmaya çalışılmıştır. Dönemin şartları gereği seçim sonuçları iki gün sonra netlik kazanmaya başlamıştır.⁵⁶⁶

Ülke genelinde kayıtlı olan seçmen sayısı 12.078.623'tür. 1957 seçimlerinde bu seçmenlerden 9.250.949'u oy kullanmıştır. Seçimlere katılım oranı %76,6 olarak belirlenmiştir.⁵⁶⁷

- Demokrat Parti 4.303.190 oy ile %47.74'lük bir oran ile 424 milletvekili
- Cumhuriyet Halk Partisi 3.768.043 oy ile %40.82'lik bir oran ile 178 milletvekili
- Cumhuriyetçi Millet Partisi 663.295 oy ile %7.19'luk bir oran ile 4 milletvekili
- Hürriyet Partisi 356.419 oy ile %3.86'lık bir oran ile 4 milletvekili
- Bağımsızlar ve diğer partiler 39.867 oy ile %0.43'lük bir oran ile 4 milletvekili ile yeni dönem meclis dağılımı oluşmuştur.

1957 seçimlerine bakıldığı zaman Demokrat Parti her ne kadar seçimleri kazanmış olsa da büyük oranda oy kaybına uğramıştır. Demokrat Parti Genel Başkanı ve Başbakan Adnan MENDERES bu oy kaybı karşısında üzüntüsünü ‘‘Allah 27 Ekim gecesini bir daha göstermesin’’ diyerek dile getirmiştir. 1950 seçimlerinden beri ilk kez CHP'nin oyları adet ve nispet olarak iktidar partisine yaklaşmayı başarmıştır.

Seçimlere ‘‘Büyük Türkiye İçin Desteğinizi İstiyorum’’ sloganı ile giren Adnan MENDERES istediği desteği bulamayarak %10.72 oranında önemli bir oy kaybına uğramıştır.⁵⁶⁸

Özellikle 1954 seçimleri sonrasında muhalefetin sürekli getirilmesini istediği nispi temsil sistemine iktidar sıcak bakmazken 1957 seçimleri sonrasına bazı Demokrat Partililer bu sistemi düşünmeye başlamışlardır.⁵⁶⁹

2.1.8. Rize’de 1957 Genel Seçimleri

1957 seçimlerine Rize’de üç parti katılmıştır. Bunlar Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisidir. CHP'nin adayları Fuat SİRMEN, Mazhar BASA, Rahmi ARER, Mehmet Ali KUMBASAR ve Mehmet Ali GÜVEN oldu.⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s.98.

⁵⁶⁷ Orhan Aldıkaçtı, ‘‘27 Ekim 1957 Milletvekili Seçimi’’, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.24, S.1-4, (İstanbul 1959), s.24.

⁵⁶⁸ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s.133.

⁵⁶⁹ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.343.

⁵⁷⁰ Zümrüt Rize, 1 Ekim 1957.

CMP'nin aday belirlemek için yapmış oldu parti içi yoklamaya 13 kişi katılmıştır. Bu yoklamada en yüksek oyu alan kişiler Muhittin BİLSEL, Kâmil ARICI, Ali KALAYCIOĞLU ve Hakkı ŞUŞOĞLU CMP'nin Rize milletvekili adayı olurken CMP İl Başkanı E. Naci KEPENEK ile CMP Genel Kurul Üyesi ve IX. Dönem Zonguldak Milletvekili Abdurrahman BOYACIGİLLER Genel Merkez tarafından Rize'de aday gösterilmiştir.⁵⁷¹

DP'de 17 kişi Rize'den milletvekili olabilmek için aday adaylığı başvurusunda bulunmuşlardır.⁵⁷² Bu kişiler arasında adaylıklarını evvela açıklayanlar Parti İl Başkanı Fevzi SARUHAN ile İl İdare Kurulu Üyesi Nazım TARAKÇIOĞLU'DUR. Daha sonra ise;

- İstanbul'da gümrük müdürlüğü yapmış olan hukuk mezunu Fevzi TEVETOĞLU,⁵⁷³
- Bir önceki seçimde DP'den adaylık başvurusunda bulunan Başvekâlet Toprak ve İskân İşleri Umum Müdürlüğü başmüfettişlerinden Şahap DENİZER,⁵⁷⁴
- Çamlıhemşin Belediye Başkanı Osman KURTULUŞ,
- Ankara Yüksek Öğretmen Okulu öğretmenlerinden Rıfat SAMİ,
- Ardeşen Hâkimi Cevat Yılmaz ve Partinin İstanbul İl Genel Meclis üyeliği görevinde bulunan eski müfettişlerden olup ticaretle uğraşan Arif Hikmet GÜNER adaylıklarını açıkladılar.⁵⁷⁵

Yapılan parti içi yoklamadan çıkan sonuçlar şu şekildedir; Osman KAVRAKOĞLU 335 oy, Hüseyin AGUN 316 oy, İzzet AKÇAL 270 oy, Ahmet MORGİL 230 oy, Mehmet F. METE 204 oy.⁵⁷⁶ Böylece geçen dönemde Rize Milletvekilliği yapmış olan 6 kişiden 5'i tekrardan Rize'den aday gösterilmişlerdir.

Bir önceki dönemde Rize Milletvekili olan Kemal BALTA bu seçimlerde Artvin'den aday olmuştur. Kemal BALTA'NIN yerine ise Rizeli olup bir önceki dönemde DP Artvin Milletvekili olan Muzaffer ÜNAL aday gösterilmiştir.⁵⁷⁷ 27 Ekim 1954 tarihinde yapılan

⁵⁷¹ Zümrüt Rize, 1 Ekim 1957, Rizenin Sesi, 1 Ekim 1957.

⁵⁷² Rizenin Sesi , 20 Eylül 1957.

⁵⁷³ Rizenin Sesi , 19 Eylül 1957.

⁵⁷⁴ Rizenin Sesi , 16 Eylül 1957.

⁵⁷⁵ Rizenin Sesi , 21 Eylül 1957.

⁵⁷⁶ Rizenin Sesi , 7-8 Ekim 1957.

⁵⁷⁷ Rizenin Sesi , 9 Ekim 1957.

seçimlerde Rize’den 113.771 seçmenin 86.976’sının oy kullandığı seçimler aşağıdaki tablodaki gibidir;⁵⁷⁸

Tablo 32. Rize’de 1954 Genel Seçim Sonuları⁵⁷⁹

Partiler	Adaylar	Toplam	Merkez	Ardeşen	ayeli	Fındıklı	İkizdere	Pazar
DP	<i>Yusuf İzzet AKAL</i>	41 156	18 522	4086	7523	2714	2491	5820
	<i>Hüseyin AGUN</i>	41 153	18 745	4065	7388	2683	2491	5781
	<i>Osman KAVRAKOĞLU</i>	41 120	18 693	4045	7386	2709	2490	5802
	<i>Ahmet MORGİL</i>	40 882	18 625	3867	7455	2659	2488	5788
	<i>Mehmet Fahri METE</i>	40 798	18 559	3895	7397	2696	2488	5763
	<i>Muzaffer ÖNAL</i>	40 785	18 608	3861	7392	2675	2486	5763
CHP	<i>Rahmi ARER</i>	24 880	10 674	4712	1916	1617	1913	4048
	<i>Mazhar BASA</i>	25 181	10 652	4864	1936	1631	1913	4185
	<i>M. Ali GÜVEN</i>	24 678	10 737	4644	1864	1569	1910	3954
	<i>M. Ali KUMBASAR</i>	25 215	10 711	4917	1945	1641	1914	4087
	<i>Fuat SİRMEN</i>	25 276	10 785	4822	1981	1653	1917	4118
	<i>Fevzi TUGAY</i>	24 560	10 559	4662	1850	1538	1907	4044
CMP	<i>Kâmil ARICI</i>	14 820	5000	1778	3117	873	1366	2686
	<i>Muhittin BİRSEL</i>	14 964	5048	1789	3170	878	1370	2709
	<i>Abdurrahman BOYACIGİLLER</i>	14 777	4922	1784	3150	878	1368	2675
	<i>Ali KALAYCIOĞLU</i>	15 065	4925	1877	3198	957	1368	2740
	<i>Enis Naci KEPENEK</i>	15 246	4992	1932	3170	1030	1372	2750
	<i>Hakkı ŞUŞOĞLU</i>	14 861	4873	1795	3257	871	1375	2690

⁵⁷⁸ TBMM Arşivi, XI. Dönem Rize Milletvekilleri Seçim Tutanakları.

⁵⁷⁹ Zümrüt Rize, 31 Ekim 1957.

Türkiye genelinde seçimlere katılım oranı %76,6 olarak gerçekleşmiştir.⁵⁸⁰ Rize’de ise 86,7’lik bir katılım oranı ile Türkiye ortalamasının üstüne çıkmıştır. Rize genelinde oyların dağılımı şu şekildedir;

- Demokrat Parti %50.6
- Cumhuriyet Halk Partisi %30.8
- Cumhuriyetçi Millet Partisi %18.4
- Rize’den seçime girmemiş olan Hürriyet Partisine sandıktan 148 oy çıkmıştır.⁵⁸¹

Demokrat Parti iktidarının üçüncü seçimlerinde ülkede olduğu gibi Rize’de de oy kaybını engelleyememiştir. Bir önceki seçimle kıyasladığı zaman %17’lik bir oy kaybı mevcuttur. Rize’de CHP oylarını %5 arttırırken en büyük çıkışı ise %13’lük bir artış ile CMP sağlamıştır.

2.2. Rize’de Yerel Seçimler

2.2.1. 1930 Belediye Seçimlerinde Rize

SCF’nin kurulmasından bir ay sonra ülke genelinde yerel seçimler yapılmıştır. Türkiye genelinde 17 Eylül ile 17 Ekim arasında yapılan yerel seçimler Rize Merkez’de 1-2 Ekim günü başlamış ve 13 Ekim tarihinde sona ermiştir. Seçim Çayeli’nde 5 Ekim tarihinde, Pazar’da 24 Eylül tarihinde, Hopa’da 1-8 Ekim tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Oy kullanma işleminin nihayete ermesi sonucunda yapılan sayımda Rize’de 1304 oydan CHF 925, SCF ise 379 oy almıştır. Böylece mevcut belediye başkanı Hakkı MATARACI tekrar belediye başkanı olarak seçilmiştir.⁵⁸²

Bir ay kadar önce kurulmuş olmasına rağmen SCF Türkiye genelinde önemli bir başarı yakalamıştır. Dâhiliye Vekâleti tarafından SCF’nin 502 belediye başkanlığı için seçime girdiği 37 vilayetten 22 merkezde kazanmış olduğu açıklamıştır.⁵⁸³ Fakat seçim sonrasında CHF’nin birçok yerde usulsüzlük yaptığı yönünde şikâyetler olmuştur.⁵⁸⁴ Bu yöndeki şikâyetlerden bazıları da Rize’den gelmekteydi. Rize’deki SCF üyeleri genel merkeze seçimlerde usulsüzlük yapıldığı yönünde birçok telgraf çekmişlerdir. Bu telgraflardan bazılarında dönemin Rize Valisi Ahmet Ekrem (ENGÜR) Bey’in yüze

⁵⁸⁰ TÜİK Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007 s.5.

⁵⁸¹ TÜİK Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007 s.78.

⁵⁸² BCA, Fon: 490.01.0. Yer: 286.1146.1

⁵⁸³ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması*, s.271

⁵⁸⁴ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması*, s.273.

yakın kişinin önünde Cumhuriyet Halk Fırkasının adaylarının kazandırılacağını söylemesi ve CHF'lilerin oy vermeye gelen halka kendi adaylarının isim listelerini dağıtarak bu adaya oy verilmesinin gerekli olduğu yönünde telkinlerde bulunulduğu fakat halkın bu durumdan rahatsız olarak seçimin müdahale olmadan yapılması için üst makamlara başvuruda bulunulduğu yazılmıştır. Başka bir telgrafta ise seçmenlerin polis ve jandarma süngüsü arasında beşer beşer geçirilerek fırka dairesi önündeki daktilografa sevk edildiği ve oylarını istemedikleri şekilde yazarak sandığa atılmak zorunda kaldıkları belirtilmiştir.⁵⁸⁵ Bunların dışında seçimlerde dikkat edilmesi gereken usullerin birçoğuna riayet edilmediği yönünde şikâyetlerde mevcuttur.⁵⁸⁶

Yaşanan bu olumsuzlukların 5 Ekim tarihli Yarın gazetesi ile 6 Ekim tarihli Son Posta gazetesine şu şekilde yansımıştır;

*“Rize’de belediye intihabatı zabıta kuvvetiyle Halk Fırkası mutemedinin nezaret ve tehdidi altında kanuna mugayir Halk Fırkası salonunda yapıyor. Kendilerine rey vermeyen halk envai çeşit müşkülâtla serbest reyden mahrum bırakılıyor. Halk mütemadiyen telgrafla makamâtı âliyyeye müracaattadır. Vali Bey de bu usulsüz muamelenin teminine zabıta kuvvetinden başka Mektupçu Beyi tevki etmiştir. Bu hal halkı çok müteessir etmiştir.”*⁵⁸⁷

9 Ekim 1930 tarihinde Son Posta gazetesinde yer alan başka bir haberde ise konudan şu şekilde bahsedilmektedir;

*Rize’de, 6 Ekim’de garip bir tecelli olarak rey sandığı Halk Fırkası binasına konmuştur. Bin kadar müntehip bu vaziyet karsısında ve tesir altında rey vermekten imtina etmiştir. Gördükleri vaziyetten müteessir olan intihap encümeni azasından Hasan Mahmut, Hasan ve Salim Efendiler vazifelerinden istifa etmişlerdir. Salim Efendinin istifası geri aldırılmıştır. Vaziyetin bu şekle girmesinin sebebi, mutemet Mehmet ağadır.”*⁵⁸⁸

SCF üyeleri Rize Valisi Ekrem Bey’in kanunsuzluklara karşı tedbir alması gerekirken bilakis kendisinin de bu yanlışlıklara eşlik ettiği yönünde şikâyetle bulunarak hem vali hakkında tahkikat başlatılmasını hem de Rize’de seçimlerin iptal edilmesini talep

⁵⁸⁵ Balkaya, 1930 Belediye Seçimleri, s.66.

⁵⁸⁶ Balkaya, 1930 Belediye Seçimleri, s.166-167, 221-222.

⁵⁸⁷ Alper Özkök, “Türk Basınında 1930 Belediye Seçimleri”, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2009, s.76.

⁵⁸⁸ Özkök, “Türk Basınında 1930 Belediye Seçimleri”, s.112.

etmişlerdir.⁵⁸⁹ Tüm bu olaylar yaşanırken Danıştay, SCF'nin seçimi kazandığı ya da iyi oy aldığı bazı yerlerde seçimi iptal etmiştir. Rize'de de incelemeler yapılmış fakat seçimlerin iptal edilmesine lüzum görülmemiştir.⁵⁹⁰ Danıştay'ın Rize'de seçimleri incelemeye almasının sebebinin SCF'nin itirazı mı yoksa yüksek sayılabilecek bir oy almış olması mı olduğu yönünde kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Rize'den seçimlerle ilgili şikâyet telgrafları gelmiş olmasına rağmen 15 Ekim 1930 tarihli Akşam gazetesi haberinde Rize'de seçimlerin serbest bir hava içerisinde devam ettiğini, baskı iddialarının yalan olduğu ve halkın severek CHF'ye oy verdiğini yazmıştır.⁵⁹¹

Belediye seçimlerinin sonuçlanmasından sonra SCF'nin yüksek oy aldığı yerlerde CHF çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Muhalefet partisine gösterilen ilginin sebebinin öğrenmek amacıyla bu bölgelere heyetler gönderildi. Yapılan çalışmada vilayetlerden bazılarına öncelik verildi. “*Acil çalışma yapılması gereken yerler*” olarak adlandırılan listenin içerisinde Rize'de bulunmaktaydı. Rize'de seçimleri CHF kazanmış olsa da, bir ay önce kurulmuş olan bir partinin %29 oranında bir oy almış olması büyük bir problem olarak nitelendirilmiştir. Çünkü bu durum hem partiye hem de il teşkilatına karşı olan bir hoşnutsuzluğun işaretidir. CHF Genel Merkezi, Samsun, Giresun, Ordu ve Rize'de çalışma yürütmeleri amacıyla Rize Milletvekili Ahmet Fuat Bey, Trabzon Milletvekili Hasan Bey, Erzurum Milletvekili Hafız Bey ve Erzincan Milletvekili Aziz Samih Bey'i görevlendirmiştir. Ayrıca Rize'ye gidecek olan heyette Rize Milletvekilleri Esat ÖZOĞUZ ile Ali Rıza Bey, Genel Merkez'in talimatı ile yer almıştır.⁵⁹²

2.2.2. Rize'de 1939 Yerel Seçimleri

1939 yılında yapılan yerel seçimlerde Hasan Fehmi BİBER Belediye Başkanı olarak seçilmiştir. Biber'in Başkanlığı 10 Kasım 1939'da Cumhurbaşkanı İsmet İNÖNÜ tarafından onaylanmıştır.⁵⁹³

⁵⁸⁹ Balkaya, *1930 Belediye Seçimleri*, s.141.

⁵⁹⁰ Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s.334.

⁵⁹¹ Balkaya, *1930 Belediye Seçimleri*, s.142.

⁵⁹² BCA, Fon: 490.01.0. Yer: 284.1141.2.

⁵⁹³ BCA, Fon: 30.11.1.0 Yer: 135.41.18.

2.2.3. Rize’de 1942 Yerel Seçimleri

1942 yılında yapılan yerel seçimlerde Hasan Fehmi BİBER Belediye Başkanı olarak seçilmiştir. Biber’in Başkanlığı 27 Kasım 1942 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İNÖNÜ tarafından onaylanmıştır.⁵⁹⁴

2.2.4. Rize’de 1946 Yerel Seçimleri

1946 belediye seçimlerinde tekrar Hasan Fehmi BİBER Rize Belediye başkanı olarak seçilmiştir. Biber’in başkanlığı 3 Temmuz 1946 tarihinde onaylanmıştır.⁵⁹⁵

2.2.5. 1950 Yerel Seçimleri

Rize’de 3 Eylül 1950 tarihinde yapılan yerel seçimlere %78 oranında bir katılım sağlandı. Seçimlerde Demokrat parti Rize ve Çayeli’de belediye meclis üyeliklerinin tamamını Pazar İlçesinde ise 1 kişi dışında tüm üyelikleri kazanmayı başarmıştır. Güneyce ilçesinde ise DP seçime girmemiş, burada seçimi CHP kazanmıştır.⁵⁹⁶ Pazar ve Çayeli ilçelerinde CHP seçimleri kazanmaya kesin gözüyle bakmaktaydı. Fakat DP milletvekillerinin bölgedeki çalışmaları sonucunda DP buralardaki seçimleri bir oy fark ile kazanmayı başarmıştır.⁵⁹⁷

Seçim sonucunda Rize Belediye Meclis üyeliklerine seçilen kişiler şunlardır.

Tablo 33. Rize Belediye Meclis Üyelğine Seçilen Asil Üyeler (1950 Seçimleri)⁵⁹⁸

Adı Soyadı ve Aldığı Oy	Adı Soyadı ve Aldığı Oy
1) Ahmet VARDAL - 3438	14) Fevzi SARUHAN - 3320
2) İbrahim ŞERİFOĞLU - 3425	15) Mahmut TAŞÇI - 3318
3) M. Aziz BAŞAR - 3404	16) Temel KOPUZ - 3317
4) Süleyman KUVELOĞLU - 3396	17) Mustafa KULELİ - 3308
5) Ali METE - 3372	18) İshak AKMEHMET - 3308
6) Hasan ŞEHİRLİ - 3369	19) Arif SUYABATMAZ - 3303
7) Ali Saip GÜVELİ - 3343	20) Dursun Ali ARSLAN - 3287

⁵⁹⁴ BCA, Fon: 30.11.1.0 Yer: 157.35.17.

⁵⁹⁵ BCA, Fon: 30.11.1.0 Yer: 184.23.10.

⁵⁹⁶ Zümrüt Rize, 30 Eylül 1950; BCA, Fon: 30.1.0.0. Yer: 51.309.6

⁵⁹⁷ Zümrüt Rize, 28 Ekim 1950.

⁵⁹⁸ Zümrüt Rize, 30 Eylül 1950.

8) <i>Nahit ÖZGEN</i> - 3338	21) <i>Şaban EMİR</i> - 3282
9) <i>Mahmut KARAKAR</i> - 3337	22) <i>Ahmet KARALİ</i> - 3280
10) <i>Yusuf TİRYAKİ</i> - 3334	23) <i>Osman VARLI</i> - 3278
11) <i>Yakup TEMİZEL</i> - 3331	24) <i>Hamdi GÜRDAL</i> - 3278
12) <i>Ali İNCE</i> - 3323	25) <i>Yahya ER</i> - 3276
13) <i>Celâl MEMİŞOĞLU</i> - 3328	

Dönemin seçim kanununa göre belediye başkanı, belediye meclis üyeleri tarafından seçilmekte ve Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmaktaydı. Seçimin tamamlanmasından iki gün sonra yapılan toplantıda Rize Belediye başkanlığına Kadıköy DP İlçe İdare Kurulu üyesi Mucip KEMALYERİ seçildi.

Belediye daimi üyeliklerine ise Arif SUYABATMAZ ve Yusuf TİRYAKİ getirildi.⁵⁹⁹ Mucip KEMALYERİ’NİN belediye başkanlığı 2 Ocak 1951 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal BAYAR tarafından onaylandı.⁶⁰⁰

İlçe Belediye meclisine seçilen kişiler ve aldıkları oylar şu şekildedir;

Tablo 34. Çayeli Belediye Meclis Üyelğine Seçilen Asil Üyeler (1950 Seçimleri)⁶⁰¹

Adı Soyadı ve Aldığı Oy	Adı Soyadı ve Aldığı Oy
1) <i>Ahmet TOKER</i> - 1619	11) <i>Şevki AVCI</i> - 1237
2) <i>Hamit SAROĞLU</i> - 1611	12) <i>Hüseyin MERT</i> - 1237
3) <i>D. Ali SARGIN</i> - 1578	13) <i>Mahmut Cemal KARA</i> - 1233
4) <i>Mehmet PİŞKİN</i> - 1574	14) <i>Mustafa USTAOĞLU</i> - 1224
5) <i>İbrahim KAKŞİ</i> - 1571	15) <i>Mustafa KALYONCU</i> - 1212
6) <i>Salih DENİZER</i> - 1571	16) <i>Mustafa MORGÜL</i> - 1211
7) <i>Osman SİPAHİ</i> - 1314	17) <i>Osman KARAHAN</i> - 1211
8) <i>Fehmi OZAN</i> - 1278	18) <i>Mustafa YAZICI</i> - 1207
9) <i>Rıza ALBAYRAK</i> - 1258	19) <i>Memiş YETİM</i> - 1190
10) <i>Mustafa HARMAN</i> - 1247	20) <i>Ahmet TÜYSÜZ</i> - 1169

⁵⁹⁹ Zümrüt Rize, 30 Eylül 1950.

⁶⁰⁰ BCA, Fon:30.11.1. Yer: 218.38.8.

⁶⁰¹ Zümrüt Rize, 30 Eylül 1950.

Tablo 35. Güneyce Belediye Meclis Üyeliğine Seçilen Asil Üyeler (1950 Seçimleri) ⁶⁰²

Adı Soyadı ve Aldığı Oy	Adı Soyadı ve Aldığı Oy
1) <i>Veysel KÖSEOĞLU</i> - 312	7) <i>Hızır YILMAZ</i> - 290
2) <i>Rasim ALEMDAR</i> - 307	8) <i>Mustafa GÜNEŞ</i> - 288
3) <i>Şevki ALEMDAR</i> - 307	9) <i>Mehmet GÜNAYDIN</i> - 287
4) <i>Ahmet ATAY</i> - 306	10) <i>İsmail ERDEM</i> - 286
5) <i>Mustafa ALBAYRAK</i> - 296	11) <i>Yusuf KÖSEOĞLU</i> - 279
6) <i>Hasan SARUHAN</i> - 295	12) <i>Hızır AKGÜNEŞ</i> - 277

Tablo 36. Pazar Belediye Meclis Üyeliğine Seçilen Asil Üyeler (1950 Seçimleri) ⁶⁰³

Adı Soyadı	Adı Soyadı
1) <i>Necmettin TURAN</i>	7) <i>Kadem VARDAL</i>
2) <i>Abdullah TUFANOĞLU</i>	8) <i>İsmail TAŞÇI</i>
3) <i>Nâzım DENİZER</i>	9) <i>Şevket YANGIN</i>
4) <i>Hasan KALAYCI</i>	10) <i>Hasan BAYRAKTAR</i>
5) <i>Nidai GÜMÜŞ</i>	11) <i>Sabri BUL</i>
6) <i>Ahmet GENÇ</i>	12) <i>Mustafa BAYRAKTAR</i>

Pazar'da CHP'den seçilen tek meclis üyesi Mustafa BAYRAKTAR'DIR. Meclis üyelerinden Necmettin TURAN Belediye Başkanı, Nazım DENİZER ise başkan yardımcısı olarak seçilmiştir. ⁶⁰⁴

⁶⁰² Zümrüt Rize, 30 Eylül 1950.

⁶⁰³ Zümrüt Rize, 30 Eylül 1950.

⁶⁰⁴ Zümrüt Rize, 30 Eylül 1950.

Önce genel seçimlerde daha sonra da yerel seçimlerde Rize’de hüsrana uğrayan CHP Ekim ayında yapılacak olan İl Genel Meclisi seçimleri için hiç vakit kaybetmeden hızlı bir tempo ile çalışmaya başlamıştır.⁶⁰⁵

CHP Genel Merkezi yapılacak olan seçim için tüm il başkanlıklarına gönderdiği talimat ile oy pusulalarının bastırılmasını istemiştir. Rize İl başkanlığına gönderilen talimatta 30 bin pusula basılması istenmiştir. Fakat CHP Rize İl İdare Kurulu, Genel Merkeze gerekli para ve kâğıdın bulunmadığını bildirerek pusulaları Ankara’da basılmasının daha uygun olacağını iletmiştir.

Kurul Genel Merkez’den Pazar için 45 bin Çayeli için 30 bin ve Merkez İlçe için 55 bin oy pusulası basılmasını istemiştir. Ayıca seçim çalışmalarında kullanılmak üzere bin lira para gönderilmesi talebinde bulunuldu

Bunları dışında İl İdare Kurulu Başkanı Murat ARAYICI, belediye seçimleri sırasında DP milletvekillerinin Rize ve ilçelerinde haftalarca çalışma yürüttüğünü belirterek CHP’nin eski veya yeni milletvekillerinden birkaç kişinin Rize’de görevlendirilmesini de talep etmiştir. Bu talepler Genel Merkez tarafından olumlu karşılanmıştır. Oy pusulaları basılarak Rize’ye gönderilmiştir.⁶⁰⁶ Bazı eski milletvekilleri de seçim çalışmalarında yer almıştır.⁶⁰⁷

Hem DP hem de CHP yoğun bir seçim çalışması yürüterek köy köy dolaşmış ve propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır. İl Genel Meclisi seçimleri tıpkı genel ve yerel seçimlerde olduğu gibi DP’nin zaferi ile nihayete erdi.⁶⁰⁸ Seçim sonucunda partilerin adayları ve aldıkları oylar şu şekildedir:

Tablo 37. Rize Merkez İlçe İl Genel Meclis Seçim Sonuçları (1950 Seçimleri)⁶⁰⁹

CHP	DP
Adayın Adı Soyadı ve Aldığı Oy	Adayın Adı Soyadı ve Aldığı Oy
1) Remzi BAYRAKTAR - 2806	1) Mustafa Aziz BAŞAR - 8350
2) Mehmet TUZCU - 3493	2) Mustafa FIRAT - 9168
3) Maksut RAKICI - 2974	3) Muharrem GÜNEŞDOĞDU - 6810

⁶⁰⁵ Zümrüt Rize, 14 Ekim 1950.

⁶⁰⁶ BCA, Fon: 490.01.0. Yer: 260.1037.1

⁶⁰⁷ Zümrüt Rize, 14 Ekim 1950.

⁶⁰⁸ Zümrüt Rize, 14 Ekim 1950.

⁶⁰⁹ BCA, Fon: 490.01.0. Yer: 260.1037.1

4) Şükrü ZİRH - 2702	4) Hüseyin HUT – 10 048
5) Harun USTA - 3052	5) Ahmet KANBUR - 3309
6) Mehmet CİVELEK - 3635	6) Hüsnü KURTKAYA - 4654
7) Kâzım YAMAKOĞLU - 9610	7) İbrahim ŞERİFOĞLU - 8182
	8) Ahmet VARDAL - 8890
	9) Musa YETİNİM - 9312
Toplam Oy: 11 975	Toplam Oy: 42 339

Çayeli’de gerçekleşen İl Genel Meclisi sonuçları tablodaki gibidir;

Tablo 38. Çayeli İl Genel Meclis Seçim Sonuçları (1950 Seçimleri)⁶¹⁰

DP	CHP
Adı Soyadı ve Aldığı Oy	Adı Soyadı ve Aldığı Oy
1) Fevzi SARUHAN - 5091	1) Fuat KARAL - 2394
2) Necati BİLGİN - 5033	2) Ahmet CAYMAZ - 2305
3) Mehmet OKUYAN - 4518	3) Neşet KURTULUŞ - 2075
4) Mehmet PİŞKİN - 4322	4) Mahmut HACIOĞLU - 1973
5) Ahmet AYAR - 3864	5) Mustafa KAZMAZ - 1894
6) Mevlut ALOĞLU - 3820	6) Ömer KANDEMİR - 1458
Toplam Oy 26 648	Toplam Oy 12 099

Güneyce’de gerçekleşen İl Genel Meclisi Sonuçları tablodaki gibidir;

Tablo 39. Güneyce İl Genel Meclis Seçim Sonuçları (1950 Seçimleri)⁶¹¹

CHP	DP	Bağımsız
Adı Soyadı ve Aldığı Oy	Adı Soyadı ve Aldığı Oy	Adı Soyadı ve Aldığı Oy
Fikri KUMBASAR - 473	Hulusi ALEMDAR - 1053	Yusuf KÖSEOĞLU - 2450

⁶¹⁰ BCA, Fon: 490.01.0. Yer: 260.1037.1.

⁶¹¹ BCA, Fon: 490.01.0. Yer: 260.1037.1.

Seçim sonrası İl Genel Meclisi şu isimlerden oluştu:

Tablo 40. İl Genel Meclisi (1950 Seçimleri) ⁶¹²

Merkez İlçe	Pazar İlçesi	Çayeli	Güneyce
Hüseyin HUT	Osman DELİER	Fevzi SARUHAN	Yusuf KÖSEOĞLU
Kâzım CENGİZ	Nazım TARAKÇI	Naci BİLGİN	
Musa YETİM	Nazım TELATAR	Mehmet OKUYAN	
Mustafa FIRAT	Servet BİRBEN		

Seçimlerden sonra ilk İl Genel Meclisi toplantısı 14 Aralık 1950 tarihinde yapıldı. Meclis başkan vekilliğine Nazım TARAKÇIOĞLU seçilirken kâtipliklere ise Yusuf KÖSEOĞLU ve Kazım CENGİZ seçilmiştir. ⁶¹³

İl Genel Merkezi seçimleri ile ilgili CHP Çayeli İlçe Başkanı Mustafa KAZMAZ tarafından Genel Merkeze sunulan raporda seçim ile ilgili şu yorumu yapmıştır;

“Milletvekilleri seçiminde karşı parti (DP) faal uzuvlarının yapmış olduğu asılsız propagandaları ve yapılmasına imkân olmayan aşırı vaatleri hala kulaklarda izlerini devam ettirmekte olmakla beraber iktidarın yapılan vaatleri yapamaması ve eşkârıumumiye üzerine aksi tesir edecek yanlış hareketleri az çok bir bocalama göstermektedir. Bu bocalamayı milletvekilleri seçiminde almış olduğumuz yüzde yirmi beş oyun il genel meclisi seçiminde yüzde kırk sekize çıkmasından anlıyoruz.”

Yine aynı raporda CHP’nin adaylarının DP’nin adaylarından daha çok sevilen ve daha yüksek mevkideki kişiler olduğunu fakat halkın gözünde CHP’nin “din karşıtı” olarak algılandığını belirtmektedir. DP Milletvekilleri ve teşkilatının bu yönde yapmış olduğu propagandanın seçim sonucuna büyük tesirini olduğunu raporda belirtmiştir. ⁶¹⁴

Rize’de 13 Ağustos 1950 tarihinde ise muhtarlık seçimleri yapılmıştır. Toplamda 314 muhtarlığın 175 tanesini DP 129 tanesini CHP 10 tanesini ise bağımsız adaylar

⁶¹² Zümrüt Rize, 14, 28 Ekim 1950.

⁶¹³ Rize, 16 Aralık 1950.

⁶¹⁴ BCA, Fon: 490.01.0. Yer: 182.727.1.

kazanmıştır.⁶¹⁵ DP en çok muhtarlığı kazanan parti olmuş olsa da genel seçimlerde almış olduğu başarıyı oranını bu seçimlerde yakalamamıştır. Muhtarlık seçimlerinde oyların yüzdesel olarak dağılımı şu şekilde olmuştur;

- Demokrat Parti: %55,7
- Cumhuriyet Halk Partisi: %41,1
- Bağımsızlar %3,2

2.2.6. 1955 Yerel seçimleri

1955 yerel seçimleri sırasında muhalefet partileri Rize’de seçime katılmama kararı almışlardır. Bu sebeple Rize’de DP ve bağımsız adaylar seçim için mücadele etmişlerdir. Muhalefet partilerinin seçime katılmaması sebebiyle birçok kişi Belediye Meclis Üyeliği için bağımsız olarak adaylık başvurusunda bulunmuştur.

DP’ye 53 kişi adaylık başvurusunda bulunurken, 25 kişide bağımsız aday olarak seçimlere katılmıştır. Seçim süresince bağımsız adaylar birlikte hareket etmişlerdir.⁶¹⁶

Seçimlere son bir ay kala bağımsız adaylar çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. 13 Kasım 1955 tarihinde yapılan seçimleri bağımsızlar kazanarak bu çalışmaların neticesinde başarılı olmuşlardır.⁶¹⁷

1955 yerel seçimlerine katılım oranı %51 civarlarında kalmıştır. 24 Bağımsız aday toplamda 53.753 oy alırken DP’nin 25 adayı ise 52.068 oy almıştır. Seçimleri Pazar, Fındıklı, Çayeli ve Merkez İlçe ile Derapazarı Nahiyesinde bağımsız adaylar kazanırken, diğer ilçe ve nahiyelerde DP kazanmıştır. DP’nin kazanmış olduğu İkizdere ilçesinde ise seçimlere hile karıştığı gerekçesiyle soruşturma başlatılmıştır.⁶¹⁸

1955 yerel seçimlerinde en fazla oy DP’nin adayı Bahaettin COŞKUN almıştır. Geri kalan tüm üyeler ise bağımsız adaylardan oluşmuştur. DP’nin en fazla oy alan ikinci kişi olan Esat Tuzcuoğlu, en az oy alan bağımsız adaydan 12 oy daha az almıştır.⁶¹⁹

⁶¹⁵ BCA, Fon: 30.1.0.0. Yer: 51.309.6

⁶¹⁶ Zümrüt Rize, 24 Ekim 1955.

⁶¹⁷ Zümrüt Rize, 14 Kasım 1955.

⁶¹⁸ Zümrüt Rize, 16 Kasım 1955.

⁶¹⁹ Zümrüt Rize, 14 Kasım 1955.

Tablo 41. 1955 Yılı Rize Belediye Meclis Üyeleri⁶²⁰

<i>Murat KÖSEOĞLU</i>	<i>Sıtkı KUMBASAR</i>
<i>Mustafa ARDAL</i>	<i>Ziya ÇALIŞIR</i>
<i>Muzaffer ŞEHİRLİ</i>	<i>Hasan DÜZYOL</i>
<i>Sabri MANDEV</i>	<i>Arif ÇEMBERCİ</i>
<i>Ali Sait KARAGÖZ</i>	<i>Halim AYDIN</i>
<i>Salih DENİZ</i>	<i>Osman GÜNEY</i>
<i>İbrahim GÜLER</i>	<i>Mehmet YÜKSEKTEPE</i>
<i>Ramiz DEMİRCİOĞLU</i>	<i>İsmail TÜRK</i>
<i>Tahsin SUYABATMAZ</i>	<i>Recep Ali MURAT</i>
<i>Mehmet TRABZONLUOĞLU</i>	<i>İlyas EYÜBOĞLU</i>
<i>Hakkı KAZMAZ</i>	<i>Dursunali SAĞIR</i>
<i>Mustafa SEMİZ</i>	<i>Bahaettin ÇAVUŞ(DP)</i>
<i>Mehmet KASPAR</i>	

17 Kasım günü İl Seçim Kurulundan mazbatalarını⁶²¹ alan yeni meclis üyeleri 19 Kasım 1955 tarihinde en yaşlı üye sıfatıyla Ali Suat KARAGÖZ başkanlığında toplanmışlardır. Toplantıda 1 oy dışında tüm oyları alan Mustafa ARDAL Rize Belediye başkanı seçilmiştir.⁶²²

DP'nin Rize'de seçimi kaybetmesinin sebebi parti içi anlaşmazlıklar ve belediye de yaşanan sorunlar etkili olmuştur.⁶²³

25 Eylül 1955 tarihinde yapılan İl Genel Meclisi seçimlerini ise DP kazanmıştır. Ancak seçimlere katılım oranı %27,5 olmuştur.⁶²⁴ Katılımın düşük olmasının başlıca sebebi muhalefetin seçime girmemesi nedeniyle seçim sonucunun değişmeyeceğini düşünen DP seçmeninin sandığa gitmemesi neden olmuştur.⁶²⁵

2.3. Rize Belediyesi'ndeki Olumsuzluklar

Rize'de yapılan yerel seçimlerde tıpkı genel seçimlerde olduğu gibi DP kesin bir zafer kazanmıştır. Rize Belediye Başkanlığına Mucip KEMALYERİ seçilmiştir. Ancak Kemalyeri 19522 yılınca çıkmış olduğu ilk yıllık izni sonrasında 1,5 aylık bir rapor almış

⁶²⁰ Zümrüt Rize, 14 Kasım 1955.

⁶²¹ Zümrüt Rize, 18 Kasım 1955.

⁶²² Zümrüt Rize, 20 Kasım 1955.

⁶²³ Zümrüt Rize, 13 Ekim 1955.

⁶²⁴ Zümrüt Rize, 26 Eylül 1955.

⁶²⁵ Zümrüt Rize, 28 Eylül 1955.

ve İstanbul'a gitmiş, bu raporun sonunda ise bir telgraf ile Rize'ye dönmeyeceğini ve görevinden istifa ettiğini bildirmiştir. Mucip KEMALYERİ'NİN istifası üzerine başkanvekilliğini Ahmet VARDAL yürütmüştür.⁶²⁶ İki yıl boyunca görev yapmış olan Kemalyeri görev süresi boyunca iyi bir performans sergileyemedi. Bu sebepten ötürü neden göreve getirildiği yönünde Rize halkı arasında bir tartışmalara sebep olacaktır.⁶²⁷

İçişleri Bakanlığının istifayı onaylamasının ardından Belediye Meclisi tarafından yapılan toplantıda, başkanın meclis üyeleri içerisinde seçilmesi yönünde karar alınmıştır.⁶²⁸ DP'liler belediye başkanı adayı olarak başkanvekilliğini yürütmekte olan Ahmet VARDAL'I göstermişlerdir. Ali Saip GÜVELİOĞLU'NUN başkanlığında 5 Kasım günü yapılan olağanüstü toplantıda Ahmet VARDAL oy birliği ile Rize Belediye başkanı olarak seçilmiştir. Ahmet VARDAL Belediye Başkanı seçilmesinden sonra bir konuşma yaparak gösterilen ilgiye teşekkür etmiştir.⁶²⁹ Ahmet VARDAL'IN Belediye Başkanlığı 18 Aralık 1952 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal BAYAR tarafından onanmıştır.⁶³⁰ Fakat VARDAL beklenen performansı gösterememiştir. Belediye'de işler iyi gitmemiş üyeler arasındaki çekişme basına yansımıştır. Basında yer alan bir haberde belediyedeki çekişmeler için şu şekilde bir yorum yapılmıştır;

*“Belediye Başkanı da dâhil olmak üzere Belediye üyeleri birbiriyle yarışmaları bırakarak, bu şehrin ana davalarıyla uğraşmalarını bekliyorum. Bunca didişmemeler sonunda riyaset makamını işgal edenlerin, bu gayelerine vardıktan sonra daha ne beklediklerini anlayamıyoruz. Bizi teselli eden tek iş, bu gibi kimselerin kısa bir zaman sonra derin uykularından uyandıracak şamarın, çoğu gitti azı kalmasıdır.”*⁶³¹

Yine belediyedeki başıbozukluğa dair basında yer alan bir diğer haberde şöyle deniliyordu:

“Kimi encümen üyeliğine sokalım, kimi idare heyetinden düşürelim, kime komplo kuralım ve bu işlerin yolları nasıldır? Bunu pekâlâ becerebilmekte ve bu hususta pek mahir olduklarını ispat da etmektedirler. Fakat hiçbir zaman

⁶²⁶ Rize, 29 Eylül 1952.

⁶²⁷ Rize, 3-4 Ekim 1952.

⁶²⁸ Rize, 30 Ekim 1952.

⁶²⁹ Rize, 6 Kasım 1952.

⁶³⁰ BCA, Fon: 30.11.1.0. Yer: 255.35.18.

⁶³¹ Zümrüt Rize, 10 Şubat 1953.

halkın ihtiyaçlarını kim daha iyi takdir edebilir bu kimse kimdir onu bulalım diye bir düşünce kendilerinde yok.

Her şeyin zamanı gelecektir, fakat şunu şimdiden belirtmek lazımdır ki bu kimseler değil bir beldenin idaresini, (tabiri af buyrun) bir merkebi dahi idareden acizdirler”⁶³²

1953 yılına gelindiğinde Yusuf TİRYAKİ encümen üyeliğinden istifa etmiştir.⁶³³ Bazı meclis üyeleri ise yapılacak olan ilk toplantıda Ahmet VARDAL’A güvensizlik oyu vererek onu başkanlıktan düşürmeyi planlamaktaydı. DP il teşkilatından bir grubun ise VARDAL’A giderek istifa etmesi gerektiğini söylediği yönünde kulis bilgileri ortalıkta dolaşmaktaydı.⁶³⁴

Meclis üyelerinden bazıları başarısızlığın sebebini Başkan VARDAL olarak görmekteydiler. Kamuoyu ise başarısızlığın sadece Başkan kaynaklı olmadığını, üyelerin hiçbir konuda ona destek olmadıkları yönünde bir görüş hâkimdi.⁶³⁵ Tüm bu baskı ortamında Ahmet VARDAL 1 Haziran günü yapılan toplantıda istifasını açıklamış ve salonu terk etmiştir. Ali Saip GÜVELİ başkanlığında devam eden toplantıda başkanın istifası oylamaya sunulmuş ve oybirliği ile kabul edilmiştir.⁶³⁶ Bu olaydan birkaç gün sonra ise Meclis üyelerinden Mahmut KARAKAN, Hasan ŞEHİRLİ ve Mustafa Aziz BAŞAR istifalarını açıkladılar.⁶³⁷

Ahmet VARDAL’IN istifa etmesi sonrasında Rize Belediye başkanlığına 25 Haziran günü yapılan gizli oylamada 1 ret oy karşı 18 kabul oy ile DP İstanbul İl Teşkilatı üyesi olan Ethem Şevki KEPENEK seçilmiştir.⁶³⁸ KEPENEK’İN başkanlığı 30 Temmuz 1953 tarihinde Cumhurbaşkanı BAYAR tarafından onaylanmıştır.⁶³⁹

Rize Belediyesi 1950 seçimlerinden itibaren halkı memnun edebilecek çalışmalar yürütememişti.⁶⁴⁰ Bu nedenle yeni başkandan beklenti bir hayli büyüktü. Ancak yeni başkanda bu beklentiyi karşılayamayacak ve milletvekili adayı olmak için 2 Mart 1954’te

⁶³² Zümrüt Rize, 2 Mayıs 1953.

⁶³³ Zümrüt Rize, 18 Nisan 1953; Rize, 18 Nisan 1953

⁶³⁴ Zümrüt Rize, 30 Mayıs 1953.

⁶³⁵ Zümrüt Rize, 1 Haziran 1953

⁶³⁶ Zümrüt Rize, 2 Haziran 1953.

⁶³⁷ Zümrüt Rize, 4, 9 Haziran 1953; Rize, 11 Haziran 1953.

⁶³⁸ Zümrüt Rize, 2 Temmuz 1953; Zümrüt Rize, 28 Aralık 1953; Rize, 26 Haziran 1953.

⁶³⁹ BCA, Fon: 30.11.1.0. Yer: 239.22.11.

⁶⁴⁰ Rize, 29 Temmuz 1952.

görevinden istifa edecektir.⁶⁴¹ KEPENEK'İN istifası sonrasında belediye başkanlığına seçilen İbrahim ŞERİFOĞLU 1955 yerel seçimlerine kadar bu görevini yürütecektir.⁶⁴²

Muhalefetin 1955 yerel seçimlerinde Rize'de aday göstermemesi üzerine seçimi DP Merkez İlçe Kurulu Başkanlığı yapmış olan bağımsız aday Mustafa ARDAL kazanmıştır. Seçimi kaybedilmesinin arkasında yatan temel sebep ise DP il teşkilatında partililer arasında yaşanan çekişmelerden dolayı Rize Belediyesinin iyi bir performans sergileyememesidir. Bağımsız olarak seçimlere katılan adaylara muhalif parti destekçileri haricinde bazı DP teşkilatı üyeleri de destek vermişlerdir.⁶⁴³

1956 yılında Belediye Başkanı Mustafa ARDAL, görevi suiistimal ve veterinerin görevine haksız yere son verdiği gerekçeleriyle Vali tarafından görevden alınmıştır. Mustafa ARDAL, görevden alınmasına dair vermiş olduğu ifadede başkan olarak seçildikten sonra DP'nin kendisini defalarca partiye davet ettiğini, bu davetleri kabul etmemesi sebebiyle görevden alındığını söylemiştir. 1957 yılında hakkındaki bu suçlamalardan beraat eden ARDAL, görevine dönmüştür.⁶⁴⁴ Fakat bir süre sonra tekrar görevinden alınacaktır.⁶⁴⁵ Demokrat Partinin iktidarda kaldığı 10 yıllık süre içerisinde Rize Belediyesi parti yöneticilerinin arasındaki mücadelenin arenası haline gelmesi sebebiyle halka yeterince hizmet götürmemiştir.

2.4. 1920-1960 Rize Milletvekilleri

2.4.1. Esat ÖZOĞUZ

Esat Bey, 1871'de Hopa'da doğmuştur. Babasının Adı Hüseyin Hasbi Efendi'dir. Öğrenimini Adapazarı Rüştîyesinde tamamlayan Esat Bey 1893'te Ertuğrul Sancağı Nüfus kâtibi olarak göreve başlamıştır. 1894-1898 yılları arasında Ziraat Bankası Kâtipliği ve Söğüt İlçesi Ziraat Bankası Muhasebe Kâtipliği ile Vergi Tahsil Memuru görevlerinde bulunmuştur. 1899 yılında Söğüt Tahrirat Kâtibi 1901 yılında ise Ertuğrul Sancağı Tahrirat Kâtibi olarak atanmıştır. Beş yıl boyunca bu görevi yürüten Esat Bey 1906 yılında Niğde Livasına Tahrirat Müdürü olarak tayin edilmiştir. 1911 yılında Kırklareli Tahrirat Müdürlüğü 1913'te Üsküdar Tahrirat Müdürlüğü yaptıktan sonra 1915 yılında Adana Valiliği Mektupçuluğuna atanmıştır. 15 Ocak 1920 tarihinde Ankara

⁶⁴¹ Rizenin Sesi, 3 Mart 1954.

⁶⁴² Rizenin Sesi, 12 Nisan 1954

⁶⁴³ Zümrüt Rize, 16 Kasım 1955.

⁶⁴⁴ Zümrüt Rize, 13, 29 Temmuz 1957.

⁶⁴⁵ Memleket, 1 Şubat 1960.

Valiliği Mektupçuluğuna tayin edilen Esat Bey bu görevi icra ederken Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisine Lazistan Mebusu olarak seçilmiştir.⁶⁴⁶ 29 Nisan 1920 tarihinde TBMM'ye katılan Esat Bey İçişleri Komisyonu Kâtipliğine seçilmiştir. 12 Mayıs 1920 tarihinde ise İçişleri Bakanlığı Personel Sicil Müdürlüğüne, 23 Mayıs'ta ise İl İdaresi Genel Müdürlüğüne görevine getirilmiştir. 12 Haziran 1920 de yasama görevine geri dönen Esat Bey Millî Eğitim Komisyonuna yer almış ve İkinci Toplantı yılının sonuna kadar İçişleri ve Tasarı Komisyonu Başkanlığı yapmıştır.⁶⁴⁷ Esat Bey dönem boyunca biri gizli oturum olmak üzere kürsüde 22 kere konuşma yapmış, bir soru önergesi ve yedi kanun teklifinde bulunmuştur.⁶⁴⁸

Esat Bey İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine 15 Temmuz 1923 tarihinde yapılan seçimde 397 oy alarak ikinci kez Rize Milletvekilliğine seçilmiştir. Birinci Dönem Rize Milletvekilleri içerisinde İkinci Dönemde seçilen tek milletvekilidir.⁶⁴⁹

Dâhiliye, Nafia, Memurin Encümeni Mahsus ve Kavanini Maliye gibi komisyonlarda çalışmıştır. 23 Mayıs 1927 tarihinde Ankara Kayseri Demir Yolunun Resmî açılış törenlerinde bulunmuştur.⁶⁵⁰

Rize'de portakal, fındık, limon, mandalina, dut ve çay yetiştirilmesi ile Hopa'da teberru edilen arsaların sahiplerine iade edilmesi hakkında kanun tekliflerinde bulunan Esat Bey Türkiye Büyük Millet Meclisi Kürsüsünden 14 farklı konuda 21 konuşma yapmış ve 23 konuda önerge sunmuştur.⁶⁵¹

Esat Bey III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine 6 Eylül 1927 tarihinde yapılan seçimlerde 540 oy alarak Rize'den Milletvekili seçilmiştir.⁶⁵² III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Nafia ve İçişleri Komisyonlarında görev yapmıştır.⁶⁵³

Esat Bey IV. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine 24 Nisan 1931 tarihinde yapılan seçimlerde 580 oy alarak Rize Milletvekili seçilmiştir.⁶⁵⁴ Esat Bey dönemin sonuna kadar İçişleri Komisyonunda görev almıştır. Üçüncü toplantı yılında Orman Kanunu tasarısının incelenmesi için kurulan geçici komisyonda yer almıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi

⁶⁴⁶ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 303,

⁶⁴⁷ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.660.

⁶⁴⁸ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.660.

⁶⁴⁹ TBMM Arşivi, Rize II. Dönem Seçim Mazbatası

⁶⁵⁰ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.660.

⁶⁵¹ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 303, Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.660.

⁶⁵² TBMM Arşivi, Rize III. Dönem Seçim Mazbatası.

⁶⁵³ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.525.

⁶⁵⁴ TBMM Arşivi, Rize IV. Dönem Seçim Mazbatası.

Genel Kurulunda bir konuşması vardır.⁶⁵⁵ V, VI ve VII'nci Dönemlerde Kars'tan Milletvekili seçilerek Yasama görevini 1946 seçimlerine kadar sürdürmüştür.⁶⁵⁶ 27 Mart 1954'te hayatını kaybeden Esat Bey, evli olup dört çocuk babasıydı.⁶⁵⁷

2.4.2. İbrahim Şevki Efendi

İbrahim Şevki Efendi 1867 tarihinde Arhavi'de doğmuştur. Babasının adı Hacı Kibarzade Ahmet Efendi'dir. İlköğrenimini Arhavi İptidai Mektebinde, orta öğrenimini ise Arhavi Rüştîyesinde tamamlamıştır. 13 Kasım 1894 tarihinde ise İstanbul Süleymaniye-Siyavuş Paşa medresesinde eğitimini tamamlayarak icazetname almıştır. Mekteb-i Nüvab'a devam ederek dört yıllık eğitimini tamamlamış ve 1 Eylül 1896 tarihinde mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra 20 Mart 1897'de Mihaliççık İlçesi Naipliğine atanmıştır. 13 Mayıs 1899'da Şiran İlçe Naipliğine tayin edilmiştir. Burada göreve başlamasından kısa bir süre sonra önceki görev yerinde bir sorgulama işleminde dolayı hakkında soruşturma açılarak 12 Mart 1900 tarihinde açığa alınmıştır. Yapılan yargılama sonucunda suçsuz olduğu anlaşılmış ve 23 Aralık 1901 tarihinde Manisa Kırkağaç İlçesi Naipliği ve Bidayet Mahkemesi Başkanlığı görevine getirilmiştir. 30 Eylül 1904'te Kosova İlmin İştîp İlçesi Naipliği ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Başkanlığına getirildi. 11 Mayıs 1909'da Manastır İlinin Cuma (Kayalar) İlçesi Naibi oldu. 1 Eylül 1909'da Bağdat İli Merkez Bidayet 713 Mahkemesi Hukuk Reisliğine atandı. Bağdat'ta görevini yürüttüğü sırada Bağdat Hukuk Mektebinde Mecelle dersi vermiştir. 8 Haziran 1914 tarihinde Bağdat Merkez Kadısı olarak atanan İbrahim Şevki Efendi, 6 Mart 1917'de savaş nedeniyle Bağdat'ı terk ederek Musul'a gelmiştir. Şeyhülislamlık makamından aldığı talimat üzerine İstanbul'a dönen İbrahim Şevki Efendi 26 Mart 1918'de Trabzon Merkez Kadılığına atanmıştır. İbrahim Şevki Efendi Trabzon Merkez Kadılığı görevinin yanı sıra Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Başkanlığı görevini de yürütmektedir. Bu görevleri yürüttüğü sırada Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisine Lazistan Mebusu olarak seçilmiştir. İbrahim Şevki Efendi Milletvekilliği sıfatını koruyarak görevlerine devam etmiştir.⁶⁵⁸

7 Haziran 1920 tarih ve 4 sayılı Kanunla Sivas'ta Geçici Temyiz Heyeti Teşkil edilmesiyle 12 Temmuz 1920'de Temyiz Mahkemesi Seriyi Dairesi Üyeliğinde

⁶⁵⁵ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 303, Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.497.

⁶⁵⁶ TBMM Arşivi, Kars V. VI. VII Dönem Seçim Mazbatası.

⁶⁵⁷ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.711.

⁶⁵⁸ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.714.

görevlendirildi. 5 Eylül 1920'de kabul edilen “Nisab-ı Müzakere Kanunu”, ile aynı anda hem memur hem milletvekili olmanın yasaklanması üzerine Temyiz Azalığı görevini tercih ederek Milletvekilliğinden istifa etmiştir.⁶⁵⁹ 1 Ocak 1923’ tarihinde görevi başında vefat etmiştir. Evli ve dört çocuk babasıdır. Dört Erkek çocuğundan biri olan Mehmet Atıf TÜZÜN I. Dönem Kayseri, III ve IV. Dönem Rize, V ve VIII. Dönem Çoruh Milletvekili olarak TBMM'de bulunmuştur.⁶⁶⁰

2.4.3. Mehmet Necati MEMİŞOĞLU

Mehmet Necati Bey, 1886 Yılında Rize’nin Çamlıhemşin ilçesinde doğmuştur. Babasının adı Memişzade Reşit Efendi’dir. Rize’de ilk ve orta öğrenimini tamamlamış ardından Erzurum’a giderek medresede eğitim görmüştür. İstanbul Dâr-ül Muallimin de lise eğitimini tamamladıktan sonra Darülfünunda hukuk eğitimi almıştır. 10 Nisan 1909’da hukuk mektebini tamamladıktan sonra Giresun Savcısı olarak atanmış fakat göreve başlamayarak politika ile uğraşmayı tercih etmiştir. II. Meşrutiyet sonrasında *İttihat ve Terakki Fırkasında* çalışmaya başlamıştır. Bu dönemde İstanbul’da öğretmenlik ve avukatlık yapmıştır. Birinci Dünya Savaşında gönüllü olarak orduya katılmış ve doğudaki 28. Fırka 83. Alaya din görevlisi olarak atanmıştır. Trabzon ve Rize yöresindeki kıtalarda görev alan Mehmet Necati Bey bölgenin Harşit Vadisine kadar düşmanın eline geçmesi üzerine İstanbul’a dönmüştür. İstanbul’da Alay Müftüsü olarak atanma talebinde bulunmuştur. Yapılan sınavı başarı ile tamamlaması ardından Tabur İmamı Rütbesiyle 22 Kasım 1916’da Makedonya Cephesi’ndeki 177. Alaya I. Tabur İmamı olarak atanmıştır. Silahıyla cepheleri dolaşarak askere moral vermenin dışında cesaret ve fedakârlık ile savaşmış olması nedeniyle Türk ve Alman savaş madalyaları ile ödüllendirilmiştir.⁶⁶¹

21 Nisan 1918 tarihine gelindiğinde Kafkas İslam Ordusuna katılmıştır. Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasının ardından Batum’a gelerek burada yaşayan Türklerin örgütlenmesi için çalışmıştır. Millî mücadele saflarına katılarak Erzurum Kongresine Rize delegesi olarak bulunmuştur. Kongrenin hemen ardından Rize’ye dönen Mehmet Necati Bey bölgede Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulmasına öncülük edecektir.⁶⁶²

⁶⁵⁹ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.714.

⁶⁶⁰ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.714.

⁶⁶¹ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.715.

⁶⁶² Ercan Haytoğlu, *Batum Cemiyet-i İslâmiyesi ve TBMM İle İlişkileri (1918-1921)* Yayına Hazırlayan Uzman Merve Uğur VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi, Atatürk ve Türk Kültür Coğrafyasında Kafkasya ve Çevresi, 13-15 Ekim 2015 / Gence, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s.357.

24 Nisan 1920 tarihinde Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisine Lazistan Mebusu olarak katılmıştır. Bolu çevresinde yaşanan Millî Mücadele karşıtı ayaklanmada halkı bilgilendirmek amacıyla bölgeye gönderilen heyette yer almıştır.⁶⁶³ Buradaki isyancılar elinde bir süre tutsak kalmış, salıverildikten sonra Salıverildikten sonra Düzce-Hendek yöresinde Akıncı Kollar komutanı olarak savaşmıştır. Bu sebepten dolayı meclis kararı ile süresiz olarak izinli sayılmıştır.⁶⁶⁴

TBMM'ye tekrar katıldıktan sonra Adalet, Millî Savunma, İktisat, Millî Eğitim ve İrşad komisyonlarında yer almıştır. Görev yaptığı dönem içerisinde 11'i gizli oturumlarda olmak üzere meclis kürsüsünden 41 konuşma yapmış ayrıca 5 kanun önerisinde bulunmuştur.

Milletvekilliğinin sonra ermesiyle Eskişehir'e yerleşerek odun ticareti yapmıştır. 1924 yılına gelindiğinde Baroya kayıt yaptırmış ve avukatlık mesleğine devam etmiştir. İzmir Suikastı gerekçesiyle 14 Haziran 1926'da tutuklanarak Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından İzmir'de yargılanmıştır. Yargılamalar sonucunda siyasi ve gizli cemiyete dâhil olduğuna hükmedilmiş ve 5 yıllığına Sinop'a sürgün edilmesine karar verilmiştir. 1 Eylül 1926'da Sinop'a gönderilen Mehmet Necati Bey bir süre bölgede tütün ekimi ile meşgul olduktan sonra cezasının bitmesiyle Sinop'ta avukatlık yapmaya başlamıştır.⁶⁶⁵

1946 yılında Sinop'ta Demokrat Partinin kurucu üyesi olarak yer aldı. 1954 yılında Ankara'ya yerleşerek avukatlık yapmaya devam etmiştir. 6 Mart 1959'da vefat eden Mehmet Necati MEMİŞOĞLU evli ve bir çocuk babasıdır.⁶⁶⁶ 17 Mart 1924 tarihinde Mecliste ve cephede vermiş olduğu hizmetlerden dolayı Kırmızı – Yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.⁶⁶⁷

2.4.4. Osman Nuri ÖZGEN

Osman Nuri Bey 1888'de Rize'nin Çayeli ilçesinde doğdu. Babasının adı İsmailzade Tevfik Efendi'dir. İlk ve orta öğrenimini Rize'de tamamlamıştır. İstanbul'da Mühendis Mektebinde okumuştur. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında Millî Mücadele

⁶⁶³ Erol Evcin, "Bolu Livasında Kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Faaliyetleri" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 49 (Ankara 2012), s.103.

⁶⁶⁴ Şaban Ortak, *Mehmet Necati (Memişoğlu) Efendi'nin Millî Mücadele Dönemi Faaliyetleri*, 100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2019, s.725

⁶⁶⁵ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.715.

⁶⁶⁶ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.715.

⁶⁶⁷ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.715.

saflarına katılarak Son Osmanlı Mebusan Meclisinde Lazistan Mebusu olarak görev yapmıştır. Meclisin kapatılmasından sonra *Temsil Heyetinin* kararı ile Ankara'ya gelmiş ve 23 Nisan 1920 tarihinde Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışında bulunmuştur. Millî Mücadeleye karşı çıkar Bolu Düzce isyanı için Hüsrev (Gerede) ile bölgeye gönderilmiştir. İsyancılar tarafından alıkonulmuş Millî kuvvetler tarafından ayaklanma bastırılıp kurtarılmış ve 31 Mayıs 1920'de meclisteki görevine dönmüştür.⁶⁶⁸

16 Mart 1921 tarihinde Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan dostluk antlaşmasından sonra Sovyet Rusya'dan gelecek olan silah, cephane ve diğer malzemelerin sevk ve idaresi için görevlendirilmiştir. Osman Nuri Bey görevi kötüye kullandığı iddiasıyla hakkında meclis soruşturması açılmıştır. Yapılan soruşturmaya yönelik rapor 28 Ocak 1922'de gizli oturumda TBMM genel kurulunda okunarak Osman Nuri Bey'in mahkemeye verilmesine dair önerge kabul edilmiş olsa da Soruşturma Kurulu teşkil edilmemiştir.⁶⁶⁹

Meclis Dışişleri, Bütçe ve Bayındırlık komisyonlarında çalışan Osman Nuri Bey İkinci Toplantı yılında Bayındırlık Komisyonu Sözcülüğünü yürütmüş son yılında ise bu komisyonun başkanlığını yapmıştır. Dönem içerisinde 26'sı gizli oturum olmak üzere 90 kez TBMM kürsüsünden konuşma yapmıştır. 2 Soru önergesi 1 gensoru önergesi ve 9 kanun teklifinde bulunmuştur.⁶⁷⁰

Milletvekilliği sona erdikten sonra mühendislik mesleğine geri dönmüştür. Samsun Göçmen Evleri, Samsun-Çarşamba şosesi inşaatında çalışmış, Amasya Demiryolunun yapımından görev aldıktan sonra Naci Demirağ'ın şirketine ortak olmuştur. 15 Aralık 1943 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Evli ve altı çocuk babasıdır.⁶⁷¹

2.4.5. Zeynelabidîn (Abidin) ATAK

Abidin Bey, 1879 tarihinde Yakova'da doğmuştur. Babasının adı Hüseyin Bey'dir. İlk ve orta öğrenimini memleketinde bitirdikten sonra İstanbul'da Askeri Tıbbiye Mektebine girmiştir. Tabip Yüzbaşı rütbesiyle 28 Haziran 1910 tarihinde mezun olduktan sonra bir yıl Gülhane Askeri Tababet Okulu ve Hastanesinde staj yapmıştır. Stajını tamamlaması ardından 28 Haziran 1911'de Edirne İkinci Süvari Tugayı Alay Tabipliğine atanmıştır.

⁶⁶⁸ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.717

⁶⁶⁹ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.717

⁶⁷⁰ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.717

⁶⁷¹ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.717.

Arnavutluk harekâtına katılan askerler arasında kolera salgınının başlaması sebebiyle geçici olarak harekâtı yürüten 32. Alay Tabipliğinde görev yaptı. Harekât sonrasında eski birliğine geri dönerek Balkan Savaşına katılmıştır. Harbiye Nezaretinin özel emri ile 1913 yılı aralık ayında İtalya ve Arnavutluk'ta özel görevlerde bulunmuştur. 26 Şubat 1914 tarihinde 5. Tümen 14. Alay Tabipliği görevine getirilmiştir. 1914 yılı mart ayında Teşkilat-ı Mahsusa 'ya katılarak 1. Sefer Kuvveti ile İran'a gitmiştir. Dilman, Rumiye, Havulak ve Meraga Muharebelerine katılmıştır. Haziran ayında Muş Askeri Hastanesine atanmış fakat şehrin Rus işgaline girmesi nedeniyle hastane personeli ile önce Elazığ'a sonra da Erzurum'a gelmiştir.⁶⁷²

1915'te Sıhhiye Depo Taburu ve Sıhhiye Kolları Komutanı olarak görev yapmaya başlamıştır. Erzurum işgal edilince Erzincan'da görevlendirilmiştir. Tifüs hastalığına yakalanmış ve 3 aylığına İstanbul'a hava değişimi için ailesinin yanına gönderilmiştir. 29 Haziran 1916'da Kıdemli Yüzbaşı olduktan sonra 28 Temmuz 1916'da Kayseri İncesu İstasyonu Tabibi, sonra da Şifa Yurdu Baştabibi olarak görev yapmıştır. Bu görevi sırasında 2 ay boyunca İncesu Kaymakamlığını vekâleten yürütmüştür. 1918 yılında görev yaptığı hastanenin kapatılması üzerine Batum Askeri Hastanesi Baştabipliğine atanmıştır. 11. Alay Tabibi olarak Doğu Harekâtına katılmıştır.⁶⁷³

26 Nisan 1920'de Lazistan Mebusu olarak Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisine katılmıştır. Bolu ayaklanması sırasında genel kurul kararı ile izinli sayılarak ayaklanmanın bastırılmasında görev yapmış ve kısa bir süre Düzce Kaymakamlığı görevini üstlenmiştir⁶⁷⁴. Millî Müdafaa Vekâletinin isteği ile 28 Mart 1921'de Batı Cephesinde görev yapmak üzere yeniden izinli sayılmıştır. Batı Cephesinde ve Güney Cephesinde Sağlık Müfettişi olarak görev yapmıştır. 10 Ekim 1920 tarihi itibarıyla geçerli olmak üzere Tabip Binbaşı rütbesine yükseltilmiştir. Sonraki toplantı yıllarında Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonunda kâtip ve sözcü olarak çalışmıştır. Dönem içerisinde 22'si gizli oturumlarda olmak üzere 73 kere TBMM Kürsüsünden konuşma yapmış ve bir soru önergesi vermiştir.⁶⁷⁵ I. TBMM döneminde frengi ve çiçek hastalığı gibi hastalıklarla mücadele kapsamında çıkartılan kanunların hazırlanmasında rol almıştır.⁶⁷⁶

⁶⁷² Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.719.

⁶⁷³ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.719.

⁶⁷⁴ Ayşe Aydın, "TBMM Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Mensupları," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* C.14, S.42 (Ankara 1998), s.916.

⁶⁷⁵ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.719.

⁶⁷⁶ Mehmet Arslan, "Anılarda Milli Mücadele Döneminde Sağlık Koşulları ve Verilen Sağlık Hizmetleri" *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.27 (Haziran 2021), s.403.

Milletvekilliğinin sona ermesinin ardından bir süre Gülhane Hastanesinde staj yapmış ve 14 Temmuz 1925'te Kuvâ-yı Havaiye Sağlık Şubesi Müdürlüğüne atandı 1 Haziran 1926 tarihinde Tabip Yarbay rütbesiyle Sivas Askeri Hastanesi Baştabipliği görevine getirilmiştir. 5 Temmuz 1921'de Niğde Askerî Sanatoryum Baştabibi, 27 Ekim 1927'de 6. Fırka Baştabibi, Ocak 1928'de Denizli Hastanesi Baştabibi oldu. 18 Şubat 1929'da tekrar 6. Fırka Baştabipliğine getirildi. Hastalanması üzerine Gülhane Hastanesi Baştabipliği emrine verildi. 18 Ocak 1932 tarihinde sağlık problemleri nedeniyle emekliye ayrılmış ve 23 Mayıs 1939 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Evli ve iki çocuk babasıdır.⁶⁷⁷

Mecliste ve Cephede hizmeti dolayısıyla TBMM'nin 30.1.1926 tarih ve 1874 sayılı kararıyla Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyasıyla ödüllendirilmiştir.⁶⁷⁸

2.4.6. Ziya HURŞİT

Ziya Bey, 1890 tarihinde Rize'nin Hemşin ilçesinde doğmuştur. Babası Hurşit Efendi Erzurum Kongresi sırasında Kadı ve Vali Vekilliği görevlerini yürütmektedir. Ziya Bey ilk ve orta öğrenimini tamamlamasının ardından Almanya'ya gitmiş ve burada Gemi İnşa Mühendisliği ve Telsiz Telgrafçılık eğitimi almıştır. 1920'de Eskişehir Sultanisinde Almanca Öğretmenliği yaptığı sırada Mustafa Kemal Paşa'nın, Ziya Bey'in babası Hurşit Bey'e duyduğu yakınlık nedeniyle aday gösterilmiş ve 24 Nisan 1920'de Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisine Lazistan Mebusu olarak katılmıştır. Birinci ve ikinci toplantı yıllarında Dışişleri Komisyonu Kâtipliği yapmış, ayrıca Bütçe ve Tapu- Kadastro komisyonunda çalışmıştır. İkinci ve Üçüncü toplantı yıllarında Divân Kâtibi olmuştur. Yozgat İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçilmiş olmasına rağmen göreve gitmemiştir.⁶⁷⁹ İnönü Muharebelerine yedi milletvekili arkadaşı ile Kazancı sırtlarında İkinci Süvari Grubuna gönüllü olarak katılmıştır.

Mecliste Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Grubuna karşı muhalefette yer alan İkinci Grup içerisinde yer almış ve kürsüde yaptığı eleştiriler dikkat çekmiştir. İkinci Grubun önde gelen isimlerinden ve sözcülerinden olan Ali Şükrü Bey'in,

⁶⁷⁷ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.719.

⁶⁷⁸ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.719.

⁶⁷⁹ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.721.

Topal Osman tarafından 27 Mart 1923'te öldürülmesi TBMM'deki muhalefetin artmasına neden olmuştur.⁶⁸⁰

Milletvekilliği dönemi içerisinde 27'si gizli oturumda olmak üzere TBMM kürsüsünden 75 konuşma yapmış, 3 soru ve 1 gensoru önergesi vermiştir. Muhalif grupta yer alması nedeniyle İkinci Dönem aday gösterilmemiştir. Aday gösterilmemiş olması ve Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi gibi sebeplerden dolayı İzmir Suikast girişimine katılmasına neden olmuştur.⁶⁸¹

İkinci Dönem Eskişehir Mebusu Emekli Kurmay Albay Arif ile tanıştıktan sonra Laz İsmail ve Gürcü Yusuf ile İzmir'e gelerek suikast hazırlıklarını tamamlamıştır. Olaydan sonra Sakız veya Susam adasına kaçmayı planlayan grup gelen ihbar üzerine suç aletleriyle beraber yakalanmıştır.⁶⁸²

İstiklal Mahkemesinde yapılan yargılamalar sonucunda diğer sanıklar ile idama mahkûm edilmiştir. 13 Temmuz 1926'da hüküm yerine getirilmiş ve Ziya Bey idam edilmiştir.⁶⁸³ II. Dönem Ordu milletvekillerinden Ahmet Faik Günday'ın kardeşidir. Hiç evlenmemiştir. Nüfusta ismi sadece Ziya olup aile soyadı kanunundan sonra Günday Soyadını almıştır.⁶⁸⁴

2.4.7. Ahmet Fuat BULCA

Ahmet Fuat Bey 1881'de Selanik Yenişehir'de dünyaya gelmiştir. Baba adı Alemdarzade Hüseyin Bey'dir. Fuat BULCA, Mustafa Kemal ATATÜRK'ÜN üvey babası tarafından tek akrabası ve çocukluk arkadaşı olduğu bilinmektedir.⁶⁸⁵ Fuat BULCA, Salih BOZOK, Nuri CONKER ve Mustafa Kemal çocukluk arkadaşlarıdır ve manastır askeri idadisinde birlikte okumuşlardır.⁶⁸⁶

17 Aralık 1901'de Harp Okulunu teğmen rütbesiyle tamamladıktan sonra 17. Fırkada göreve başlamıştır. 11 Mayıs 1920 tarihinde Elbasan İlave Alayı'nın 2. Bölüğüne atanmıştır. 1903 yılında Makedonya'da çıkan Bulgar isyanı sebebiyle alayın 3. Tabur 1.

⁶⁸⁰ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s.44.

⁶⁸¹ Gülten Savran Savaşal. 1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 2006, s.8.

⁶⁸² Yücel Özkaya, "İzmir Suikastı." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.8, S.22: (Ankara 1991), s.67-74.

⁶⁸³ Savaşal. 1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri, s.41.

⁶⁸⁴ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.721.

⁶⁸⁵ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar İstanbul 1994, s.27.

⁶⁸⁶ Mustafa Halil Aydın, "Mustafa Kemal Atatürk Mücadelesi ve Özel Hayatı." *Tarih Kritik Dergisi*, (Ekim 2019), s.350.

Bölük Kumandanlığı görevi ile Kosova bölgesinde 6 ay kadar süre ile çatışmalara katılmıştır. 6 Mart 1904 tarihinde üsteğmen rütbesine yükseltilerek 38. Alay, 4. Redif Taburu, 2. Vodine Bölüğüne verildi. 19 Şubat 1906 tarihinde tabur nizamiyeye dönüşerek 90. Alay 4. Tabur adını almıştır. Bu tabur ile Köprülü ve Gustvar çevresinde Meşrutiyetin ilanına kadar görev yapmıştır. Bu bölgede Bulgar çeteler ile çatışmalar girmiştir. 4 Haziran 1908'de Vodine'ye dönmüştür. 28 Mayıs 1910 tarihinde III. Ordu Küçük Zabit Okuluna öğretmen olarak atanmış, 27 Nisan 1911'de ise yüzbaşı rütbesiyle Selanik Küçük Zabit Okulu 1. Bölük Kumandanlığına getirilmiştir.⁶⁸⁷

Fuat BULCA, 1912 yılında Mustafa Kemal ile Trablusgarp savaşına katılmıştır.⁶⁸⁸ Mustafa Kemal Paşa Trablusgarp yolunda hastalanınca Nuri Conker ile birlikte İskenderiye'ye giderek 15 gün süreyle burada Mustafa Kemal'e eşlik etmiştir. İyileşmesi sonucunda hep birlikte Trablusgarp'a dönmüşlerdir.⁶⁸⁹ Bu savaşta ilk defa İtalyanlar tarafından uçak kullanılması üzerine Mustafa Kemal, yanında bulunan Fuat Bey'e bir gün bu uçakların Türklerin de elinde bulunacağını ve bunlardan yararlanılacağını söylemiştir.⁶⁹⁰ Buradaki başarısından dolayı iki yıl kıdem zammı ve 4. Rütbeden Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

Savaş sonrasında 5 Ekim 1913'te Hadımköy Genel Karargâhına kısa bir süre görev yaptıktan sonra Akdeniz Mürettep Kuvvetlerine gönderilmiştir. 18 Şubat 1913 tarihinde Trabzon Redif Taburu Komutanlığına, 10 Ağustos 1913'te ise Beylerbeyi Muhafız Bölük Komutanlığına atanmıştır. 10 Ocak 1914'te Kıdemli yüzbaşı olan Fuat Bey genel seferberliğin ilan edilmesiyle 15. Alay 3. Tabur Komutanlığı görevine getirilerek Bergama bölgesine gönderilmiştir. 14 Eylül 1915'te binbaşı olmuş 18 Aralık 1915'te Anafartalar'daki 24. Alay 3. Tabur komutanlığına atanarak Anafartalar Muharebesine katılmıştır. Düşmanın çekilmesinin ardından fırkasıyla birlikte önce Kırklareli 'ye ardından Şark Cephesinde Şin Boğazında görevlendirildi. 14 Mayıs 1916'da 23. Alay Komutanlığı vekâletine yükseltildikten sonra Alayı ile Muş ve Bingöl Savaşlarına katılmıştır. Alayı 31 Mart 1918 tarihinde Yıldırım Grubu emrine bağlanarak IV. Ordu'ya gönderilmiştir. Şam ve çevresinin işgal edilmesinden iki gün sonra Şam yakınlarında bulunan Duma mevkiinde 5 Kasım 1918 tarihinde 48. Fırka ile birlikte Anzak Süvari

⁶⁸⁷ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 603.

⁶⁸⁸ Zeki ARIKAN "Yeni Gün'ün Müsabakâsı'nda Mustafa Kemal Paşa, *Atatürk Yolu Dergisi*, C.3, S.11 (Ankara 1993), s.245

⁶⁸⁹ Fatma Çelik, *Trablusgarp Savaşı*, Bildiriler Kitabı, Burdur 2018, s.287.

⁶⁹⁰ Osman Yalçın, Türk Tarihi Bakımından 20. Yüzyılda İki Önemli Gelişme: "Havacılığın Ve Bir Liderin Doğuşu" *Turkish Studies* C.6, S.2 (Şubat 2011), s.1037.

Fırkasına esir düşmüştür. 30 Mart 1920 tarihinde esaretten kurtulmuş ve İstanbul'a gelmiştir. 21 Aralık 1920'de Millî Mücadeleye katılmak maksadıyla İstanbul'dan kaçarak İnebolu'ya çıkmıştır.⁶⁹¹

10 Ocak 1921'de 1. Tümen Piyade Komutanlığı görevine getirildi. 27 Ocak – 7 Kasım 1921 tarihleri arasında sırasıyla; 1. Tümen Komutan Vekili, Sakarya'da 24. Tümen Komutanı ve 11. Tümen Komutanı oldu. 7 Kasım 1921 tarihinde Ankara Kumandanlığına getirildi. Daha sonra bu makam kaldırıldı. 14 Mart 1921'de yarbaylığa, 4 Ocak 1925'te albaylığa yükselmiştir.⁶⁹²

28 Ekim 1923 Akşamı Çankaya Köşkünde Cumhuriyetin ilan edileceğinin duyurulduğu toplantıya Kemalettin Sami Paşa, Halit Paşa, Kazım ÖZALP, Fethi OKYAR, İsmet İNÖNÜ, Ruşen Eşref ÜNAYDIN ile birlikte katılmıştır.⁶⁹³ Ahmet Fuat Bey, Mustafa Kemal Paşa ile 1932 yılı sonrasında onunla en sık görüşen 5 kişiden birisidir.⁶⁹⁴

30 Ağustos 1924 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım'ın çıkmış olduğu yurt gezisinde onlara Fuat BULCA'NIN eşi Sabiha Hanım da eşlik etmişlerdir.⁶⁹⁵ Şapka İnkılabı sırasında Kastamonu Gezisine katılmak üzere 23 Ağustos 1925 Pazar Günü Ankara'dan Kastamonu'ya gitmek üzere Mustafa Kemal Paşa'nın heyetinde hazır bulunmuştur.⁶⁹⁶

ATATÜRK'ÜN yaveri Cevat Abbas GÜRER'DEN sonra 16 Şubat 1925 tarihinde Türk Hava Kurumu başkanlığına getirilmiş 1939 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür.⁶⁹⁷ Sivil vatandaşlara pilot eğitimi vermek amacıyla 1928 yılında kulüpler kurma kararı alınmıştır. Türk Tayyare Cemiyeti başkanı BULCA ise bu kulüplerden ilkinin İstanbul'da açılacağını bildirmiştir. Fakat bu düşünce daha sonra hayata geçirilememiştir.⁶⁹⁸

⁶⁹¹ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.657.

⁶⁹² Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.657.

⁶⁹³ E. Semih Yalçın, "Cumhuriyetin İlânında Emeği Geçenler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.15, S.44, (Ankara 1999), s.680.

⁶⁹⁴ Walter F. Weiker, *Kemal Atatürk'ün Yakınları (1932-1938)*, Çev. Murat Gencer, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1970, s.613.

⁶⁹⁵ Murat Talu, "İzmir'in Asi Kızı Latife Hanım'ın Hayatı" *Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Makale*, (2020), s.13.

⁶⁹⁶ Emine Pür - Mustafa Serhat Yılmaz, "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlarının Kastamonu Gezileri" (1923-2017), *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi(ASOBİD)* S.4 (Kastamonu 2018), s.300.

⁶⁹⁷ Osman Yalçın, "Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kurumu." *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, C.6, S. 11, (Ankara 2012), s.276.

⁶⁹⁸ Emin Kurt, "Türkiye'nin İlk Özel Uçuş Okulu: Vecihi (HÜRKUŞ) Sivil Tayyare Mektebi." *Belgi Dergisi*, 24, (2022), s.64.

Vecihi Hürkuş, BULCA'NIN THK başkanlığı döneminde Mustafa Kemal'in isteği üzerine Eskişehir İnönü'deki Türkkuşu bünyesinde çalışmaya başlamıştır.⁶⁹⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisinin İkinci Döneminde 432 Oy ile 15 Temmuz 1923 tarihinde yapılan seçimlerde Rize Milletvekili seçilmiştir.⁷⁰⁰ Millî Müdafaa Komisyonunda çalışmış ve 26 Ağustos 1923'te 180 oy ile İdare Memurluğuna seçilmiştir. İstanbul'un kurtuluş törenlerine katılacak olan heyette yer almıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kürsüsünden 4 farklı konu için 8 konuşma yapmıştır.⁷⁰¹

Ahmet Fuat Bey Üçüncü Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine 6 Eylül 1927 tarihinde yapılan seçimlerde 540 oy alarak Rize'den milletvekili seçilmiştir.⁷⁰² Serbest Cumhuriyet Fırkasının Rize'de %29 oy alması üzerine bölgede yaşanan sorunları araştırmak üzere kurulan heyette görev yapmıştır.⁷⁰³

Ahmet Fuat Bey, IV. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine 24 Nisan 1931 tarihinde yapılan seçimlerde 580 oy alarak Rize Milletvekili seçilmiştir.⁷⁰⁴

1933 yılında Rize ve Artvin Vilayetlerinin Rize Merkez olmak üzere birleştirilerek oluşturulan Çoruh Vilayetinden 10 Ocak 1935 tarihinde yapılan seçimde 763 oy alarak V. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine Çoruh Milletvekili olarak katılmıştır.⁷⁰⁵

Teşkilat-ı Esasiye Komisyonunda bir süre üye olarak görev yapmış, Irmak-Filyos Demiryolu hattının resmi açılış törenindeki heyette hazır bulunmuştur. Ahmet Fuat Bey Dördüncü Dönemin Dördüncü Toplantı yılında Millî Savunma Komisyonunda görev almıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda bir konuşması vardır.⁷⁰⁶

1939 seçimlerinde, Şükrü KAYA ve Tevfik RÜŞTÜ Aras olmak üzere ATATÜRK'ÜN adamları olarak nitelenen Cevat Abbas GÜRER, Fuat BULCA, Hasan Rıza SOYAK, Hüsrev GEREDİ, Recep Zühtü SOYAK gibi isimler milletvekili yapılmadı.⁷⁰⁷

⁶⁹⁹ Şayan Uslan, "İstikbal Göklerdedir: Türk Tayyare Cemiyeti (1925-1938) (Türk Tayyare Cemiyeti'nden Türk Hava Kurumu'na)." *Uluslararası Atatürk Kongresi*, C.1, S.8, (2021), s.2346.

⁷⁰⁰ TBMM Arşivi, Rize II. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷⁰¹ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.657.

⁷⁰² TBMM Arşivi, Rize III. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷⁰³ Başaran, "Serbest Cumhuriyet Fırkasının Rize Teşkilatı", s.388.

⁷⁰⁴ TBMM Arşivi, Rize, IV. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷⁰⁵ TBMM Arşivi, Çoruh, V. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷⁰⁶ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 603, Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.498.

⁷⁰⁷ Murat Karataş, *Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı Arifesinde İç Siyasette Birlik Oluşturma Çabası Üzerine Bir Değerlendirme*, 5th International Conference On History & Culture, İksad Yayınevi, Ankara 2021, s.95.

Ahmet Fuat BULCA 14 Eylül 1962 tarihinde trafik kazasında hayatını kaybetmiş ve Erenköy Sahrayıcedit Mezarlığında toprağa verilmiştir.⁷⁰⁸

2.4.8. Ekrem RİZE

Ekrem Bey, 1891 tarihinde Rize’de doğmuştur. Baba adı Bekiroğullarından Tevfik, anne adı Behiye Hanımdır. 1909 yılında İstanbul Harp Okulunu teğmen olarak tamamlamış ve İstanbul’da 8. Alayda görev yapmaya başlamıştır. 1910’da Kuzey Arnavutluk harekâtına Liva Yaveri olarak katılmış, aynı yıl İstanbul’a dönen Ekrem Bey Beylerbeyi Yedek Subay Öğretmenliğine atanmıştır. Öğretmenlik yaptığı sırada Askeri Ceride’de adlı Makaleleri yayımlanmıştır. Arnavutluk Harekâtı hakkında yazmış olduğu eser Genelkurmay tarafından basılmış ve Almancaya tercüme edilmiştir.⁷⁰⁹

Trablusgarp Harbi’ne katılmayı talep etmiştir. Talebi uygun görülmemiş ve Edirne’de bulunan 28. Alaya atanmış, 1912’de kurmay okuluna girmiştir. Balkan Muharebelerinde Genel Karargâh 2. Şubede çalıştıktan sonra kurmay okuluna devam ederken 1914’te Seferberlik ilan edilmesi üzerine ikinci sınıfta okulu bırakarak Suriye’deki 8. Kolordu kurmaylığına atanmıştır. 30 Ağustos 1914 tarihinde Harp Okulu Talim Öğretmenliği görevine getirilmiş, 1915’te ise Kanal Harekâtı’na katılmıştır. Bu harekâtta başarılı hizmetlerinden dolayı üç yıl kıdem almıştır. Kafkas Cephesi’nde görev yaparken tifoya yakalanmış ve sol bacağından sakatlanmıştır. Tedavi için Almanya’ya gönderilen Ekrem Bey’e İstanbul Menzil Müfettişliği görevi teklif edilmiştir. Bu görevi kabul etmemiş ve Kafkasya’daki eski kıtasına geri dönmüş ve 16 Aralık 1916’da Yüzbaşı rütbesine yükselmiştir. 1917 yılında tekrar ayağından rahatsızlık geçiren Ekrem Bey İstanbul’da tedavi gördükten sonra Halep Menzil Müfettişliğine görevine, daha sonra ise Irak 13. Kolordu kurmayına atanmıştır.⁷¹⁰

1919’da İstanbul’da kurmay kursuna katılarak kurmay sınıfına geçmiş 1920’de kurmay okuluna devam etmiştir. Okulu üçüncü sınıfta bırakarak ailesiyle birlikte Samsun’a yerleşmiştir. Millî Mücadele döneminde Garp Cephesi 24. Kurmay Başkanlığına atanmış ve bu görevle İkinci İnönü Muharebesine katılmıştır. Muharebeden sonra 1. Süvari Fırkası Kurmay Başkanlığı görevine getirilmiştir. Bu fırka ile İnegöl, Dumlupınar ve

⁷⁰⁸ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 603., Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.657.

⁷⁰⁹ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.661.

⁷¹⁰ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.661.

Kütahya savaşlarına katılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi sırasında ayağındaki rahatsızlık tekerrür edince hava değişimi ve istirahat verilmiştir.⁷¹¹

İstiklal Madalyası Sahibi olan Ekrem Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisinin İkinci Dönem seçimlerine katılarak 424 oy ile 17 Temmuz 1923'te Rize milletvekili seçilmiştir. Millî Müdafaa ve Hariciye komisyonlarında çalışan Ekrem Bey Millî Müdafaa Komisyonu Katilliği ve Sözcülüğüne seçilmiştir.⁷¹²

Askeri Sicil, Askeriye Maaşları, Malûl Gaziler, İçki Yasağı, Ceza Kanunu, Askerliğin Süresi, Harbiye Nizamnamesi, Kırtasiyenin azaltılması ve Şikâyet Kalemi kurulması, Beyiye Hakkı, Şehit Aileleri, Binalardaki Tuğraların Silinmesi, Evkafın Devri, Bakanlık Binaları ve Rize-Erzurum yolu konularında kanun teklifleri, 13 farklı konuda önergesi vermiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kürsüsünden 38 farklı konuda 70 konuşması vardır. Nüfuz kullanarak kişisel çıkar sağlayanlar hakkında soru önergesi vermiştir. 23 Mart 1927 tarihinde emekliye ayrılmıştır. Ekrem RİZE 27 Kasım 1982 tarihinde vefat etmiş ve Kısıklı'da toprağa verilmiştir.⁷¹³

2.4.9. Ali Rıza ZIRH

Ali Rıza Bey 1888 tarihinde Rize'de doğmuştur. Baba adı Zarozaade Mehmet Salih, anne adı Kâmile Hanımdır. Muhittin Efendi ilkokulunu tamamladıktan sonra Beyazıt Rüştîyesi ve Mercan İdadisini bitirmiştir ve hukuk mektebine girmiştir. Gözlerinden bozukluktan dolayı kurul raporu ile silahsız sınıfa geçmiş ve askerliğini er olarak tamamlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Anafartalar Divanı Harp Kâtipliği, 16. Kolordu ve II. Ordu müşavirliği görevlerinde bulunmuştur.⁷¹⁴

Savaştan sonra İstanbul'da ticaret ile uğraşan Ali Rıza Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İkinci Dönem seçimlerine katılarak 416 oy ile 15 Eylül 1923'te Rize milletvekili seçilmiştir.⁷¹⁵

İstida, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye ve Kanunu Esasi komisyonlarında çalışmıştır. Dilekçe Komisyonu sözcülüğü, Dilekçe Komisyonu ve Kanunu Esasi Komisyonu Kâtipliği yapmıştır. 20 Mart 1925 tarihinde Ankara İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçilmiştir. Askerlik Mükellefiyeti Kanunun Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi ile

⁷¹¹ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.661.

⁷¹² Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.661.

⁷¹³ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 602, Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, 661.

⁷¹⁴ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 601.

⁷¹⁵ TBMM Arşivi, Rize II. Dönem Seçim Mazbatası.

değişik konularda 10 önergesi bulunan Ali Rıza Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisi Kürsüsünde dört farklı konuda konuşması vardır. Bezmiâlem Kız Lisesinden kaçırılan kız, Rize ve çevresinin sağlık teşkilâtı ve Rize'nin ağaç dikim sahası konularında soru önergeleri vardır.⁷¹⁶ Ali Rıza ZIRH III, IV, VI, VII ve VIII. dönemlerde Rize, V. Dönemde ise Çoruh'tan (Artvin) milletvekili seçilmiştir.

Ali Rıza Bey Dördüncü Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine 24 Nisan 1931 tarihinde yapılan seçimlerde 580 oy alarak Rize Milletvekili seçilmiştir.⁷¹⁷

Mecliste yapılan ilk toplantıda Sayıştay Komisyonuna seçilmiştir. Birinci ve İkinci toplantı yıllarında Sayıştay Komisyonu sözcülüğüne seçilmiş daha sonra 1 Kasım 1933 tarihinde divan kâtipliğine seçilmiştir. 1 Kasım 1934 tarihinde yeniden bu göreve seçilerek görevini dönem sonuna kadar devam ettirmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda iki konuşması vardır⁷¹⁸

Ali Rıza Bey 1933 yılında Rize ve Artvin Vilayetlerinin Rize Merkez olmak üzere birleştirilerek oluşturulan Çoruh Vilayetinden 10 Ocak 1935 tarihinde yapılan seçimde 763 oy alarak Beşinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine Çoruh Milletvekili olarak katılmıştır.⁷¹⁹ Dönemin sonuna kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı Kâtipliği görevini yürütmüştür.⁷²⁰

VI. Dönemin Birinci Toplantı Yılında Gümrük ve İnhisarlar, diğer yıllarda Meclis Hesaplarının Tetkiki Komisyonu Kâtiplik ve Mazbata Muharrirliği görevlerinde bulunmuştur.⁷²¹ 8 Mayıs 1951 tarihinde Ankara'da vefat etmiş ve asri mezarlığa defnedilmiştir. Ali Rıza Bey evli ve 3 çocuk babasıdır.⁷²²

2.4.10. Rauf BENLİ

Rauf Bey 1881 yılında bugünkü Artvin ilinin Hopa ilçesinde dünyaya gelmiştir. Baba adı Hacı Memiş (Rüşti) Bey, Anne adı Fadina Hanım'dır. Askeri Rüştiye ve İdadiyi bitirdikten sonra 1902 yılında Harp Akademisine başlayan Rauf Bey, 1905 yılında akademiden teğmen rütbesi ile mezun olmuştur. Pereşve'de III. Ordu'da ikinci sınıf redif

⁷¹⁶ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, 663.

⁷¹⁷ TBMM Arşivi, Rize IV. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷¹⁸ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.663.

⁷¹⁹ TBMM Arşivi, Çoruh V. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷²⁰ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.663.

⁷²¹ Şenal Günay, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM, VI Dönem*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s.609.

⁷²² TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No:601, Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.663.

taburunda iki ay görev yapmış daha sonra eşkıya takibi görevi verilen 17. Alay 5. Tabur 2. Bölük 1. Takım komutanlığı görevine atanmıştır. Buradaki görevinden sonra Selanik'te redif birliklerinden kurulan Nizamiye Alay Selanik Merkez Taburu 2. Bölük 1. Tabur komutanlığına getirilerek Menteşe Sancağında eşkıya takibi görevi verilmiştir. İkinci Meşrutiyetin ilanının ardından 2. Avcı Taburunun 2. Bölüğünde görev yapmıştır. Rumeli Malışor İsyanının bastırılmasında görev aldıktan sonra 18 Ağustos 1910 tarihinde üsteğmen rütbesine yükseltilmiş ve Of Redif Taburu 1. Bölük takım komutanlığına atanmıştır. 1911 yılında Karadağ Malışor İsyanının bastırılmasında görev aldıktan sonra 4. Bölük komutanlığına getirilmiş 1912 yılında ise Balkan Harbi'ne katılmıştır. Balkan Muharebeleri sırasında göstermiş olduğu başarı nedeniyle 5. Rütbeden Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1914 yılında Of Depo memurluğu yaptığı sırada Birinci Dünya Savaşına katılmıştır. Lazistan Teşkilatı Mahsusaı içerisinde yer alarak sınıra gitmiş, Ardahan ve Batum Muharebelerinde yer almıştır. Daha sonra Lazistan Teşkilatı Mahsusa Alayı Nizamiyeye geçerek 37. Fırkanın 109. Alayını kurmuş 1915 yılında yüzbaşı rütbesiyle bu alayın 1. Tabur komutanlığına atanmıştır. Buradaki görevlerinden dolayı Muharebe Gümüş Liyakat ve Harp Madalyası ile ödüllendirildi.⁷²³

Ardanuç Harbinde bacağundan, Bayburt Akdağ'daki savaşta kolundan ve kasığında yaralanarak gazi olmuştur. 31. Kafkas Fırkasında 109. Alay 1. Tabur Komutanı olarak Kafkas Cephesi'ndeki savaşların birçoğuna iştirak etmiştir. Buradaki başarılarından dolayı iki sene kıdem almıştır. Kafkas Cephesi'nin kapanması ardından fırkanın Filistin Cephesi'ne sevk edilmesi üzerine taburunu Nablus'a getirmiş ve VII. Ordu emrine girmiştir.⁷²⁴

1918'de İngilizlerle girilen süngü muharebesinde esir düşerek Mısır'a götürülmüştür. Buradaki esaret yılları ardından Adapazarı ve İzmir Kuvayı Millîye Komutanlığında bulunmuştur. 30 Ekim 1921'e gelindiğinde Ankara Kumandanlığı emrine verilmiştir. 7 Ocak 1922 tarihinde Ankara Merkez Komutanlığı görevine getirilmiştir. 22 Aralık 1924 tarihinde Yarbay rütbesine yükseltilen Rauf Bey, Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyasına sahiptir.⁷²⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisinin İkinci Dönem seçimlerine katılarak 15 Temmuz 1923 tarihinde yapılan seçimlerde 395 oy almış ve Rize Milletvekili Seçilmiştir.⁷²⁶

⁷²³ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No:605.

⁷²⁴ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.655.

⁷²⁵ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No:605.

⁷²⁶ TBMM Arşivi, Rize II. Dönem Seçim Mazbatası.

Millî Müdafaa ve Lâyiha komisyonlarında çalışmıştır. Milletvekili olduğu sırada rahatsızlanmış ve 3 Mayıs 1925'te vefat etmiştir. Cenazesine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşayı temsilen Rüsuhi Bey, bakanlar ve milletvekilleri katılmıştır. 4 Mayıs 1925 tarihinde yapılan tören ile Hacı Bayram Türbesi mezarlığına defnedilmiştir. Rauf Bey evli ve iki çocuk babasıdır.⁷²⁷

2.4.11. Hasan Cavid BELUL

Hasan Cavid Bey 1879'da Hopa'da doğmuştur. Baba adı Pehlül Zade Rıza Bey, anne adı Ayşe Hanım'dır. Trabzon Rüştüyesi ve İdadisinde öğrenimini tamamladıktan sonra Fındık Aşar Ruhsatiye Memurluğu ve Hopa Tahrirat Kâtipliği görevlerinde bulunmuştur. Görele Kaymakam Vekilliği yapmıştır. Bir süre sonra ticaret ile uğraş göstermeye başlayan Cavid Bey özellikle kereste ticareti yapmıştır.⁷²⁸

Millî Mücadele döneminde Adapazarı'nda ilk kurulan *Heyet-i Temsiliye*'de, *Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde* ve daha sonra *Halk Fırkasında* yönetim kurulu üyeliklerinde bulunmuştur. Millî Mücadele döneminde 30 kişilik bir müfreze oluşturarak çeşitli çatışmalar ve savaşlara katılmıştır. İstiklal Madalyası sahibidir.⁷²⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisine 8 Aralık 1925'te yapılan ara seçimlerde 365 oy alarak Rize Milletvekili olarak katılmıştır.⁷³⁰ III, IV, VI, VII ve VIII. dönemlerde Rize'den, V. Dönem ise Çoruh'tan (Artvin) milletvekilliği yapmıştır.⁷³¹ III. ve VIII. Dönemlerde Ticaret Komisyonun üyeliği, diğer dönemlerde ise İktisat Komisyonunda üyeliği yapmıştır.⁷³²

Hasan Cavid Belül 4 Mart 1950 tarihinde vefat etmiş ve Edirnekapı Şehitliğinde toprağa verilmiştir. Evli ve yedi çocuk babası olan Cavid Bey'in oğullarından Solmaz Belül 1976 tarihinde İstanbul Senatörü olarak parlamentoda yer almıştır.⁷³³

2.4.12. Akif AKYÜZ

Akif Bey 1882 yılında Trabzon'da doğmuştur. Baba adı Nuhzade Mahmut Efendi, anne adı Hafıza Hayriye Hanımdır. Trabzon Askeri Rüştüyesini bitiren Akif Bey 1902 yılında

⁷²⁷ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.655.

⁷²⁸ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No:604.

⁷²⁹ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No:604.

⁷³⁰ TBMM Arşivi, Rize 1925 Ara Seçimi Mazbatası.

⁷³¹ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.653.

⁷³² Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.653.

⁷³³ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No:604, Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.653.

Mal Memurluğu görevine atanmıştır. Bu görevi sırasında üç yıl özel eğitim almıştır. Trabzon Merkez ve Mülhakatı Maliye Tahsil Müfettişliğinde bir süre çalıştıktan sonra istifa ederek ticaret ile uğraşmaya başlamıştır. Trabzon'un Rus işgaline uğraması üzerine ailesi ile birlikte 1916 yılında Sinop'a yerleşmiştir. Sinop'ta da ticaret ile uğraşmaya devam etmiştir. Sinop'ta İl Genel Meclisi üyeliğine seçilmiş ve Meclisin ikinci başkanlığını yapmış, ayrıca il daimî komisyon üyeliğinde bulunmuştur. Millî Mücadele'nin başından itibaren Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin merkez üyeliğinde bulunmuş ve bir dönem başkanlığını yürütmüştür.⁷³⁴

Cumhuriyet Halk Fırkası bünyesinde Sinop Belediye başkanlığı yapmıştır. Ayrıca partinin mutemetliği ve Tayyare Cemiyeti Başkanlığı gibi görevlerde bulunan Akif Bey, Beyaz Şeritli İstiklal Madalyası sahibidir. Sinop Belediye Başkanlığı görevini yürüttüğü sırada Türkiye Büyük Millet Meclisinin üçüncü dönem seçimlerine katılmıştır. 6 Eylül 1927 tarihinde yapılan seçimlerde 540 oy alarak Üçüncü Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine Rize Milletvekili olarak katılmıştır.⁷³⁵ IV. ve V. Dönemlerde Dilekçe Komisyonunda çalışmıştır.⁷³⁶

Akif Bey IV. Dönem Rize ve V. Dönem Çoruh Milletvekili olarak seçilmiştir.⁷³⁷ Bir dönem Millî Reasürans Yönetim Kurulu üyeliğinde bulunmuştur.⁷³⁸ 17 Ocak 1951 tarihinde vefat etmiş ve Feriköy Aile Mezarlığına defnedilmiştir. Akif Bey evli ve bir çocuk babasıdır.⁷³⁹

2.4.13. Mehmet Atıf TÜZÜN

Mehmet Atıf Bey 1885'te Arhavi'de doğdu. Baba adı İbrahim Şevki Bey'dir. Babası eski kadılardan Temyiz Mahkemesi Şer'îye Dairesi üyesidir. Ayrıca Birinci Dönem Lazistan Mebusluğu yapmıştır. Mehmet Atıf Bey'in kendisi de Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kayseri Mebusu olarak yer almıştır.⁷⁴⁰

Mehmet Atıf Bey önce köyündeki Sıbyan Mektebinde daha sonra ise Mihaliççık İptidai mektebinde ilköğrenimini tamamlamıştır. Daha sonra ailesi ile İstanbul'a gelmiş ve

⁷³⁴ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 744.

⁷³⁵ TBMM Arşivi, Rize III. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷³⁶ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.655.

⁷³⁷ TBMM Arşivi, Rize IV Dönem Seçim Mazbatası – Çoruh V. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷³⁸ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.655.

⁷³⁹ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM III. Dönem, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:10 Ankara 1994, s.655.

⁷⁴⁰ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 269.

Beyazıt Rüştüyesi ve Mercan İdadisini tamamlayarak 1907 yılında Mülkiye Mektebine başlamıştır. 1911 yılında Mülkiye’den mezun olan Mehmet Atıf Bey stajını yapmak için Bağdat Vilayeti Maiyet Memurluğuna atanmıştır. Horasan ve Cezire Kaymakamlık vekilliklerinde bulunduktan sonra Birinci Dünya Savaşına yedek subay olarak katılmıştır. Hizmetlerinden dolayı savaş madalyası ile ödüllendirilmiştir. 1918 ve 1919 yıllarında Tafiye (Ürdün), Bünyan, Hamit, Boğazlıyan ve Develi Kaymakamlığı görevleri yürütmüştür. Develi’de bulunduğu sırada Mustafa Kemal Paşa’nın yayınlamış olduğu genelgeye uyararak Develi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurmuştur. Oluşturmuş olduğu Milis Kuvvetler ile Kozan Cephesi’nde Fransız askerleri ile mücadele etmiştir.⁷⁴¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Birinci Döneminde Kayseri Mebusu seçilmiştir.⁷⁴²

Başkanlık Divanı oluşturulurken İdare Memuru seçilmiş ve bu görevi dönem sonuna kadar sürdürmüştür. Yenihan Ayaklanması sırasında milletvekilliği korunmak üzere Tokat Mutasarrıflığına atanmış ancak 5 Eylül 1920 Nisâb- Müzakere Kanunu gereği görevinden istifa ederek milletvekilliğini tercih etmiştir. İçişleri ve Dışişleri komisyonlarında çalışmıştır. İkinci Toplantı yılında dilekçe komisyonu başkanı olarak seçilmiştir. Üçüncü toplantı yılında ise İçişleri Komisyonu Kâtipliği görevini yürütmüştür. İstiklal Mahkemeleri Kanunu’nda yapılacak olan değişiklikleri hazırlamak üzere kurulan komisyonda yer almış ve Pontus konusunu araştırıp inceleyecek olan kurulda görevlendirilmiştir.⁷⁴³

4 Ağustos 1923 tarihinde Kırşehir Mutasarrıflığına atandığı için İkinci Dönem seçimlerine katılamamıştır. 23 Kasım 1923 tarihinde Kırşehir’in il olması üzerine görevini Kırşehir Valisi olarak sürdürmüştür. 11 Ocak 1925 tarihinde Ankara Valisi olmuş ve 14 Haziran 1926’da 854 sayılı Millî Mücadeleye katılmayan memurların durumunu incelemek üzere kurulan “*Heyet-i Mahsusa*” başkanlığını ek görev olarak sürdürmüştür.⁷⁴⁴

Devlet Şurası’nın kurulmasının ardından yapılan seçimlerde 23 Haziran 1927 tarihinde Mülkiye Dairesi Başkanlığına seçilmiştir. 6 Eylül 1927’ de yapılan seçimler ile 3. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine 540 oy ile Rize Milletvekili seçilmesi üzerine 31 Ekim

⁷⁴¹ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 269.

⁷⁴² TBMM Arşivi Kayseri I. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷⁴³ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.526.

⁷⁴⁴ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.526.

1927 tarihinde bu görevinden çekilmiştir.⁷⁴⁵ IV. Dönemde Rize, V, VI, VII ve VIII. dönemlerde Çoruh'tan Milletvekili seçilerek yasama görevini 1950'ye kadar sürdürdü.⁷⁴⁶

Rize Milletvekili olarak katıldığı III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Hayvan Sağlığı Zabıtası konusunda kurulan geçici komisyona üye olarak seçilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kürsüsünde bir konuda konuşma yapmıştır.⁷⁴⁷

IV. Dönemin Birinci Toplantı yılında İçişleri Komisyonun çalışmıştır. İkinci ve Dördüncü Toplantı yıllarında ise Dilekçe Komisyonu Başkanlığını yürütmüştür. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda bir konuşması vardır.⁷⁴⁸

V. Dönem TBMM'de dönemin kadar İçişleri Komisyonunda görev yapmıştır. Bunun dışında Memurin Kanunu'nun bazı maddeleri ile 1777 numaralı kanunun üçüncü maddesi, Orman Kanunu, İskân Kanunu'na ek kanun lâyihası ve İskân Kanunu'nun üçüncü maddesine bir fıkra ilavesi için kurulmuş olan geçici komisyonlarda üye sıfatı ile görevlerde bulunmuştur.⁷⁴⁹

1950 yılından sonra politika ile ve herhangi bir işle meşgul olmadı. 3 Nisan 1970'te Ankara'da vefat etmiştir. Evli ve dört çocuk babasıdır. Millî Mücadele'de hem cephede ve hem de Meclisteki hizmeti nedeni ile 17 Mart 1924 tarihli Meclis kararı ile Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.⁷⁵⁰

2.4.14. Mehmet Asım US

Mehmet Asım Bey 1884 yılında Gördes'te doğdu. Babasının adı Hacı Hulusi Efendi, annesinin adı Sıdika Hanım'dır. Gördes'te ilköğrenimini tamamlayan Mehmet Asım Bey Beşiktaş Askeri Rüştîyesi ve Vefa İdadisini bitirdikten sonra Mülkiye Mektebine girmiştir. 1907 yılında Mülkiye Mektebini iyi bir derece ile tamamlamıştır.⁷⁵¹

1907 yılında Ziraat Bankası Piyango Kalemî Kâtipliği görevine atandı. Bir yıldan biraz fazla bir süre burada çalıştıktan sonra Kasım 1908 tarihinde Aydın Maiyet Memurluğunda stajını tamamlayarak yöneticilik mesleğine geçiş yapmıştır. Gördes'te Kaymakam Vekilliği yaptıktan sonra Elmalı Kaymakamlığına atanmıştır. 1910 yılında

⁷⁴⁵ TBMM Arşivi, Rize III. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷⁴⁶ TBMM Arşivi, Rize IV Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, Çoruh V, VI, VII, VIII Seçim Mazbataları.

⁷⁴⁷ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.526.

⁷⁴⁸ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 269, Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.500.

⁷⁴⁹ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.637.

⁷⁵⁰ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No:269, Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.637.

⁷⁵¹ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.79.

görevinden istifa ederek Hüseyin Cahit Yalçın tarafından çıkartılan Tanin gazetesinde yazarlığa başlamıştır. Bu sırada Üsküdar İdadisinde Türkçe dersleri vermiştir. 1910 yılına gelindiğinde İstanbul Darülmualimin’de Edebiyat, Hukuk ve Ahlak gibi derslere girmiştir. Aynı yıl verilen ek görev ile Galatasaray Sultanisinde Türkçe öğretmenliği görevinde bulunmuştur. İki boyunca öğretmenlik görevini sürdürdükten sonra rahatsızlığı nedeniyle görevinden ayrılarak tedavi görmek maksadıyla İsviçre’deki Sanatoryuma gitmiştir. 1914 yılında tedavisini tamamlayıp yurda dönmesinin ardından Maliye Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğü 2. Mümeyyizliğine atanmış bu görevini 1916 yılında istifa edene kadar sürdürmüştür. 1918 yılında Ahmet Emin Yalman ile Vakit gazetesini çıkartmaya başlamıştır. Büyük zaferin ardından ortaklıkları bozulmuştur. Asım Bey gazeteyi ağabeyi Hakkı Tarık Us ile çıkarmaya devam etmiştir.⁷⁵²

Vakit gazetesinin sahibi ve başyazarı olduğu dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 3. Dönem seçimlerine katılmış ve 175 oy alarak Artvin Milletvekili seçilmiştir.⁷⁵³ Mehmet Asım US, Teşkilat-ı Esasiye Komisyonunda çalışmış ve Havuz Yavuz Olayı Soruşturma Komisyonunda görev yapmıştır.⁷⁵⁴ Artvin’den IV. Dönemde, Çoruh’tan ise V, VI, VII ve VIII. Dönemlerde Milletvekili seçilmiştir.⁷⁵⁵

Mehmet Asım Bey, 1933 yılında Rize ve Artvin Vilayetlerinin Rize Merkez olmak üzere birleştirilerek oluşturulan Çoruh Vilayetinden 10 Ocak 1935 tarihinde yapılan seçimde 763 oy alarak V. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine Çoruh Milletvekili olarak katılmıştır.⁷⁵⁶ Bu dönemde Hariciye ve Millî Müdafaa komisyonlarında üye olarak görev yapmış, İş Kanunu ve İskân Kanunu gibi geçici komisyonlarda da görev yapmıştı.⁷⁵⁷

1946 yılında emekliye ayrılmış olan Mehmet Asım US, 11 Aralık 1967 yılında geçirmiş olduğu bir trafik kazası sonucu hayatını kaybetmiş ve İstanbul Karacaahmet Mezarlığında toprağa verilmiştir. Mehmet Asım Bey evli ve bir çocuk babasıdır.⁷⁵⁸

⁷⁵² Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.79.

⁷⁵³ TBMM Arşivi Artvin III. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷⁵⁴ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.179.

⁷⁵⁵ TBMM Arşivi Artvin IV. Dönem Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, Çoruh V. VI. VII. ve VIII. Dönem Seçim Mazbataları.

⁷⁵⁶ TBMM Arşivi, Çoruh V. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷⁵⁷ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.179.

⁷⁵⁸ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 657.

2.4.15. Mehmet İhsan KURTKAN

Mehmet İhsan Bey 1881’de Trabzon’da dünyaya geldi. Baba adı İbrahim Hüsnü Bey, anne adı Mehveş Hanım’dır. 13 Mart 1898 tarihinde Harbiye Mektebinde öğrenim görmeye başlamış ve 2 Şubat 1901 tarihinde Teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. 29 Aralık 1908 tarihinde Üsteğmen, 31 Ağustos 1910’da Yüzbaşı rütbesini almıştır. 25 Eylül 1910 tarihinde Adana’da başlayıp 7 Şubat 1911 tarihinde bastırılan Havran İsyanı sırasında yaralanmıştır.⁷⁵⁹

Balkan Harbi sırasında 1 Ekim 1912 ile 29 Eylül 1913 arasında İhtiyat Fırka Karargâhında görev yaptıktan sonra Birinci Dünya Harbi boyunca çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1923 yılında emekliye ayrıldıktan sonra Liman Şirketi Rıhtım memurluğu yapmaya başlamıştır.⁷⁶⁰ Bu görevine devam ettiği sırada V. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine 1933 yılında Rize ve Artvin Vilayetlerinin Rize Merkez olmak üzere birleştirilerek oluşturulan Çoruh Vilayetinden 10 Ocak 1935 tarihinde yapılan seçimde 763 oy alarak V. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine Çoruh Milletvekili olarak katılmıştır.⁷⁶¹

Meclisin birinci toplantı yılında İçişleri Komisyonu üyeliğine seçilmiştir. Diğer toplantı yıllarında ise Dilekçe Komisyonu üyesi olarak görevi yapmıştır. Sadece bir dönem milletvekilliği yapmış olan Mehmet İhsan Bey 26 Kasım 1949 yılında İstanbul’da vefat etmiş ve İçerenköy Mezarlığına defnedilmiştir. Mehmet İhsan Bey evli ve 2 çocuk babasıdır.⁷⁶²

2.4.16. İlyas Sami MUŞ

İlyas Sami Bey 1879 yılında Muş’ta doğmuştur. Babası Hacı Abdülhamit Efendi’dir. İlk ve Orta öğrenimini Muş’ta tamamladıktan sonra Medrese eğitimi görmek için Mısır’a gitmiş ve müderrislik için icazetname almıştır. İstanbul Murat Paşa Cami Medresesinde müderrislik yaptığı dönemde 2. Meşrutiyet 1. Dönem İstanbul Mebusan Meclisi için yapılan 8 Kasım 1908 seçimlerinde Muş Mebusu olarak seçilmiştir. İkinci ve üçüncü

⁷⁵⁹ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.183.

⁷⁶⁰ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.183.

⁷⁶¹ TBMM Arşivi, Çoruh V. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷⁶² TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 992.

dönemlerde de Muş Mebusu olarak seçilerek görevini 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanana kadar sürdürmüştür.⁷⁶³

13 Ekim 1915 tarihinde Darülfünun Edebiyat Fakültesinde Arapça Müderrisliğine başlamış ve görevini 3 Nisan 1919 tarihine kadar yürütmüştür. 4 Mart 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa'nın hükümete gelmesinin ardından İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından yürütülen Sevk ve İskânda suçlu oldukları iddiasıyla yapılan tutuklamalar kapsamında tutuklanarak Bekirağa Bölüğüne kapatılmıştır. Tutuklamanın ardından delilik belirtileri gösterdiği gerekçesiyle önce müşahede altına alınmış sonra da serbest bırakılmış olmasına rağmen İngilizlerin baskısı nedeniyle yeniden tutuklanmıştır. Herhangi bir yargılama yapılmadan 9 ay boyunca tutuklu kalmış ardından 29 Ağustos 1920 tarihinde Malta adasında sürgüne gönderilmiştir. Bu dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1. Dönem seçimlerinde Muş milletvekili olarak seçilmiş ve 25 Ekim 1921 tarihinde Ankara'nın girişimleri sayesinde serbest bırakılan 59 kişinin arasında yer alarak bir İngiliz gemisiyle İnebolu'ya gelmiştir.⁷⁶⁴

30 Kasım 1921 tarihinde Ankara'ya gelerek 1. Dönem TBMM'ye katılmıştır. I. Dönem Mecliste Adalet, İrşad, Millî Eğitim, Bütçe ve İçtüzük komisyonlarında ve Memurin Muhakematı Tetkik Kurulunda çalıştı. III. Toplantı yılında Millî Eğitim Komisyonunun, IV. Toplantı yılında da 4. Şubenin Başkanlığını yapmıştır. 23 Kasım 1922 tarihinde Müdafaa-i Hukuk Grubu Yönetim Kurulu Üyeliğine seçilmiştir.⁷⁶⁵ Birinci Dönem boyunca 14'ü gizli toplantılarda olmak üzere 29 konuşma yapmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisine İkinci dönemde tekrar Muş'tan⁷⁶⁶, Üçüncü Dönemde ise Bitlis'ten milletvekili seçilmiştir.⁷⁶⁷ Dördüncü dönemde seçimlere katılmamış, Beşinci dönemde ise ara seçimlerde 24 Ocak 1936 tarihinde Çoruh milletvekili seçilmiştir.⁷⁶⁸ 1939 yılından sonra siyaseti bırakmış ve 27 Aralık 1945 tarihinde İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. Evli ve 3 çocuk babasıdır.⁷⁶⁹

V. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Maliye Komisyonunda görev yapmıştır. Ayrıca, Halk Bankası ve Halk Sandıkları Sermayesini, İskân Kanunu'na ek kanun

⁷⁶³ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 353

⁷⁶⁴ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.797

⁷⁶⁵ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.797.

⁷⁶⁶ TBMM Arşivi, Muş II. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷⁶⁷ TBMM Arşivi, Bitlis III. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷⁶⁸ TBMM Arşivi, V. Dönem Çoruh 1936 Ara Seçim Mazbatası.

⁷⁶⁹ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 353.

lâyihası, İskân Kanunu'nun üçüncü maddesine bir fıkra ilâvesini müzakere etmek üzere oluşturulan geçici komisyonlarda üye olarak görev yapmıştır.⁷⁷⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kürsüsünden Genel Kurul'a; ATATÜRK'ÜN cenaze merasimi için yapılacak sarfiyat, Hükümetin Suriye'den ülkeye giren eşkıyaya dair beyanatı, Maliye Vekâleti Teşkilât ve Vazifeleri Hakkındaki Kanun ve mebuslardan, sonradan, memuriyete tayin edilenlerin tekaüt maaşları hakkında Divanı Muhasebat raporuyla ilgili çeşitli konularda konuşmalar yaparak görüşlerini dile getirmiştir.⁷⁷¹

2.4.17. Mehmet Ali OKAR

Mehmet Ali Bey 1880'de Selanik'te doğdu. Babasının adı Ömer Avni Efendi, annesinin adı ise Rabia Hanım'dır. 1902 yılının Ekim ayında Harbiye Mektebinden Piyade Teğmen rütbesi ile mezun olmuştur. İlk görev yeri Koz Köyü 24. Alay 4. Tabur 1. Bölüktür. Buradaki sınır karakolunda 6 ay görev yaptıktan sonra Mayıs 1903'te 21. Alay 41. Tabur 3. Bölüğe atanmıştır. Tabura Prizen'de katıldıktan sonra Luma'daki isyana müdahale etmeye gitmiştir. Eylül 1903 tarihinde başlayan Makedonya İsyanı üzerine taburu Karsova'ya kaydırılmıştır. Köprülü bölgesinde kurulan hattın korunması için 150 askerlik bir birlikle görevlendirilmiştir. Karsova yakınların bulunan Hop köyünde faaliyet gösteren 30 kişilik Bulgar çetesinin yakalanmasını sağlamıştır. 1 Eylül 1904'te Manastıra dönen Mehmet Ali Bey burada kurulan yeni Avcı Taburuna atanmıştır. Selanik 3. Taburunda dört ay kaldığı süre içerisinde Askerin bakımsız kaldığı yönünde telgraflar ile şikâyetle bulunan 10 subay ile Selanik'te üç ay tutuklu kalmıştır. 17 ve 18. Nişancı taburundan görev yaptıktan sonra eski birliği olan 21. Alay 4. Tabura atanmıştır.⁷⁷²

1906 yılına gelindiğinde Üsteğmen rütbesine yükselmiş ve bölük komutanlığı vekilliğinde bulunmuştur. 1908 yılı aralık ayında taburu ile Yanya'da ihtiyarların çıkartmış olduğu isyanı bastırmıştır. 31 Mart 1909'da Avlonya'da yaşanan subay katliamları üzerine bölgeye gelerek sorumluların yakalanması ve İstanbul'a gönderilmeleri görevlerinde bulunmuştur. Daha sonra Maçura sınırındaki karakolları teslim almış ve 1909 yılında atış okuluna katılmıştır. Okulda düzenlenen yarışmada ikinci olması nedeniyle Mahmut Şevket Paşa kendisine ödül olarak Browning marka bir tabanca hediye etmiştir. 1910 yılında Selanik Küçük Zabit Okuluna atanmış ve Balkan Savaşına

⁷⁷⁰ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.183.

⁷⁷¹ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.183.

⁷⁷² TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 658.

kadar buradaki görevini sürdürmüş, 6 Ekim 1912 tarihinde ise yüzbaşı rütbesine yükselmiştir.⁷⁷³

Balkan Harbi sırasında Nizamiye 13. Fırkanın Kurmay Başkanlığında seferberlik hazırlıklarını sürdürmüştür. Köprü mevkiinde yaşanan ağır mağlubiyet sonrasında kısa bir süre için karargâh komutanlığı görevini yürütmüştür. Yanya Kanlı Tepe Muharebelerine katılarak ordunun erzak ve mühimmatının sağlanması için çalışmalarda bulunmuştur. Delvina bölgesinde mevki komutanlığı görevine atanmıştır. Balkan Muharebeleri sırasında çeşitli muharebelere katıldıktan sonra 6 Eylül tarihinde Gülcemal Vapuru ile İstanbul'a gelmiştir. Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra 2 Ağustos 1913'te Şark Ordusu Otomobil ve Fen Komutanlığına atanmıştır. Daha sonra 71. Alay 1. Tabur. 3 Bölük komutanlığına atanmış, 16 Mart 1915 tarihinde ise Tayyare Mektebi Depo Subaylığı görevine getirilmiştir.⁷⁷⁴

Birinci Dünya Harbi sırasında göstermiş olduğu başarılarından dolayı 19 Mart 1917'de 4. Derece Mecidi Nişanı ve Alman 2. Sınıf Demir Haç Madalyası ile ödüllendirilmiştir. 23 Ağustos 1919 tarihinde Kolağası rütbesine yükselmiştir.⁷⁷⁵

Ayastefanos Tayyare İstasyonu Komutanlığında görev yaptığı sırada yaşadığı kalp rahatsızlığı nedeniyle 22 Haziran 1919 tarihinde malulen emekliye ayrılmış ve İzmir'e yerleşmiştir. Bir süre tarımla uğraşmış ve Buca Belediye Başkanı olarak seçilmiştir.⁷⁷⁶ Buca Belediye Başkanlığı görevini yürüttüğü sırada III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerine katılarak 174 oy ile Artvin Milletvekili seçilmiştir.⁷⁷⁷

III. Dönemde Divan-ı Muhasebat ve Seçim Mazbatası Tetkik Komisyonlarında çalışmıştır.⁷⁷⁸ IV. Dönem Artvin ve V. Dönem Çoruh Milletvekilliği⁷⁷⁹ yapmış olan Mehmet Ali OKAR, 17 Temmuz 1935 tarihinde Ankara'da vefat etmiş ve Cebeci Asri Mezarlığında toprağa verilmiştir. Evli ve dört çocuk babasıdır.

Mehmet Ali Bey 1933 yılında Rize ve Artvin Vilayetlerinin Rize Merkez olmak üzere birleştirilerek oluşturulan Çoruh Vilayetinden 10 Ocak 1935 tarihinde yapılan seçimde

⁷⁷³ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 658.

⁷⁷⁴ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 658.

⁷⁷⁵ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 658.

⁷⁷⁶ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.77.

⁷⁷⁷ TBMM Arşivi, Artvin III. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷⁷⁸ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.78.

⁷⁷⁹ TBMM Arşivi, Çoruh IV. Dönem Seçim Mazbatası.

763 oy alarak 5. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine Çoruh Milletvekili olarak katılmıştır.⁷⁸⁰

Meclis İdare amirliğine seçilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda Manisa Salihli'nin Kele Köyü'nde idam cezası verilmiş olan Halil ve Sadri hakkında Aliye Encümeni mazbatasını nedeniyle söz almıştır. 17 Temmuz 1935 gecesini öldüğü hakkındaki Başbakanlık tezkeresi 4 Ekim 1935 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda okunmuştur.⁷⁸¹

2.4.18. Ömer Fehmi NOYLAN

Ömer Fehmi Bey 1882'de Serez'de doğdu. Baba adı Ali Bey, Anne adı Fatma Hanım'dır. Serez'de ilkokulu tamamladıktan sonra İstanbul Davut Paşa Merkez Rüştîyesini bitirmiş ve Temmuz 1908'de Hendese-i Mülkiye Mektebini tamamlayarak mühendis olmuştur. Okulu bitirdikten sonra 1 Ekim 1908'de Kosova Mühendislik Muavinliğine 14 Ağustos 1910'da ise buranın mühendisliğine atanmıştır. Balkan Harbi'nin başlamasından sonra 3 Şubat 1912'de Kadıköy Belediyesi Mühendisliğine tayin edilmiştir. Halep – Bağdat arasındaki posta otomobillerini işletmek amacıyla bu yolun amacına uygun duruma getirilmesi için hükümet tarafından kurulan Zor Heyeti Fenniyesi'nde görev yapmış ve 26 Ağustos 1914 tarihinde Baş Mühendislik görevine getirilmiştir. 16 Mart 1915 tarihinde Bağdat Baş Mühendisi, 26 Ağustos 1917'de Halep Baş Mühendisi ve 7 Ağustos 1917'de ise Elâzığ Baş Mühendisi olarak görev yapmıştır.⁷⁸²

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kurulmasından sonra ise 27 Ekim 1920 tarihinde Ankara Baş Mühendisi, 22 Ekim 1921'de Sinop Baş Mühendisi, 17 Ocak 1922'de Kastamonu Baş Mühendisi ve 17 Haziran 1924'te Trabzon Baş Mühendisi olarak görev yapmıştır. Kasım 1926 ile Kasım 1928 yılları arasında özel olarak çalışmış olan Ömer Fehmi Bey 8 Kasım 1928 tarihinde Yollar Genel Müdür Muavinliğine, 12 Temmuz 1930 tarihinde ise Umum Müdürlüğü görevine atanmış ve 1935 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür.⁷⁸³

Ömer Fehmi Bey, 1933 yılında Rize ve Artvin Vilayetlerinin Rize Merkez olmak üzere birleştirilerek oluşturulan Çoruh Vilayetinden 10 Ocak 1935 tarihinde yapılan seçimde

⁷⁸⁰ TBMM Arşivi, Çoruh V. Dönem Seçim Mazbatasını.

⁷⁸¹ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 658.

⁷⁸² TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 893.

⁷⁸³ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.186.

763 oy alarak 5. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine Çoruh Milletvekili olarak katılmıştır.⁷⁸⁴

Nafia Encümeni, Vilayetlerin Hususi İdareleri Kanun Lâyihası ile Hususi İdareler, Belediyede çalışan Baytarların Muamelelerine Dair Kanun Lâyihası Muvakkat Encümeni'nde, Memurin Kanunu ile 1777 numaralı Kanunun Üçüncü Maddesini görüşmek üzere kurulan Muvakkat encümenlerde görev almıştır.⁷⁸⁵ Ömer Fehmi NOYLAN, 3 Haziran 1935'te TBMM'de çalışırken rahatsızlanarak, kaldırıldığı Numune Hastanesinde vefat etmiştir.⁷⁸⁶

2.4.19. Saim Ali DİLEMRE

Saim Ali Bey 1880 yılında İstanbul'da doğmuştur. Baba adı Ali Rıza Bey, Anne adı Derviş Hanım'dır. Tahsilini Mektebi Tıbbiye-i Şahane de tamamlamıştır. 1908 yılında Almanya'ya gitmiş Giessen Üniversitesinde Patoloji Uzmanlığı eğitimi almıştır. İstanbul'a dönünce İstanbul Darülfünun Tıp Fakültesinde Rıfat Hüsamettin Paşa'nın asistanı olarak göreve başlamıştır. Profesör olduktan sonra 15 yıl boyunca morg müdürlüğü görevini sürdürmüştür.⁷⁸⁷

1930-31 yıllarında Türk Antropolojisi Mecmuasında dilbilgisi konusunda Türkçe ve Fransızca yazılar kaleme almıştır. Ankara Üniversitesinde Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde genel dilbilgisi dersleri vermiştir.⁷⁸⁸

Almanca ve Fransızca bilmekte olan DİLEMRE, 5. Dönem Erzurum⁷⁸⁹ 6. Dönem ise Rize Milletvekili olarak mecliste yer almıştır. Türk Dili üzerine yapmış olduğu çalışmalarından dolayı DİLEMRE soyadı ATATÜRK tarafından verilmiştir.⁷⁹⁰

Hususi Marazî Teşrih (1928), Böbrek Hastalıkları, Baş Ağrıları, Uykusuzluk ve Tedavisi (1928), Diyabet ve Şıryan Tasallüpleri, Adli Tıp, Dil Coğrafyası (1927), Hekimlik Dili Terimleri (1945-1949), Genel Dil bilgisi (2 Cilt) (1939- 1942), Dil Devrimi İçin (1949), Dil Devrimi ve Zorlama Üzerine gibi önemli eserleri bulunmaktadır. (1952).⁷⁹¹

⁷⁸⁴ TBMM Arşivi V. Dönem Çoruh Seçim Mazbatası.

⁷⁸⁵ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.186.

⁷⁸⁶ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 893.

⁷⁸⁷ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No:994.

⁷⁸⁸ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No:994.

⁷⁸⁹ TBMM Arşivi, Erzurum V. Dönem Seçim Mazbatası

⁷⁹⁰ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*. s.261-262.

⁷⁹¹ "Saim Ali Dilemre" *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C.3 Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2003, s.174.

26 Mart 1939 tarihinde 562 oy ile Rize Milletvekili seçilmiş ve 3 Nisan 1943'a kadar görev yapmıştır.⁷⁹² Dönemin sonuna kadar adliye encümeni azalığı yapmıştır.⁷⁹³ Evli ve 3 çocuk babası olan Saim Ali DİLEMRE 14 Şubat 1954'te ölmüş ve İstanbul'da defnedilmiştir.⁷⁹⁴

2.4.20. Fuat SİRMEN

1899 yılında İstanbul'da doğmuştur. Baba adı Mehmet Mithat Bey, Anne Adı Faika Hanım'dır. 1918'de Posta Telgraf Mektebi'ni 1924 Darülfünun Hukuk Fakültesini tamamladıktan sonra Temyiz Baş Müdde-i Umumiliğinde çalışmak üzere Eskişehir Aza Mülazımlığına atanmıştır. 1925 yılı haziran ayında Ankara Ağır Ceza Mahkemesi Aza Mülazımı, Ekim ayında ise Ankara Adliye Meslek Mektebi müdürü olmuş ve burada ceza hukuku öğretmenliği yapmıştır. 1926 yılında doktorasını yapmak üzere Roma Üniversitesi Hukuk Fakültesine gönderilmiş, 1931 yılında Doktorasını tamamlayıp ülkeye dönen SİRMEN Adliye Müfettişi olmuştur. 1932 yılında Ankara Cumhuriyet Savcılığına atanmış ve bu görevi devam ederken beşinci dönemde Erzurum Milletvekili olarak seçilmiştir.⁷⁹⁵

1939 ile 1950 yılları arasında yapılan seçimlerde ise Rize Milletvekili olarak mecliste bulunmuştur. 26 Mart 1939'da yapılan seçimlerde 562 oy ile Rize Milletvekili seçilmiştir.⁷⁹⁶ Birinci toplantı yılında Adalet Komisyonu Kâtibi ve Azası olarak seçilmiştir. İkinci Toplantı yılında ise İktisat Komisyonu Azası seçilmiştir. Kalan toplantı yollarında ise Mazbata Muharriri olarak görev yapmıştır.⁷⁹⁷

Hatay'ın askerlik işlerine ve Hatay'da vilayet kurulmasına dair belediyelerce yapılacak istimlak hakkındaki 2497 sayılı kanunun bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun, Varlık Vergisi Kanun layihası ve Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nu değiştiren kanun layihasını müzakere etmek üzere kurulan komisyonlarda yer almıştır.⁷⁹⁸

İkinci Şükrü Saraçoğlu Hükümetinde İktisat Vekili olarak görev yapmıştır.⁷⁹⁹ İkinci Hasan Saka Hükümeti ve Şemsettin Günaltay Hükümetlerinde ise Adliye Vekili olarak

⁷⁹² TBMM Arşivi, Rize VI. Dönem Seçim Mazbatası

⁷⁹³ Günay, *Türk Parlamento Tarihi*, s.610.

⁷⁹⁴ Günay, *Türk Parlamento Tarihi*, s.610.

⁷⁹⁵ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 902.

⁷⁹⁶ TBMM Arşivi, Rize VI. Dönem Seçim Mazbatası.

⁷⁹⁷ Günay, *Türk Parlamento Tarihi*, s.611- 612.

⁷⁹⁸ Günay, *Türk Parlamento Tarihi*, 611-612.

⁷⁹⁹ Mehmet Evsile, "Cumhuriyet Döneminde Sanayileşme Faaliyetleri (1923-1950)", *Journal of History Studies*, C.8, S.10 (2018), s.110"

görev yapmıştır. 1950 seçimlerinde seçilemeyen Fuat SİRMEN, İstanbul'a yerleşerek avukatlık yapmaya başlamıştır. Siyasi faaliyetlerine CHP Meclis üyesi olarak devam etmiş ve 1961 yılında tekrardan Rize Milletvekili olarak seçilmiştir. 1 Kasım 1961 ile 10 Ekim 1965 yılları arasında Meclis Başkanlığı görevini yürüten Fuat SİRMEN, Fransızca ve İtalyanca bilmekteydi. 17 Mayıs 1981'de İstanbul'da hayatını kaybetmiş ve Zincirlikuyu Mezarlığına defnedilmiştir.⁸⁰⁰

2.4.21. Kemalettin KAMU

1901 yılında Erzurum'da dünyaya gelmiştir. Baba adı Osman Bey, Anne adı Hayriye Hanımdır. Refahiye Rüştîyesinden sonra Erzurum İdadisi'nin ilk sınıfına devam ettikten sonra Dârülmualimîni Alîye'nin ilk kısmına girdi. Son sınıfta iken Millî mücadeleye katılmak amacıyla Anadolu'ya geçmiştir. Bu nedenle öğrenimini 1923'te İstanbul Erkek Muallim Mektebi'nde tamamlamıştır. Paris'te görev yaptığı sırada yükseköğrenimini Ulumu Siyase Mektebinde yapmış ve 1937'de mezun olmuştur.⁸⁰¹

1920 yılında Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğünde istihbarat kâtibi olarak göreve başlamıştır. Yine burada Matbuatı Tetkik Memuru, Ajans Muharriri ve kendisinin de kurucuları arasında bulunduğu ajansın şirket haline dönüşmesi üzerine 1926 yılı itibari ile Başmuharriri ve Neşriyat ve İstihbarat Müdürü olarak görev yapmıştır. Milletvekili seçilinceye kadar bu görevi yapmış olan Kemalettin Bey, 1929 yılında ajansın İstanbul teşkilatını düzenleyerek bir sene kadar yönetmiştir. Ajansın Paris temsilcisi olarak 1934 – 1939 yılları arasında Fransa'da görevde bulunmuştur.⁸⁰²

Millî Mücadele döneminde Ankara'daki sınırlı sayıdaki gazetecilerden birisidir. Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü ve ajansta görevli olduğu zaman içerisinde Hâkimiyeti Millîye ve Yeni Gün gazetelerinde çalışmıştır.⁸⁰³

Rize'den milletvekili seçilerek 3 Nisan 1939'da TBMM'ye katılmıştır.⁸⁰⁴ Dönemin sonuna kadar Maliye Encümeni Azası olarak görev yapmıştır. Birinci toplantı yılında Komisyon Kâtibi, ikinci toplantı yılında mazbata muharriri olarak görev yapmıştır.⁸⁰⁵

⁸⁰⁰ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s.263.

⁸⁰¹ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 1109.

⁸⁰² Ahmet Adıgüzel, "Kemalettin Kamu'nun Hayatı, Sanatı, Şahsiyeti Ve Hicret Şiirinin Tahlil", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.8, S.7 (2013), s.4.

⁸⁰³ Günay, *Türk Parlamento Tarihi*, s.616.

⁸⁰⁴ TBMM Arşivi, Rize VI. Dönem Seçim Mazbatası.

⁸⁰⁵ Günay, *Türk Parlamento Tarihi*, s.616.

Belediyelerce yapılacak istimlak hakkındaki 2497 sayılı kanunun bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun layihası ile Millî Koruma Kanunu, Gümrük Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve köy okullarının ve enstitülerinin teşkilatlandıran kanun layihasının görüşüldüğü komisyonlara üye olarak seçilmiştir.⁸⁰⁶

VI. ve VII. Dönem Rize, VIII. Dönem Erzurum milletvekili olarak parlamento da görev yapmıştır. - 6 Mart 1948 tarihinde Erzurum Milletvekilliği görevindeyken vefat etmiş ve Ankara Cebeci Asri Mezarlığına defnedilmiştir.⁸⁰⁷

2.4.22. Raif DİNÇ

1874 yılında Erzurum'da doğmuştur. Babası Mehmet Nuri Efendi, annesi İffet Hanım'dır. Erzurum Rüştîyesini bitirdikten sonra sınavla Mektebi Nüvvâb'a girmiştir. 1887'de öğrenimini tamamladıktan sonra 1895-1899 tarihleri arasında İspir, 1900-1903 tarihleri arasında Urfa, 1903-1905 tarihleri arasında Beyazıt, 1908-1910 tarihleri arasında ise Gümüşhane Sancağı niyabet-i şer'iyelerinde bulunmuştur. 5-10 Temmuz 1910 tarihleri arasında Evkaf Mahkemesi Kadılığı Kalem Müdürlüğü yaptıktan sonra 28 Ağustos 1910 tarihinde Erzurum Vilayeti Merkez Kadılığına atanmıştır. Yürütmekte olduğu bu görev sırasında 2. Dönem Mebusan Meclisine mebus olarak seçildi. 5 Ağustos 1912'de meclisin kapanmasıyla mebusluğu sona ermiştir. 1912 yılı şubat ayında Bitlis Kadılığına atanmıştır. Bu görevi sırasında Meclis-i Mebusan'ın 3. Dönem seçimlerine katılarak tekrardan Erzurum Mebusu seçilmiştir. 21 Mayıs 1914'te Bitlis Kadılığından ayrılmış ve meclisin kapatılmasına kadar mebusluk görevine devam etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Erzurum'a dönmüş ve burada ulusal direnişin örgütlenmesine öncülük ederek Erzurum Kongresi'nin toplanmasına katkıda bulunmuştur.⁸⁰⁸ 1921'de Erzurum İl Genel Meclisi Daimî Komisyon üyesi olmuş ve bu görevdeyken İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine mebus olarak katılmıştır.⁸⁰⁹

Şer'îye ve Evkaf, Umur-u Divaniye, Lâyiha ve Nizamname Dâhilî komisyonlarında üye sıfatı ile görev yapmıştır. Bir kanun tasarısının öncelikle görüşülmesi için önergesi, TBMM kürsüsünden 19 değişik konuda, 30 konuşması vardır.⁸¹⁰ 26 Mart 1939'da 562

⁸⁰⁶ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 1109 Günay, *Türk Parlamento Tarihi*, s.615.

⁸⁰⁷ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 1109.

⁸⁰⁸ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No:506

⁸⁰⁹ TBMM Arşivi, Rize II. Dönem Seçim Mazbatası

⁸¹⁰ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.303.

oyla Rize Milletvekili olarak meclise girmiştir. Bu dönem içerisinde Dilekçe Komisyonu Üyeliğinde bulunmuştur.⁸¹¹

Zonguldak'tan V, Rize'den VI. ve Erzurum'dan VII ve VIII. Dönemlerde milletvekili⁸¹² seçilen Raif DİNÇ, Ekim 1949'da milletvekilliği görevini yürütürken vefat etmiş ve İstanbul Kanlıca'da defnedilmiştir. Raif Bey evli ve 4 çocuk babasıdır.⁸¹³

2.4.23. Tahsin Bekir BALTA

1902 yılında Rize'nin Pazar İlçesinde dünyaya gelmiştir. Babası emekli Mal Müdürü Bekir Sıtkı Bey, annesi Gülsüm Hanım'dır. Trabzon Lisesini 1924 yılında tamamladıktan sonra İstanbul Hukuk Fakültesine girmiş ve 1927 yılında mezun olmuştur. 1926 yılında Millî Türk Talebe Birliği Genel Başkanlığını yürütmüştür. 1927 yılında başkanlığı İbrahim Öktem'e devretmiş, 1929 yılında ise MTTB'nin Şeref Başkanlığına seçilmiştir.⁸¹⁴

11 Kasım 1927 tarihinde Lozan Antlaşması gereğince İstanbul'da kurulmuş olan Muhtelit Hakem Mahkemeleri nezdindeki Türkiye Umumi Ajanlığı kâtip ve tercümanlığı görevine atanmıştır. 31 Temmuz 1928 tarihinde ise Adliye Vekâleti tarafından eğitim alması için Berlin'e gönderilmiştir. 1937 yılında Berlin Üniversitesi Hukuk Fakültesinde doktora eğitimini tamamlamıştır. 31 Temmuz 1937 tarihinde Siyasal Bilgiler Fakültesi Anayasa Hukuku Öğretim Üyeliğine seçilmiş aynı zamanda Ankara Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Profesörü olarak çalışmıştır.⁸¹⁵

1943 yılı şubat ayında 7. Dönem Rize Milletvekili olarak katılmıştır.⁸¹⁶ VII. Dönem içerisinde Maliye, Bütçe ve Dilekçe Komisyonlarında görev yapmıştır.⁸¹⁷ 1946 seçimlerinde tekrardan Rize Milletvekili olarak seçilmiştir.⁸¹⁸

Recep PEKER Hükümetinde 7 Ağustos 1946 ile 5 Eylül 1947 yılları arasında Ekonomi Bakanı, 5-9 Eylül tarihleri arasında Çalışma Bakanı olarak görev almıştır. Birinci Hasan Saka Hükümetinde 10 Eylül 1947 -8 Haziran 1948, İkinci Hasan Saka Hükümetinde 10

⁸¹¹ Günay, *Türk Parlamento Tarihi*, s.616.

⁸¹² TBMM Arşivi, Zonguldak V. Dönem Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, Rize VI. Dönem Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi Erzurum VII ve VIII Dönem Seçim Mazbataları.

⁸¹³ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No:506, Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, 303.

⁸¹⁴ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 1277

⁸¹⁵ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 1277.

⁸¹⁶ TBMM Arşivi, Rize VII. Dönem Seçim Mazbatası

⁸¹⁷ Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-VIII. Dönem (1946-1950)*, Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2012, s.903.

⁸¹⁸ TBMM Arşivi, Rize VIII. Dönem Seçim Mazbatası.

Haziran 1948-14 Ocak 1949 yılları arasında Çalışma Bakanı olarak görev yapmıştır. 21 Ocak 1949'da Meclis Bütçe Komisyonu, 7 Kasım 1949'da Anayasa Komisyonu üyeliklerine seçilmiştir.⁸¹⁹

14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra 1951 Mart ayında Ankara Hukuk Fakültesi, haziran ayında ise Siyasal Bilgiler Fakültesinde İdare Hukuku Profesörlüğüne getirilmiştir. 1963 yılında Avrupa İnsan Hakları Komisyonu Üyeliğine seçilmiştir. Milletlerarası İdare İlimler Enstitüsü Asbaşkanlığı yapmıştır. BALTA, Siyasal Bilgiler Fakültesi İdare Hukuku Profesörlüğü görevini yürütürken 24 Temmuz 1970'te Londra'da vefat etmiştir. Almanca İngilizce ve Fransızca bilmekte, İtalyanca ve Latinceyi okuyup anlayabilmekteydi.⁸²⁰

2.4.24. Ahmet Fahri KURTULUŞ

Ahmet Fahri Kurtuluş 1912'de İstanbul Kadıköy'de doğmuştur. Babası İbrahim Ethem Bey annesi Hanife Naciye Hanım'dır. 1939 yılında Tıp Fakültesini tamamladıktan sonra 2 Kasım 1939'da askere alınmış, 3 Aralık 1941 tarihinde terhis olmuştur. Terhis olduktan sonra 10 Şubat 1942 tarihinde Seyhan Sıtma Mücadele Tabipliğine, 1 Eylül 1942'de ise Bolu Merkez Belediye tabipliğine tayin edilmiştir. Bolu'daki görevine başlamaması sebebiyle görevinden kendi isteğiyle ayrılmış kabul edildi. 1942-44 yılları arasında Yeni Mersin gazetesi Neşriyat Müdürlüğü ve Başyazarlığı görevini üstlendi. 11 Aralık 1943 tarihinde üsteğmen rütbesiyle tekrar askere alınmış ve 29 Haziran 1945'te terhis edilmiştir.⁸²¹

1946 seçimleri sonucunda 73.958 oy alarak Türkiye Büyük Millet Meclisine CHP Rize Milletvekili olarak katılmıştır.⁸²² 1946'da Seçim Tutanaklarını İnceleme Komisyonu, TBMM Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu üyeliklerine seçilmiştir. 1 Kasım 1946'da TBMM Divan Kâtipliğine seçilmiştir. 1947'de Maliye Komisyonu, 1948-49'da Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonlarına üye olarak seçilmiştir.⁸²³

⁸¹⁹ Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi*, s.903

⁸²⁰ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 1277.; Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi*, s.903.

⁸²¹ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 1473.

⁸²² TBMM Arşivi, Rize VIII. Dönem Seçim Mazbatası

⁸²³ Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi*, s.909.

1950 seçimlerinden sonra PTT Samsun Bölgesi Başmüdürlük doktoru olarak atanmıştır. 4 Ekim 1962’de aile nedenlerden dolayı PTT Yardım Sandığı Hekimliğine tayin olmuştur.⁸²⁴

Fransızca ve biraz da İngilizce bilen, Yargıtay Onursal Üyesi Hacer Sabahat Hanım’la evli, İbrahim Şevki ve Çağla (Sakarya) adlarında 2 çocuk babası olan Kurtuluş, 15 Mayıs 1990 tarihinde vefat etti. Cenazesi 18 Mayıs Cuma günü Cebeci Asrî Mezarlığı’nda toprağa verildi.⁸²⁵

2.4.25. Yusuf İzzet AKÇAL

İzzet AKÇAL 1902 yılında Rize’nin Çayeli İlçesinde doğmuştur. Baba adı Ahmet Efendi, anne adı Muhtediye Ayşe Hanımdır. 1930 yılında Ankara Hukuk Fakültesini çok iyi derece ile tamamlamıştır. 5 Eylül 1927’de Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Kâtip Adaylığına atanmış 31 Mart 1928 tarihinde ise asaleti onaylanmıştır. 1 Eylül 1929’da Hukuk Mektebi Kâtibi, 21 Ağustos 1930’da Kemaliye Savcılığı, 31 Aralık 1931’de ise Diyarbakır Sulh Hukuk Hâkimliği görevine getirilmiştir. 1 Ekim 1933 yılında kısa hizmetli olarak askere alınmıştır. 29 Nisan 1934’te asteğmen olarak terhis olmasından sonra 27 Mayıs 1934 tarihinde Söke Ceza Hâkimliğine atanmıştır. Daha sonra yurdun çeşitli bölgelerinde Hâkim ve Cumhuriyet savcısı olarak görevlerde bulunmuştur.⁸²⁶

Erzincan depreminde yapmış olduğu özverili çalışmalar nedeniyle iki kez takdirname verilmiştir. 1948 yılında ise Türk Kriminoloji Enstitüsü üyeliğine seçilmiştir.⁸²⁷ Bursa’da Cumhuriyet Savcılığı görevini yürüttüğü sırada 9. Dönem seçimlerine katılarak 42.891 oy ile Rize Milletvekili olarak seçilmiştir.⁸²⁸ 9. Dönem de Maliye ve Bütçe komisyonlarında çalışmış, ilk iki toplantı yılında Maliye Komisyonu Başkanlığı, son iki toplantı yılında ise Bütçe Komisyonu Başkanlığı yapmıştır.⁸²⁹

Şeker, istihlâk ve muamele vergi tasarıları,

Belediye Gelirleri Kanunu,

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Anlaşması,

⁸²⁴ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 1473.

⁸²⁵ Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi*, s.909.

⁸²⁶ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No:1835.

⁸²⁷ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No:1835.

⁸²⁸ TÜİK *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007* s.7.

⁸²⁹ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.923.

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu,

Akaryakıt Harçları Tasarısı,

Emir ve Seyis Erleri Hakkındaki Kanun Tasarısı,

Kan Gütme ve Adam Öldürenler Hakkındaki Kanunda değişiklik,

Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu,

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının açacağı krediler konularında kurulan geçici komisyonlarda görev aldı.⁸³⁰

Milletvekili olduğu Rize hakkında ise Çay bahçeleri için yapılan yardımlar konusunda sözlü soru önergesi, Denizcilik Bankası yolcu vapurlarının Rize'ye uğraması, İktisadi Kalkınma Heyetinin Rize ziyareti, Of ve Rize'deki çay bahçeleri hakkında yazılı soru önergeleri vermiştir.⁸³¹

Dilekçe Komisyonunun 8035 numaralı Kararının Genel Kurulda görüşülmesi,

Bir sözlü sorusunun geri verilmesi,

31 sayılı Kararının yorumu,

Hâkimler Kanununun 62'nci maddesinin yorumu,

Türk Ceza Kanununun 2'nci maddesinin yorumu konularında önergeleri;

6 Adet Türk Ceza Kanununun değiştirilmesi hakkında

Nene Hatun' (Kırkgöz) a vatanî hizmet verilmesi,

2 Adet Çay Kanununa ek kanun,

Hâkimler Kanununun değiştirilmesi hakkında toplam 10 adet kanun teklifi; Genel Kurulda bu dönemde değişik 98 konuda 287 rekor konuşması vardır⁸³²

Yusuf İzzet AKÇAL IX. X. Ve XVI. dönemlerde Rize Milletvekilliği yapmıştır. Beşinci Adnan MENDERES Hükümetinde(25 Kasım 1957 – 27 Mayıs 1960) 1 Kasım 1959 tarihinde Devlet Bakanlığı görevine getirilmiştir.⁸³³

⁸³⁰ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.924.

⁸³¹ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.924.

⁸³² Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.925.

⁸³³ Mehmet Evsile ‘‘Demokrat Parti Bütçe Görüşmelerinde Din Ve Lâiklik Konusundaki Tartışmalar’’, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* S.10, (Amasya 2021), s.65.

27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında Yassıada’da yapılan yargılama sonucunda Anayasayı çiğnemek suçundan müebbet ağır hapis cezası verilmiştir. 15 Ekim 1964 tarihinde hastalığı nedeniyle Cumhurbaşkanı tarafından cezası kaldırılmıştır.⁸³⁴

12 Kasım 1953 tarihinde Ankara Barosundan sildirmiş olduğu kaydını 24 Haziran 1965 tarihinde yenilemiştir. 1 Mayıs 1968 tarihinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Denetleme Kurulu üyeliğine atanmış ve 6 Haziran 1977’ye kadar bu görevine devam etmiş ve emekli olmuştur.⁸³⁵

Yusuf İzzet AKÇAL eski Başbakanlarımızdan olan, ayrıca Devlet Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı da yapmış olan XVII, XVIII, XIX ve XX. dönem Rize Milletvekili olan Ahmet Mesut Yılmaz’ın amcasıdır. Oğlu Erol Yılmaz AKÇAL ise Birinci ve İkinci Erim Hükümetleri ve Ferit Melen Hükümetinde Turizm ve Tanıtma Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur.⁸³⁶ 1 Eylül 1987 tarihinde hayatını kaybetmiş, İstanbul Karacaahmet Mezarlığına gömülmüştür. Evli ve 4 çocuk babasıdır.⁸³⁷

2.4.26. Mehmet Kemal BALTA

Mehmet Kemal Bey 1899 yılında Rize’nin Pazar İlçesine bağlı Kiralık Mahallesinde dünyaya gelmiştir. Baba adı İbrahim Etem Efendi, anne adı Zeliha Hanım’dır. Harp Okulundan Asteğmen rütbesiyle 12 Aralık 1916 tarihinde mezun olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı boyunca değişik cephelerde farklı görevlerde yer almıştır. Cumhuriyet döneminde ise 1 Haziran 1927 ile 13 Kasım 1931 yılları arasında Iğdır’da hizmet vermiştir. 30 Ağustos 1942’de yarbaylığa yükselmiş, 1 Ocak 1946’da 17. Tümen 62. Alay Komutan Yardımcısı olarak atanmıştır. 30 Ağustos 1946’da ise Albay Rütbesine yükselerek 68. Tugay 239. Alay Komutanlığına getirilmiştir. 9 Ekim 1946 tarihinde 41. Tümen 19. Alay Komutanı, 25 Şubat 1948’de Bostancı Seferi Gereçler Dairesi Müdürü olmuştur. 7 Nisan 1950 tarihine kadar buradaki görevini sürdürmüş ve milletvekili adayı olmak üzere emekliye ayrılmıştır.⁸³⁸

IX. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine Rize’de 42.945 oy alarak DP Milletvekili olarak katılmıştır. Bu dönemde;

⁸³⁴ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.925.

⁸³⁵ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.925.

⁸³⁶ Mustafa Salep, “Türk Demokrasi Tarihinde Olağan Dışı Sürece Bir Örnek: Birinci Nihat Erim Hükümetinin Kuruluşu. *History Studies*, C.9, S.4, (2017), s.145.

⁸³⁷ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No:1835.

⁸³⁸ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No:1836.

Millî Savunma Komisyonu

İşkân Bankasının Kurulması

Emekli Sandığı Kanununun 64. ve 69. maddelerinin yorumu

Memur ve Subayların karşılama törenlerine katılmayacakları konularında kurulan geçici komisyonlar görev yapmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda 20 farklı konuda 38 konuşması mevcuttur.⁸³⁹

VII. ve VIII. dönem Rize Milletvekili, Ekonomi ve Çalışma Bakanlığı görevlerinde bulunmuş olan Tahsin Bekir BALTA ile 16. dönem Rize Milletvekili TBMM Başkanlık Divanı Kâtip üyesi olan Yılmaz BALTA ile akrabalığı mevcuttur.⁸⁴⁰

X. dönemde tekrardan Rize'den XI. dönemde ise Artvin'den milletvekili seçilen Mehmet Kemal BALTA, Artvin Milletvekili olduğu sırada 11 Temmuz 1958 tarihinde vefat etmiş ve Cebeci Asri Mezarlığına defnedilmiştir. Evli ve iki çocuk babasıdır.⁸⁴¹

2.4.27. Osman KAVRAKOĞLU

Osman Bey 3 Mart 1915 tarihinde Rize'de dünyaya gelmiştir. Baba adı Hacı İbrahim, anne adı Emine Hanımdır. Kadıköy Ortaokulundan mezun olduktan sonra İstanbul Erkek Lisesini tamamlamıştır. 1938 yılında ise İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. Hâkim adayı olarak 20 Şubat 1939'da Rize'ye atanmıştır. 26 Eylül 1939'da Hopa'ya, 22 Nisan 1941'de Hendek'e ve 27 Ağustos 1941'de Mesudiye'ye Cumhuriyet Savcı Yardımcılığına atanmıştır. Son görev yeri olan Mesudiye'de iken istifa ederek İstanbul'da avukatlık yapmaya başlamıştır. Son Posta ve Yeni Sabah gazetelerinden 1945 ile 1950 yılları arasında siyasi yazılar kaleme almıştır. 1951 ile 1955 yılları arasında Fenerbahçe Başkanlığı yapmıştır.⁸⁴²

IX Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine 42.830 ile DP Rize Milletvekili olarak katılmıştır.⁸⁴³ Bütçe Komisyonu, Ticaret Komisyonu, Geçici Dilekçe Komisyonu gibi komisyonlarda ve Gıda ve Tarım Kanun Tasarısı Harçlar Kanun Tasarısı ve Belediye Gelirleri Kanununun 21 inci maddesinin yorumu konularında kurulan geçici

⁸³⁹ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.926.

⁸⁴⁰ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.927.

⁸⁴¹ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.927.

⁸⁴² TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 1837.

⁸⁴³ TBMM Arşivi, Rize IX. Dönem Seçim Mazbatası

komisyonlarda çalışmıştır. ⁸⁴⁴ Tıcani Tarikatı, Yeni Sabah gazetesindeki röportaj konularında sözlü sorusu; Genel Kurulda bu dönem, değişik 13 konuda 19 konuşması vardır. ⁸⁴⁵

27 Mayıs Darbesine sebep olan Tahkikat Komisyonunun kurulması kanunu görüşen komisyonun başkanlığını yapmıştır. Ayrıca 10 yıl boyunca DP'nin müşterek Divan Başkanlığını yürütmüştür. ⁸⁴⁶ 27 Mayıs Darbesinden sonra Yassıada'da yapılan yargılama sonucunda Anayasayı çiğnemek suçundan idam cezasına çarptırılmış, cezası müebbet hapse çevrilmiştir. 1964 yılında çıkan af kanunu ile serbest bırakılmıştır. ⁸⁴⁷

Bir dönem ticaretle uğraştıktan sonra 1 Aralık 1970 tarihinde Denizcilik Bankası Türkiye Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüğü Yönetim Kurulu Maliye Bakanlığı üyeliğine getirilmiştir. Burada 3 Nisan 1972 tarihinde emekli olmuştur. Emekli olduktan sonra İstanbul'a yerleşerek Hukuk Müşavirliği yapmıştır. 2 Mayıs 1995'de İstanbul'da vefat etmiş ve Karacaahmet Mezarlığına defnedilmiştir. Evli ve iki çocuk babasıdır. ⁸⁴⁸

2.4.28. Mehmet Fahri METE

Mehmet Fahri Bey 1899 yılında Rize'de doğmuştur. Baba adı Ali Efendi anne adı Hatice Hanımdır. Rize İdadisinden pekiyi derecesiyle mezun olduktan sonra 20 Haziran 1915 tarihinde Dağıstan Bidayet Mahkemesi Müstantiklik Kâtip Vekilliğine atanmıştır. 12 Mart 1921'de Rize İstinaf Mahkemesi Zabıt Kâtipliğine atanan METE bu görevi sırasında Şark Cephesi Talimgâhına alınmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında Kars Müstahkem Mevkiinde inşa üyeliği yapmıştır. 1 Ekim 1921'de yedek subay vekili 1 Nisan 1922'de ise yedek teğmenliğe terfi etmiştir. 31 Temmuz 1923 tarihinde üsteğmen rütbesi ile terhis edilerek eski görevine geri dönmüştür. 16 Haziran 1925 tarihinde Rize Cinayet Mahkemesi Başkâtip yardımcısı, 4 Şubat 1926'da ise Başkâtipi olmuştur. 1 Aralık 1934'de Rize Asliye Mahkemesi Başkâtipliği, 11 Haziran 1942'de Zonguldak Millî Korunma Mahkemesi Başkâtipliğine terfi etmiştir. İkinci Dünya Savaşı Tedbirleri kapsamında 1943-44 yılları arasında ikinci kez askere alınmıştır. 21 Temmuz 1945 tarihinde kendi isteği üzerine emekliye sevk edilmiştir. ⁸⁴⁹ Rize'de 1946 yılında Demokrat

⁸⁴⁴ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.928.

⁸⁴⁵ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.928.

⁸⁴⁶ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.929.

⁸⁴⁷ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.928.

⁸⁴⁸ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.929.

⁸⁴⁹ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 1838.

Partinin kurulmasında etkili olmuş ve genel seçimlere kadar partinin İl İdare Kurulu Başkanı olarak görev yapmıştır.⁸⁵⁰

IX. dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine 40.860 oy alarak DP Rize Milletvekili olarak katılmıştır.⁸⁵¹ Bayındırlık Komisyonunda çalıştı. Emekli Sandığı Kanununun 64. ve 69. maddelerinin yorumu için konulan geçici komisyonda görev aldı. Balıkesir ve Çanakkale’de yaşanan depremten sonra bölgeye ziyarette bulunan heyette yer almıştır.⁸⁵²

Mehmet Fahri METE X. ve XI. Dönemlerde tekrardan Rize Milletvekili seçilmiştir.⁸⁵³ 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında Yassıada’da yapılan yargılama soncunda Anayasayı çiğneme suçundan 5 yıl ağır hapis cezası verilmiştir.⁸⁵⁴

Siyasi hayatı sonrasında emekliliğini Rize ve Ankara’da sürdürmüştür. 28 Kasım 1992 tarihinde Ankara’da vefat etmiş ve Cebeci Asri Mezarlığına defnedilmiştir. METE evli ve üç çocuk babasıdır.⁸⁵⁵

2.4.29. Ahmet MORGİL

Ahmet Bey 1909 yılında Rize’nin Çayeli ilçesine bağlı Musadağı(Şirinköy) Köyünde dünyaya gelmiştir. Baba adı dursun Ali Efendi anne adı Fatma Hanımdır. Çayeli Merkez ilkokulundan sonra Trabzon Öğretmen Okulunu tamamlamıştır. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümünden mezun olduktan sonra 28 Kasım 1931 tarihinde Sinop Yeniköy İlkokuluna atanmıştır. Sinop Köy Yatılı Öğretmenliği yapmış olduğu sırada askerliğini yapmak görevinden ayrılmıştır. 12 Mayıs 1934’te er olarak Selimiye Topçu Hazırlık Kıtasına katılmış, 1 Kasım 1934’te Halicioğlu Yedek Subay okuluna girmiştir. Burayı tamamladıktan sonra 30 Nisan 1935’te topçu asteğmen rütbesiyle Tekirdağ 61. Topçu Alayı 4. Bataryası ile 15 Temmuz 1935’de Ardahan Şark Hudut Tümeni Topçu Alayında görev yapmış ve 1 Kasım 1935 tarihinde teğmen rütbesiyle terhis edilmiştir. Terhis edildikten sonra eski görevine dönerek 27 Ekim 1936’da Rize Merkez İstiklal Okulunda öğretmenlik yapmaya başlamıştır. 30 Eylül 1938’de Giresun Ortaokulunda, 1 Kasım 1939’da Rize Ortaokulunda Türkçe öğretmenliği görevlerinde bulunmuştur. 19 Kasım 1942 tarihinde ise Rize Ortaokulunda müdür yardımcılığı

⁸⁵⁰ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.929.

⁸⁵¹ TBMM Arşivi, Rize IX. Dönem Seçim Mazbatası.

⁸⁵² Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.930.

⁸⁵³ TBMM Arşivi, Rize X. ve XI. Dönem Seçim Mazbataları

⁸⁵⁴ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.930.

⁸⁵⁵ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.931.

görevine getirilmiştir. 23 Ekim 1948 tarihinde Pazar Ortaokulu Türkçe Öğretmenliği yapmış 23 Ekim 1949 tarihi itibari ile de bu okulda görevine Müdür olarak devam etmiştir.⁸⁵⁶ Müdürlük görevini yürüttüğü sırada 9. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerine katılmıştır. 41.307 oy alarak DP Rize Milletvekili olarak meclise katılmıştır.⁸⁵⁷

Sayıştay Komisyonu, Millî Eğitim Komisyonu ve İçişleri Komisyonlarında Çalışan MORGİL Millî Eğitim Komisyonu Sözcülüğünde bulunmuştur. 1 Kasım 1952 tarihinde TBMM Başkanlık Divanı Kâtip üyeliğine seçilmiştir.⁸⁵⁸

Asker ailelerine yapılan yardımın fakir köylülere teşmili,

Köylülerin köy mükellefiyeti konularında yazılı sorusu;

Devlet Memurları Aylıkları Hakkındaki Kanunun değiştirilmesine (geri almıştır),

23 Eylül 1913 tarihli Tedrisatı İptidaiye (İlköğretim) Kanunu ile 4274 sayılı Kanunun değiştirilmesine dair kanun teklifleri⁸⁵⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda bu dönemde 7 farklı konuda 14 konuşma yapmıştır.⁸⁶⁰ Ahmet MORGİL X. ve XI. Dönemlerde tekrardan Rize Milletvekili seçilmiştir.⁸⁶¹ 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında Yassıada'da yapılan yargılama sonucunda Anayasayı çiğnemek suçundan 5 yıl ağır hapis cezası almıştır.⁸⁶²

Siyasi yaşamı sonrasında 27 Eylül 1966'da Ulaştırma Bakanlığı Liman ve Deniz İşleri Dairesi Başkan Yardımcılığı kadrosunda Yüksek Denizcilik Okulu Müdürlüğünü yürütme görevine atanmıştır. 30 Kasım 1970 tarihinde buradan emekliye ayrılmıştır. 31 Mayıs 1985'de İstanbul'da vefat etmiş ve Çengelköy Mezarlığına defnedilmiştir. Ahmet MORGİL Evli ve 5 çocuk babasıdır. ⁸⁶³

2.4.30. Zeki Rıza SPOREL

Zeki Rıza Bey 1898 yılında İstanbul'un Beyoğlu İlçesine bağlı Söğüt Mahallesinde dünyaya gelmiştir. Baba adı Ali Rıza Efendi, anne adı Hatice Rabia Hanımdır. Kuleli

⁸⁵⁶ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 1839.

⁸⁵⁷ TBMM Arşivi, Rize IX. Dönem Seçim Mazbatası

⁸⁵⁸ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.932.

⁸⁵⁹ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.932.

⁸⁶⁰ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.933.

⁸⁶¹ TBMM Arşivi, Rize X. ve XI. Dönem Seçim Mazbataları.

⁸⁶² Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.933.

⁸⁶³ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.933.

Askeri lisesini tamamladıktan sonra 28 Ocak 1915 tarihinde Askeri Baytar Mektebine başlamıştır. Baytar Teğmen Rütbesiyle 26 Haziran 1919'da mezun olmuştur. 26 Haziran 1920'de üsteğmen, 26 Haziran 1922'de ise yüzbaşı rütbesine yükselmiştir.⁸⁶⁴

16 Şubat 1921 tarihinde Kadıköy İtfaiyesine atanmıştır. İstanbul'un işgal altında olduğu yıllarda ticaret ile uğraşan Zeki Rıza Bey'in son görevi Belediye Merkez Baytarlığıdır. Buradan 28 Eylül 1924 tarihinde Baytar Yüzbaşı rütbesi ile emekli olmuştur.⁸⁶⁵

Zeki Rıza Bey'in ün kazanması futbolda göstermiş olduğu başarısı ile olmuştur. Fenerbahçe Küçükler takımında futbola başlamış, 1913 yılında Fenerbahçe A takımına girmiştir. 18 Yıl boyunca Fenerbahçe formasını Santrafor olarak aralıksız taşımış ve 15 yıl kulübün kaptanlığını yapmıştır. Fenerbahçe formasıyla çıkmış olduğu 352 maçta 470 gol atmıştır. Yapmış olduğu Millî maçlar hazırlık maçları ve İstanbul karmalarında atmış olduğu gollerle birlikte kariyeri boyunca yaklaşık 800 gol atmıştır. 16 defa Millî takıma seçilmiş bunların 13'ünde takımın kaptanlığını üstlenmiştir.⁸⁶⁶

Türk Millî Takımının 26 Ekim 1923'te ilk kez sahaya çıktığı Romanya maçında 2 gol atmıştır. Millî maçlarda toplam 15 gol atan Zeki Rıza Bey 17 Haziran 1924'te Finlandiya ile oynanan maçta dört gol atarak kendi rekorunu kırmıştır.⁸⁶⁷

Futbol kariyeri sonrasında spor mağazası açarak ticaret yaparken VIII. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerine katılmıştır. 23 Temmuz 1946'de milletvekili seçildiğine dair tutanağı almış olsa da Tutanak TBMM Genel Kurulunda 6 Aralık 1946 tarihinde yapılan 13. Birleşimde reddedilmiştir.⁸⁶⁸

IX. dönemde tekrar seçimlere katılan Zeki Rıza SPOREL 41.389 oy ile DP Rize Milletvekili olarak meclise katılmıştır.⁸⁶⁹ Sayıştay, Millî Savunma ve Dışişleri komisyonlarında çalışmış, Sayıştay Komisyonu kâtipliği görevinde bulunmuştur.⁸⁷⁰ X. dönemde İstanbul milletvekili olarak mecliste bulunmuştur.⁸⁷¹ 3 Kasım 1969 tarihinde ölmüş ve Karacaahmet Mezarlığına defnedilmiştir. Evli ve 1 çocuk babasıdır.⁸⁷²

⁸⁶⁴ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 1417.

⁸⁶⁵ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 1417.

⁸⁶⁶ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 1417.

⁸⁶⁷ Eser Tutel, "Taksim'de Kışladan Bozma Bir Top Sahası Vardı.", *Bütün Dünya*, (Nisan 2003), s.67.

⁸⁶⁸ İstanbul Milletvekilliğine Seçilen Zeki Rıza SPOREL'İN Seçim Tutanağı Hakkında Tutanakları İnceleme Komisyonu Raporu, *TBMM Tutanak Dergisi*, 3 (6 Aralık 1946), s.19.

⁸⁶⁹ TBMM Arşivi, Rize IX. Dönem Seçim Mazbatası.

⁸⁷⁰ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.934.

⁸⁷¹ TBMM Arşivi İstanbul X. Dönem Seçim Mazbatası.

⁸⁷² Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.935.

2.4.31. Hüseyin AGUN

Hüseyin Bey 1911 yılında Rize’de doğmuştur. Baba adı Mahmut Efendi, anne adı Emine Hanımdır. 1935 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü Orman Fakültesinden mezun olmuştur. 17 Ekim 1937 tarihinde Elmalı Orhan Mühendisliğine tayin edilmiştir. 1 Temmuz 1936 da yedek subay okula girmiş ve 19 Ekim 1937’de terhis edilmiştir. Terhis olduktan sonra Elmalı Orman Mühendisliğinde asaleten görevine başlamıştır. 15 Mart 1938 Ankara Orman Mühendisliğinde, 15 Aralık 1939 Adana Pos Osman İşletmesinde, 18 Aralık 1939 Tavşanlı Orman Mühendisliği ve Bölge Şefliğinde, 22 Ocak 1941 Dursunbey Orman İşletmesinde, 6 Mayıs 1943 Eğridir Orman Mühendisliğinde gibi yerlerde görev yapmıştır. 13 Mart 1945 Orman Genel Müdürlüğü Orman Müfettişliğinde, 7 Ekim 1946 Düzce Orman Müdürlüğü Orman Başmühendis Yardımcılığı, 17 Eylül 1949 Orman Genel Müdürlüğü 4. Şube Müdürlüğü Başmühendis Yardımcılığı ve 11. Şube Müdürlüğü gibi görevlerde bulunduktan sonra 22 Mart 1951 Trabzon Orman Başmüdürlüğü ve Başmühendisliğine atanmıştır.⁸⁷³ Buradaki görevi sırasında X. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerine katılarak 55.229 oy alarak DP Rize Milletvekili seçilmiştir.⁸⁷⁴

Bütçe Komisyonu, Şeker Kanunu hakkında oluşturulan geçici komisyon, Gıda Maddeleri Türk Anonim Ortaklığı Kanun Teklifi Hakkında oluşturulan geçici komisyon ve Milletvekilleri Seçim Kanununda değişiklik yapılması yönündeki kanun teklifi hakkında kurulan geçici komisyon gibi komisyonlarda çalışmıştır.⁸⁷⁵ Maaş Kanununa ek 5585 sayılı Kanuna muvakkat bir madde ilâvesi hakkında kanun teklifinde bulunmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda dört farklı konuda sekiz defa söz almıştır.⁸⁷⁶ XI. dönemde 41153 oy alarak tekrardan DP Rize Milletvekili olarak TBMM’ye katılmıştır. Hüseyin AGUN 10 Eylül 2005’de vefat etmiştir. Evli ve 3 çocuk babasıdır.⁸⁷⁷

2.4.32. Muzaffer ÖNAL

Muzaffer Bey 22 Ekim 1915 tarihinde Rize’nin Merkez İlçesine bağlı Camiönü mahallesinde dünyaya gelmiştir. Baba adı İbrahim Efendi, anne adı Ayşe Hanımdır. Trabzon lisesinde eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul Hukuk Fakültesine girmiş ve buradan 1941 yılında mezun olmuştur. 1 Mayıs 1935 yılında Rize Orman Müdürlüğünde

⁸⁷³ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No: 2138.

⁸⁷⁴ TBMM Arşivi, Rize X. Dönem Seçim Mazbatası.

⁸⁷⁵ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.741.

⁸⁷⁶ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.742.

⁸⁷⁷ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.742.

bir yıl kâtip adayı olarak çalıştıktan sonra istifa etmiştir. Hukuk Fakültesini tamamladıktan sonra 3 Kasım 1941 tarihinde Yedek Subay Okuluna başlamış 30 Nisan 1942 tarihinde Topçu Asteğmen rütbesiyle terhis olmuştur. Adalet hizmetine 28 Nisan 1944'te İstanbul'da Hâkim adaylığına atanarak başlamıştır. 24 Ekim 1944'te Tokat Hâkim Yardımcısı olarak atanmıştır. 12 Ekim 1946'da Gediz Ceza Hâkimi, 15 Ekim 1947'de ise Tunceli Cumhuriyet Savcısı olarak görev yapmıştır. Cumhuriyet Savcılığı görevinden 4 Haziran 1949'da istifa ederek avukatlık yapmaya başlamıştır. 9 Ağustos 1949'da Samsun Barosunda başladığı görevine 1 Ocak 1955'de Tokat Barosunda, 3 Ocak 1963'te Ankara Barosunda, 2 Nisan 1964'te Rize Barosunda devam ettirmiştir.⁸⁷⁸

IX. dönem Türkiye büyük Millet Meclisi seçimlerinde 81.815 oy alarak DP Tokat Milletvekili olarak meclise girmiştir.⁸⁷⁹ Bu dönemde Adalet Komisyonu ve Umumi hayata müessir afetlerden önce ve sonra alınacak önlemler konusunda kurulan geçici komisyonda görev aldı. İkinci Toplantı yılında TBMM Başkanlık Divanı Kâtip Üyeliğine seçilmiştir. Subay, askerî memur ve gedikli erbaşların mecburî hizmetlerine hakkında bir kanun teklifi bulunmaktadır.⁸⁸⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda 13 farklı konuda 20 defa söz almıştır. X. Dönemde Artvin, XI. Dönemde ise Rize Milletvekili olarak Mecliste Görev yapmıştır.⁸⁸¹ 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında Yassıada'da yapılan yargılama sonucunda Anayasayı çiğnemek suçundan 5 yıl ağır hapis cezası almıştır.⁸⁸²

Siyasi hayatının sonrasında Ocak 1967'ye kadar Avukatlık yapmıştır. 20 Ocak 1967'de Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Direktörlüğünde, İşçi Münasebetleri uzmanlığına atanmıştır. 1 Haziran 1967 tarihinde Et ve Balık Kurumu genel Müdürlüğü Sosyal Münasebetler ve Eğitim Müdürlüğüne atanmış, 1 Ocak 1968'de ise Personel Sosyal İşler ve Eğitim Müdürlüğüne geçmiştir. Buradan 12 Nisan 1968 tarihinde Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Uzmanlığına terfi etmiştir. 4 Aralık 1973'te 1. Derece Uzman Müşavirliğe yükselmiş, 24 Kasım 1975'te kurul üyeliğine seçilmiştir. 6 Ekim 1980 tarihine kadar kurul üyesi olarak çalışmış ve emekliye ayrılmıştır. 6 Temmuz 1991

⁸⁷⁸ TBMM Arşivi, Hal Tercümesi Belge No:1889.

⁸⁷⁹ TBMM Arşivi Tokat IX. Dönem Seçim Mazbatası

⁸⁸⁰ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.1067.

⁸⁸¹ TBMM Arşivi Artvin X. Dönem Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, Rize XI. Dönem Seçim Mazbatası

⁸⁸² Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.1067.

tarihinde Ankara’da vefat etmiş ve Cebeci Asri Mezarlığına defnedilmiştir. Evli ve 2 çocuk babasıdır.⁸⁸³

⁸⁸³ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.1067.

SONUÇ

Türk siyasi hayatı; I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi ile seçim kavramıyla tanıştı. II. Meşrutiyet ise siyasi parti kavramının ortaya çıkmasını sağladı. Siyasi parti veya oluşumlar Cumhuriyet döneminde de Türk siyasi tarihinin merkezini oluşturacaklardır. Millî Mücadele döneminde kurulacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde siyasi partilere rastlanmazken, ülkenin işgalde kurtarılmasıyla birlikte seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. Seçimler sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın da içerisinde yer aldığı *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, *Halk Fırkasına* dönüşerek Türkiye'nin ilk siyasi partisi oldu.

Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte ilk olarak *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* ile *Halk Fırkasına* karşı bir muhalif parti kurulacaktır. Fakat bu partinin ömrü çok uzun olmayacaktır. Parti, Şeyh Sait İsyanı ile bağlantısı olduğu gerekçesiyle kapatılacaktır. 1930 yılına gelindiğinde ise hem dünya ekonomik krizinin etkilerini azaltmak hem de uluslararası çevrelerde Türkiye'nin saygınlığını arttırmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile Ali Fethi Okyar tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu. SCF'nin muhalefet macerası 99 gün sürecek. Yaşanan ve yaşanacak olan olayların önüne geçmek amacıyla parti Ali Fethi Okyar tarafından feshedilmiştir. Tüm bu muhalefet denemeleri henüz genç Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili hayata geçişe hazır olmadığına göstergesidir. Çok partili siyasi hayata geçiş denemeleri rafa kaldırılırken Mustafa Kemal Paşa 1931 ve 1935 seçimlerinde CHP'nin meclis içerisinde denetlenebilmesi adına bazı bölgelerde aday göstermeyerek buradalar bağımsız adayların meclise girmesini sağlamayı amaçlamıştır.

10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal ATATÜRK'ÜN ölümü üzerine İsmet İNÖNÜ'NÜN Cumhurbaşkanlığı ile başlayacak olan Millî Şef Döneminde ise ilk olarak mecliste CHP'ye denetleyebilmek adına CHP içerisinde Müstakil grup oluşturmuştur. Bu grup 1939 ile 1946 yılları arasında görev yapmış olsa da pek etkili olamamıştır.

II. Dünya Harbi'nin sona ermesiyle birlikte Türkiye'de Millî Şef Dönemi sona erecek ve çok partili siyasal hayata geçilecektir. Türkiye'de çok partili dönemde kurulan ilk siyasi parti Millî Kalkınma Partisi olsa da halkta bir karşılık bulamamıştır. Bu nedenle Türkiye'de ilk çok partili dönemin ilk muhalefet partisi olarak Demokrat Parti gösterilebilir. Türkiye'de yapılan ilk çok partili seçimler ise 1946 seçimleri olmuştur. Kapalı oy açık tasnif şeklinde uygulanan seçim sistemi muhalefet tarafından çok

eleştirilmiştir. 1946 – 1950 yılları arasında yaşanan gelişmeler ise Demokrat Parti'yi iktidara taşımıştır.

Demokrat Partinin ilk bölünmesini muhalefet yıllarında yaşamış olsa da İktidar olmasından sonra da parti içerisinde birden fazla grup doğacaktır.

1950 Seçimlerinde iktidar olan DP vilayetler bazında en yüksek oy Rize'den almıştır. 1950 seçimlerine CHP Rize İl Teşkilatı çok iyi hazırlanmış olsa da bu hezimetten kaçamamışlardır. Rize'de 1954 ve 1957 seçimlerinde de DP seçimleri kazanmış fakat hiçbir zaman 1950 seçimlerindeki orana ulaşamamıştır.

DP Rize'de 1950 yerel seçimlerini de büyük bir oranla kazanmıştır. Fakat 1955 yerel seçimlerinde seçimleri kaybedecektir. Rize halkı genel seçimlerde DP büyük bir destek göstermiş olsa da Belediye de yaşanan olumsuzluklar nedeniyle 1955 yerel seçimlerinde bağımsız adaylara destek vermiştir. Bu durum Rize halkının iktidardan hizmet beklediğini ve beklediği hizmeti alamadığı zaman gerekeni yapmaktan çekinmeyeceğinin açık bir kanıtı niteliğindedir.

DP'nin Rize de bu derece büyük bir oy oranı almasındaki temel sebepler ise bölgedeki işsizlik, ulaşım sorunlar ile dini ve sosyal sebepler yer almaktadır. DP'nin genel propagandasının yapacağı icraatlar yerine CHP dönemini özellikle din üzerinden eleştirmek olduğu düşünürse dini ve sosyal sebeplerin burada en önemli etken olacağı kabul edilebilir.

1950 yılında Türkiye'de iktidara gelen ve 27 Mayıs 1960 Darbesi ile son bulan DP iktidarı Rize özelinde kendi içerisinde birçok çekişmeye ve ilginç olaylara sahne olmuştur. Özellikle Çayeli ilçesinde yaşanan olaylar bunun en güzel örnekleridir. Aynı anda şehirde kurulan iki ilçe teşkilatı gibi ilginç bir durum bile yaşanmıştır. Bu gibi olaylar yaşansa bile DP İktidarı son ana kadar Rize'de büyük ilgi ve destek görmüştür. Rize'deki siyasi hayat ve seçimler bu çalışmada yerel basın ve arşiv belgeleri ışığında incelendi. Konu, dönem içerisinde siyaset yapmış olan yerel siyasetçilerin gözünden araştırılmaya bu yönüyle halen muhtaçtır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1971), *İttihat ve Terakki 1908-1918*, Kaynak Yayınları, Ankara.
- Ahmad, F. (2014), *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, F. (2015), *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, 5. Baskı Hil Yayın, İstanbul.
- Akdağ, M. (2007), 1946-1950 yılları arasında Aydın'da Siyasal Yaşam, (Yüksek Lisans Tezi), *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Aydın.
- Akın, F. (2004), Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947), (Doktora Tezi), *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Akın, R. (2001), *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akşin, S. (1970), "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.25, ss.21-22,
- Akşin, S. (2001), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitapevi Yayıncılık, Ankara.
- Akyıldız, A. (1993), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Albayrak M. (2004), *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Aldıkaçtı O. (1959), "27 Ekim 1957 Milletvekili Seçimi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, S.24/1-4, ss. 13-25.
- Altınkaş E. (2012), "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İki Demokrasi Deneyimi; TPCF ve SCF", *Akademik Bakış Dergisi*, S.29, ss.1-16.
- Armağan S. (1967), "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, S.33, ss.45-100.
- Aslan, Y. (2001), *TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Avşar B. Z. Elif E. K. (2012), "Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Millî Kalkınma Partisi" *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, S.13/2, ss.113-132.
- Ayata Güneş A. (1992), *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*, Gündoğan Yayınları, İstanbul.

- Aydemir Ş. S. (1993), *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, 5.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Barutçu F. A. (1977), *Siyasi Anılar 1939-1954*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Başaran S. (2018), “Rize’de Genel Seçimler ve Milletvekillerine Dair İstatistikler (1920-1946)”
Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, (ASEAD) S.5/11, ss.301-385.
- Başaran S. (2018), *Cumhuriyet Döneminde Rize*. Cilt I, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Bayar, C. (2010), *Başvekilim Adnan Menderes*, 1.Baskı, Derleyen; İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul.
- Benhür Ç. (2007), “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP’nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları” *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S.0/17, ss. 62-75.
- Bigat Cerrahoğlu, P. (1996), *Demokrat Parti Masalı*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Binark, İ. (2004), *Türk Parlamento Tarihi TBMM-VI. Dönem (1939-1943)*, C.1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara.
- Binark, İ. (2005), *Türk Parlamento Tarihi TBMM-X. DÖNEM (1950-1954)*, C.1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara
- Birinci, A. (2012), *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Bölükbaşı, D. (2005), *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Burgaç, M. (2013), “1946 Genel Seçimlerinde Propaganda”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.13(26), ss.163-184.
- CHP, (1948), 1923-1948 CHP 25 Yıl, Ulus Basım Evi, Ankara.
- Cumhuriyet*. (9.7.1953).
- Cumhuriyet*. (10.7.1953).
- Cumhuriyet*. (28.1.1954).
- Cumhuriyet*. (23.6.1954).
- Cumhuriyet*. (7.9.1957).
- Cumhuriyet*. (9.10.1957).
- Cumhuriyet*. (13.10.1957).

Cumhuriyet. (25.11.1958).

Çadırcı, M. (2013), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Çavdar T. (1983), “Serbest Fırka”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8, İletişim Yayınları, İstanbul.

Çavdar, T. (2004), *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara.

Çaylak Â. (2007), “1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakâr Demokratlar ve Türk Demokrasisinin Almış Olduğu Biçim”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, S.62-1, s.s, 17-42

Çoker, F. (1995), *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele Dönemi ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, C.3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara.

Çoker, F. (1996), *Türk Parlamento Tarihi TBMM-IV. Dönem 1931-1935*, C.1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara.

Çolak F. (2002), Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950), *Türkler Ansiklopedisi*, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Çufalı, M. (2012), *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-VIII. Dönem (1946-1950)*, C.1 Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara.

Demir, F. (2007), *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara.

Demirel, A. (2009), *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*. 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Demirel, A. (2013), *Tek Partinin İktidarı Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Deniz, D. (2006), “1950 Seçimleri Demokrat Parti İzmir Propagandası” (Yüksek Lisans Tezi), *Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, İzmir.

Duman, Ö. (2015), *Meşrutiyetten “Beyaz Devrim”’e Canik- Samsunda Seçimler ve Siyaset (1877-1950)*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.

Ekinci, N. (1997), *Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

Ekincikli, M. (2012), “Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, S.6/11, ss.154-155

Emrence, C. (2006), *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İletişim Yayınları, İstanbul.

- Eraslan, C. (2002), “Atatürk’ten sonra Türkiye’nin İç Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Erer, T. (1963), *Türkiye’de Parti Kavgaları*, Ticaret Borsası Matbaası, İstanbul.
- Erim, N. (2005), *Günlükler 1925-1979*, C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Eroğul, C. (2013), *Demokrat Parti ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Ertem, B. (2010), “Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.1/2, ss.71-92
- Fon: 490.01.0.0 Yer: 45.1856.7.
- Goloğlu, M. (1972), *Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)* Başnur Matbaası, Ankara.
- Goloğlu, M. (2013), *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Güneş, İ. (1997), *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyet’e Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet* C.1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara.
- Güneş, İ. (2004), *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939)*, C.1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara.
- Güngör, S. (2010), “14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP’de Bunalım”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21 ss.193-208.
- Hanioğlu, Ş. (1989), *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, C.1 İletişim Yayınları, İstanbul.
- Haytoğlu E. (1997), “Türkiye’de Demokratikleşme süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.3, ss.46-56.
- Haytoğlu, E. (2002), “1945’te Çok Partili Hayata Geçişte Bir İlk Millî Kalkınma Partisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- İnalcık, H., Seyitdanlıoğlu, M., (2014), “*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*”, *Tazimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Kültür Yayınları, İstanbul.
- İnönü, İ. *Defterler* (2001), 1919 – 1973, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul .
- Kafesoğlu, İ. (1997), *Türk Millî Kültürü*, 16’ncı Baskı Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Karaca, T. N. (2004), *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karpat, K. (2010), *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul.

- Kartal, Cemile B. (2003), “Türk Siyasal Hayatında “Beyaz İhtilal” 1950 Seçimleri” *Atatürk Dergisi*, C.3, S.4, ss.265-280.
- Kirman, E. (2006), Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950), (Yüksek Lisan Tezi), *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Isparta.
- Kocabaş, S. (2009), *İnönü Dönemi Millî Şef Dönemi ve Demokrasiye Geçiş 1938-1950*, Vatan Yayınları, İstanbul.
- Koçak, C. (1996), *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, C.2, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koçak, C. (2006), *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 1. Baskı İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koçak, C. (2012), *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İktidar ve Demokratlar*, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koltuk, D. A. (2008), “II. Dünya Savaşından Sonra Çok Partili Hayata Geçişte CHP ve İsmet İnönü”, *Türkiye Sosyal Araştırma Dergisi*, C.12, S.2, ss.33-44.
- Menderes, A. (1990), *Bir Devre Damgasını Vuran Nutuklar I*, Hazırlayan N. Altaş, Mesafe Yayıncılık, İstanbul.
- Merih, T. (2006), *Soğuk Savaş ve Türkiye, (1945-1960)*, Ebabil Yayıncılık, İstanbul,
- Milliyet*. (21.5.1952).
- Milliyet*. (20.12.1955).
- Milliyet*. (21.12.1955).
- Milliyet*. (2.8.1956).
- Milliyet*. (9.8.1956).
- Milliyet*. (17.10.1958).
- Olgun K. (2011), "Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.27, S.9, ss.1-36
- Olgun K. (2012), “Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda Ara Seçimler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.28, S.82, ss.1-24.
- Ömür, S., Şaylan, G. (1983), “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Önen, N., Reyhan, C. (2011), *Mülkten Ülkeye Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öz, E. (1996), *Otoriterizm ve Siyaset, Türkiye’de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma(1923-1945)*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Özacun, O. (2002), “Siyasi Tarihimizde Millî Kalkınma Partisi” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, ss.212-213.
- Özgül, B. (2002), “Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye’deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi”, (Yüksek Lisans Tezi), *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Isparta.
- Öztürk, K. (1995), *Türk Parlamento Tarihi TBMM-III. Dönem 1927-1931 C.3*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları Ankara.
- Öztürk, K. (1995), *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem 1923-1927, C.1*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara,.
- Öztürk, K. (1998), *Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem 1950-1954, C.7*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara.
- Öztürk, M. (2014), “Siyasi Ahlakın İmkânı ve Millî Kalkınma Partisi Nizamnamesi”, *Fatih Sultan Mehmet İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi*, S.3, ss.245-266.
- Özüçetin, Y. (2002), *Demokrasiye Geçiş, Demokrat Partinin Kuruluşu, 1946 Seçimleri, Türkler Ansiklopedisi*, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Özüçetin, Y. (2009), *Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Kırşehir*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Pancaroglu A. F. (2006), *Yakın Tarihimizde Millet Partisi Olgusu (1948-1977)*, (Yüksek Lisans Tezi), *Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Afyonkarahisar.
- Resmî Gazete*.(11.12.1934). Sayı: 2877
- Resmî Gazete*. (4.1.1936). Sayı: 3197
- Resmî Gazete*.(11.8.1951). Sayı: 7882
- Rize*. (15.12.1950).
- Rize*. (16.12.1950).
- Rize*. (1.2.1951).
- Rize*. (6.2.1951).
- Rize*. (10.2.1951).
- Rize*. (20.6.1951).

Rize. (29.6.1951).
Rize. (30.6.1951).
Rize. (30.6.1951).
Rize. (2.7.1951).
Rize. (3.7.1951).
Rize. (4.7.1951).
Rize. (5.7.1951).
Rize. (1.9.1951).
Rize. (30.1.1952).
Rize. (30.1.1952).
Rize. (20.3.1952).
Rize. (26.3.1952).
Rize. (20.5.1952).
Rize. (21.5.1952).
Rize. (22.5.1952).
Rize. (22.6.1952).
Rize. (29.7.1952).
Rize. (29.9.1952).
Rize. (3.10.1952).
Rize. (4.10.1952).
Rize. (11.10.1952).
Rize. (18.10.1952).
Rize. (28.10.1952).
Rize. (29.10.1952).
Rize. (30.10.1952).
Rize. (6.11.1952).
Rize. (30.12.1952).
Rize. (8.1.1953).

Rize. (10.1.1953).

Rize. (19.1.1953).

Rize. (24.1.1953).

Rize. (26.1.1953).

Rize. (30.1.1953).

Rize. (31.1.1953).

Rize. (14.2.1953).

Rize. (23.2.1953).

Rize. (26.2.1953).

Rize. (5.3.1953).

Rize. (10.3.1953).

Rize. (13.3.1953).

Rize. (14.3.1953).

Rize. (21.3.1953).

Rize. (18.4.1953).

Rize. (20.4.1953).

Rize. (11.6.1953).

Rize. (16.6.1953).

Rize. (17.6.1953).

Rize. (20.6.1953).

Rize. (21.6.1953).

Rize. (22.6.1953).

Rize. (23.6.1953).

Rize. (23.6.1953).

Rize. (24.6.1953).

Rize. (25.6.1953).

Rize. (26.6.1953).

Rize. (13.10.1953).

Rize. (13.10.1953).

Rize. (14.10.1953).

Rize. (17.10.1953).

Rize. (24.10.1953).

Rize. (29.10.1953).

Rize. (30.10.1953).

Rize. (26.12.1953).

Rize. (28.12.1953).

Rize. (28.12.1953).

Rize. (29.12.1953).

Rize. (30.12.1953).

Rize. (3.1.1954).

Rize. (7.1.1954).

Rize. (9.1.1954).

Rize. (18.1.1954).

Rize. (11.4 1954).

Rizenin Sesi. (18.11.1950).

Rizenin Sesi. (5.1.1953).

Rizenin Sesi. (2.1.1954).

Rizenin Sesi. (4.1.1954).

Rizenin Sesi. (12.1.1954).

Rizenin Sesi. (18.1.1954).

Rizenin Sesi. (29.1.1954).

Rizenin Sesi. (24.2.1954).

Rizenin Sesi. (27.2.1954).

Rizenin Sesi. (3.3.1954).

Rizenin Sesi. (10.3.1954).

Rizenin Sesi. (12.3.1954).

Rizenin Sesi. (17.3.1954).

Rizenin Sesi. (6.4.1954).

Rizenin Sesi. (9.4.1954).

Rizenin Sesi. (25.3.1955).

Rizenin Sesi. (19.4.1955).

Rizenin Sesi. (5.7.1955).

Rizenin Sesi. (12.1.1957).

Rizenin Sesi, (12.4.1957).

Rizenin Sesi. (16.9.1957).

Rizenin Sesi. (19.9.1957).

Rizenin Sesi. (20.9.1957).

Rizenin Sesi. (21.9.1957).

Rizenin Sesi. (1.10.1957).

Rizenin Sesi. (7.10.1957).

Rizenin Sesi. (8.10.1957).

Rizenin Sesi, (9.10.1957).

Rizenin Sesi. (15.10.1957).

Rizenin Sesi. (16.10.1957).

Rizenin Sesi. (23.10.1957).

Rizenin Sesi. (26.10.1957).

Rizenin Sesi. (2.11.1957).

Sakal F. (2008), Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı, Etüt Yayınları, Samsun.

Sancaktar C. (2012), “Türkiye’de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri” *Bilgi Strateji Dergisi*, C.4, S.7, ss.31-64.

Sarıçoban G. 2005 “Çok Partili Hayata Geçişte İktidar-Muhalefet İlişkileri 1946-1950” (Yüksek Lisans Tezi), *Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Ankara.

Sarıkaya, M. (2004), *Millî Mücadele Döneminde Rize*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Sencer, M. (1974), *Türkiye’de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri*. May Yayınları, İstanbul.

Şeyhanlioğlu, H. (2011), *Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, Baskı 1, Kadim Yayınları, Ankara.

Tanör, B. (2016), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 269.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 303.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 353.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 506.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 601.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 602.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 603.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 604.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 605.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 657.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 658.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 893.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 902.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 992.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 994.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 1109.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 1277.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 1417.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 1473.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 1835.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 1836.

TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, Belge No: 1837.

TBMM Arşivi Hal Tercümesi, Belge No: 1838.

TBMM Arşivi Hal Tercümesi, Belge No: 1839.

TBMM Arşivi Hal Tercümesi, Belge No: 1889.

TBMM Arşivi Hal Tercümesi, Belge No: 2138.

TBMM Arşivi. (1920) Kayseri I. Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1920) Lazistan Sancağı I. Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1923) Muş II. Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1923) Rize II. Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1925) Rize 1925 Ara Seçimi Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1927) Artvin III. Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1927) Bitlis III. Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1927) Rize III. Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1931) Artvin IV. Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1931) Çoruh IV. Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1931) Rize IV. Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1935) Çoruh V. Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1935) Erzurum V. Dönem Seçim Mazbatası

TBMM Arşivi. (1935) Kars V. Dönem Seçim Mazbatası

TBMM Arşivi. (1935) Zonguldak V. Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1936) Çoruh 1936 Ara Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1939) Çoruh VI. Dönem Seçim Mazbatası

TBMM Arşivi. (1939) Kars VI. Dönem Seçim Mazbatası

TBMM Arşivi. (1939) Rize VI. Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1943) Çoruh VII. Dönem Seçim Mazbatası

TBMM Arşivi. (1943) Erzurum VII Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1943) Kars VII Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1943) Rize VII. Dönem Seçim Mazbatası

TBMM Arşivi. (1946) Çoruh VIII Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1946) Erzurum VIII Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1946) Rize VIII. Dönem Seçim Mazbatası.

TBMM Arşivi. (1950) Rize IX. Dönem Seçim Mazbatası.

- TBMM Arşivi*. (1950) Tokat IX. Dönem Seçim Mazbatası
- TBMM Arşivi*. (1954) Artvin X. Dönem Seçim Mazbatası.
- TBMM Arşivi*. (1954) İstanbul X. Dönem Seçim Mazbatası.
- TBMM Arşivi*. (1954) Rize X. Dönem Seçim Mazbataları
- TBMM Arşivi*. (1957) Rize XI. Dönem Seçim Mazbatası.
- TBMM Arşivi*, (23.8.1946), Tutanakları İnceleme Komisyon Raporu, Esas No: 5/22, Karar No:25.
- Tekir, S. (2020), *Osmanlıdan Cumhuriyete Jandarma*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Timur, T. (2003), *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, 3.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Toker, M. (1966), *İsmet Paşayla On Yıl 1950-1954*, İkinci Baskı, C.1, Akis yayınları, Ankara.
- Toker, M. (1991), *DP’nin Altın Yılları 1950-1954*, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Tunaya, T. Z. (1985), 1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1988), *Türkiye’de Siyasal Partiler. 2. Meşrutiyet Dönemi*. C.1, Hürriyet Vakfı Yayınları Baskı 2, İstanbul.
- Tuncer, E. (2003), *Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, TESAV Yayınları, Ankara.
- Tuncer, E., Danacı, N. (2003), *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, TESAV Yayınları, Ankara.
- Tunçay, M. (2015), *Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Turan, O. (2003), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, Ankara.
- Turan, Ş. (1999), *Türk Devrim Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon:30.11.1.0 Yer:1.5.7.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon 30.10.0.0 Yer: 77.508.9.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 30.10.0.0 Yer: 24.135.15.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 30.10.0.0 Yer: 74.483.14.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),

Fon: 30.10.0.0, Yer: 75.493.9.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 30.10.0.0 Yer: 75.493.1.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 490.01.0, Yer: 11.56.3.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 490.01.0, Yer: 182.726.1.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 490.01.0, Yer: 182.728.1.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 490.01.0.0 Yer: 269.1075.2.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 490.01.0, Yer: 1391.617.1.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 490.01.0, Yer: 2020.36.5.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 490.01.0, Yer: 1285.272.7.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 490.01.0, Yer: 209.829.2.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 490.01.0, Yer: 260.1037.1.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 490.01.0, Yer: 28.494.1.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 490.01.0, Yer: 512.2057.1.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 490.01.0. Yer: 847.351.2.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 490.01.0.0 Yer: 485.1963.1.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 490.01.0, Yer: 445.1836.2.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),
Fon: 490.010.0 Yer: 376.1589.1.

Türkiye İstatistik Kurumu(TÜİK), (2012), *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, TÜİK Yayınları, Ankara.

Ulus. (25.7.1953).

Ulus. (5.7.1957).

Uran, H. (1958), *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Uyar H. (1999), “Tek Parti Döneminde Seçimler” *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.64, ss.21-31

Uyar, H. (1999), *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. H. (1956), “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, *Belleten*, S.20/77, ss. 103-174.

Yeşil, A. (1988), *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*. Baskı 1, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Yeşil, A. (2002), *Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara.

Yetkin, Ç. (1982), *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, Ankara.

Yetkin, Ç. (1997), *Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, S. (2004), “1950 Seçimleri ve Propaganda”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.6, ss.131-154.

Yılmaz, E. (2010), “1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar” *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, ss.177-188.

Yurdusever A. Nevin, (1998), *Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Der Yayınları, İstanbul.

Zafer. (24.12.1949).

Zafer. (7.5.1954).

Zafer. (10.10.1957).

Zümrüt Rize. (30.9.1950).

Zümrüt Rize. (14.10.1950).

Zümrüt Rize. (28.10.1950).

Zümrüt Rize. (13.12.1951).

Zümrüt Rize. (26.1.1952).
Zümrüt Rize. (30.1.1952).
Zümrüt Rize. (31.1.1952).
Zümrüt Rize. (5.2.1952).
Zümrüt Rize. (6.2.1952).
Zümrüt Rize. (12.3.1952).
Zümrüt Rize. (14.3.1952).
Zümrüt Rize. (15.3.1952).
Zümrüt Rize. (24.5.1952).
Zümrüt Rize. (27.9.1952).
Zümrüt Rize. (30.9.1952).
Zümrüt Rize. (12.10.1952).
Zümrüt Rize. (16.10.1952).
Zümrüt Rize. (17.10.1952).
Zümrüt Rize. (18.10.1952).
Zümrüt Rize. (20.10.1952).
Zümrüt Rize. (24.10.1952).
Zümrüt Rize. (11.11.1952).
Zümrüt Rize. (20.12.1952).
Zümrüt Rize. (27.12.1952).
Zümrüt Rize. (9.1.1953).
Zümrüt Rize. (11.1.1953).
Zümrüt Rize. (14.1.1953).
Zümrüt Rize. (28.1.1953).
Zümrüt Rize. (29.1.1953).
Zümrüt Rize. (10.2.1953).
Zümrüt Rize. (24 2 1953).
Zümrüt Rize. (26.2.1953).
Zümrüt Rize. (10.3.1953).
Zümrüt Rize. (13.3.1953).
Zümrüt Rize. (15.3.1953).
Zümrüt Rize. (19.3.1953).
Zümrüt Rize. (26.3.1953).
Zümrüt Rize. (18.4.1953).
Zümrüt Rize. (2.5.1953).
Zümrüt Rize. (30.5.1953).
Zümrüt Rize. (1.6.1953).

Zümrüt Rize. (2.6.1953).
Zümrüt Rize. (9.6.1953).
Zümrüt Rize. (11.6.1953).
Zümrüt Rize. (17.6.1953).
Zümrüt Rize. (21.6.1953).
Zümrüt Rize. (22.6.1953).
Zümrüt Rize. (24.6.1953).
Zümrüt Rize. (26.6.1953).
Zümrüt Rize. (27.6.1953).
Zümrüt Rize. (2.7.1953).
Zümrüt Rize. (8.8.1953).
Zümrüt Rize. (9.8.1953).
Zümrüt Rize. (17.8.1953).
Zümrüt Rize. (6.9.1953).
Zümrüt Rize. (22.9.1953).
Zümrüt Rize. (13.10.1953).
Zümrüt Rize. (15.10.1953).
Zümrüt Rize. (16.10.1953).
Zümrüt Rize. (19.12.1953).
Zümrüt Rize. (28.12.1953).
Zümrüt Rize. (30.12.1953).
Zümrüt Rize. (15.1.1954).
Zümrüt Rize. (21.1.1954).
Zümrüt Rize. (24.1.1954).
Zümrüt Rize. (9.2.1954).
Zümrüt Rize. (20.2.1954).
Zümrüt Rize. (28.2.1954).
Zümrüt Rize. (3.3.1954).
Zümrüt Rize. (8.3.1954).
Zümrüt Rize. (29.3.1954).
Zümrüt Rize. (5.4.1954).
Zümrüt Rize. (6.4.1954).
Zümrüt Rize. (14.4.1954).
Zümrüt Rize. (15.4.1954).
Zümrüt Rize. (16.4.1954).
Zümrüt Rize. (22.4.1954).
Zümrüt Rize. (23.4.1954).

Zümrüt Rize. (26.4.1954).
Zümrüt Rize. (3.5.1954).
Zümrüt Rize. (4.5.1954).
Zümrüt Rize. (23.6.1954).
Zümrüt Rize. (24.6.1954).
Zümrüt Rize. (1.7.1954).
Zümrüt Rize. (7.1. 1955).
Zümrüt Rize. (26.9.1955).
Zümrüt Rize. (28.9.1955).
Zümrüt Rize. (24.10.1955).
Zümrüt Rize. (14.11.1955).
Zümrüt Rize. (16.11.1955).
Zümrüt Rize. (18.11.1955).
Zümrüt Rize. (20.11.1955).
Zümrüt Rize. (30.3.1956).
Zümrüt Rize. (26.4.1956).
Zümrüt Rize. (31.1. 1957).
Zümrüt Rize. (13.7.1957).
Zümrüt Rize. (17.7.1957).
Zümrüt Rize. (18.7.1957).
Zümrüt Rize. (28.7.1957).
Zümrüt Rize. (29.7.1957).
Zümrüt Rize. (1.8.1957).
Zümrüt Rize. (3.8.1957).
Zümrüt Rize. (8.8.1957).
Zümrüt Rize. (12.8.1957).
Zümrüt Rize. (14.8.1957).
Zümrüt Rize. (24.9.1957).
Zümrüt Rize. (1.10.1957).
Zümrüt Rize. (15.10.1957).
Zümrüt Rize. (16.10.1957).
Zümrüt Rize. (9.6.1959).
Zümrüt Rize. (8.7.1959).
Zümrüt Rize. (9.7.1959).
Zümrüt Rize. (11.7.1959).
Zümrüt Rize. (22.9.1959).
Zümrüt Rize. (9.11.1959).

Zümrüt Rize. (7.12.1959).

Zümrüt Rize. (22.2.1960).

Zümrüt Rize. (7.3.1960).

Zümrüt Rize. (15.3.1960).

Zümrüt Rize. (17.3.1960).

Zümrüt Rize. (22.3.1960).

Zümrüt Rize. (24.3.1960).

Zümrüt Rize. (5.4.1960).

Zümrüt Rize. (7.4.1960).

Zürcher, E. J. (1993), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Zürcher, E. J. (2010), *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayını, İstanbul.